

Co-funded by
the European Union

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

Jean Monnet Module Erasmus+

Civil society in conflict resolution process: the EU experience for Ukraine

101084973 – EURoCoRP – ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH

ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СИТУАЦІЇ СУЧАСНОГО ДІАЛОГУ КУЛЬТУР

**Матеріали
XVI Міжнародної наукової конференції**

22–23 червня 2023 р.

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2023

**Co-funded by
the European Union**

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

Jean Monnet Module Erasmus+

**Civil society in conflict resolution process: the EU experience for Ukraine
101084973 – EURoCoRP – ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH**

THE PROBLEM OF CULTURAL IDENTITY IN THE SITUATION OF CONTEMPORARY DIALOGUE OF CULTURES

**Materials of the 16th International
Scientific Conference**

June 22-23, 2023

Ostroh
Publishing house of Ostroh academy National University
2023

УДК 008:001.8

П 68

Рекомендовано до друку на засіданні Ради Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та національної безпеки Національного університету «Острозька академія» (протокол № 1 від 25 серпня 2023 р.)

Відповідальні за випуск:

к.н.д.у. Шершньова Олена

к.і.н. Якуніна Катерина

П 68

Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур: матеріали XVI Міжнародної наукової конференції (м. Острог, 22-23 червня 2023 р.) / відп. за вип. О. Шершньова, К. Якуніна. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2023. 142 с.

DOI 10.25264/25.08.2023

The collection contains materials of the 16th International Scientific Conference «The Problem of Cultural Identity in the Situation of Contemporary Dialogue Cultures», which update the problem of identity in terms of contemporary challenges in the political, cultural, social and spiritual spheres. The publication is intended for researchers, teachers, young scientists, students, representatives of professional communities and civil society.

DISCLAIMER – The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Матеріали (тези доповідей) друкуються в авторській редакції.

Відповідальність за якість та зміст публікацій несе автор.

The authors are responsible for the accuracy of information, which contains in the published materials.

УДК 008:001.8

© Вид-во НаУОА, 2023

© Автори, 2023

ЗМІСТ

PROJECT "CIVIL SOCIETY IN CONFLICT RESOLUTION PROCESS: THE EU EXPERIENCE FOR UKRAINE"	7
Ольга Зенонівна Анісімович-Шевчук ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ КОНСЦІЕНТАЛЬНОЇ ВІЙНИ	9
Анастасія Баукова, Катерина Належита ІДЕНТИЧНІСТЬ В ЛЕГЕНДАХ: МОНЕТНЕ КАРБУВАННЯ РИМСЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ АЗІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ АКУЛЬТУРАЦІЇ	18
Павло Берест ДО КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ І ЛОКАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ТУРИСТИЧНИХ ДЕСТИНАЦІЙ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ	27
Marina Bilotserkovets INTERCULTURAL CONFLICTS IN POSTMODERN WOMEN LITERATURE	33
Ілля Вітченко ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТЬ «ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ» ТА «ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ» В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ	38
Наталія Годзь ТРАВМАТИЧНЕ РОЗЩЕПЛЕННЯ ТА КУЛЬТУРНІ СТЕРЕОТИПИ І ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В СВІТЛІ РОЗУМІННЯ ОПОЗИЦІЇ «СВІЙ» – «ЧУЖИЙ»	46
Марія Грицишина НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ ТА ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ	50
Людмила Гуляєва ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК-ВИМУШЕНИХ МІГРАНТОК У РІЗНИХ КУЛЬТУРНИХ СЕРЕДОВИЩАХ: ВИСНОВКИ З ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ	53
Ішук Сергій КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ У СУЧАСНИХ УМОВАХ	67

Tetiana Karmadonova MIGRATION AND CULTURAL IDENTITY: THE CASE OF UKRAINIAN IMMIGRANTS	72
Андрій Кравець, Ольга Старокожко ІДЕНТИЧНІСТЬ СУЧАСНОГО ДИРЕКТОРА НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	78
Марина Міщенко ПАМ'ЯТКИ У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗА УМОВ ВІЙНИ	88
Олександра Олійник ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКА: ДО ВІДНОВЛЕННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ	93
Роман Орловський ОТОТОЖНЕННЯ СУСПІЛЬСТВОМ МІЖНАРОДНИХ ДОСЛІДНИКІВ БІБЛІЇ З АДВЕНТИЗМОМ У ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ РОЗВИТКУ РУХУ	105
Василь Рожко LAUDATO SI' ПАПИ ФРАНЦИСКА – ЙОГО ВПЛИВ НА ГЛОБАЛЬНІ ТА МІСЦЕВІ ХРИСТІЯНСЬКІ ЕКОЛОГІЧНІ ІНІЦІАТИВИ	113
Олександр Шевчук РОЗМАЇТТЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ	116
Олена Шершньова, Ярослава Гаврилова, Вікторія Кілянчук ДОСВІД ПРОЄКТУ TEXTOUR У ФОРМУВАННІ МОДЕРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ	120
Mariya Shcherbyna, Anastasiia Shket SCHOOLS, EDUCATION, AND GENDER: POINTS OF INTERACTION ...	125
Жанна Янковська ХУДОЖНІЙ КОД НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ «ТРИ МАРТИ» ІРИНИ САВКИ	131
ABOUT JEAN MONNET	137
ABOUT ERASMUS+ JEAN MONNET ACTIONS	139

PROJECT

“CIVIL SOCIETY IN CONFLICT RESOLUTION PROCESS: THE EU EXPERIENCE FOR UKRAINE”

Project Title: Civil society in conflict resolution process: the EU experience for Ukraine (101084973 – EURoCoRP – ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH)

Timing of the Project: 01.11.2022-31.10.2025

Project Coordinator: The National University of Ostroh Academy

About the Project:

This Project aims to promote the EU values of civil society in the conflict resolution process and increase awareness about the present conflicts hybrid type. **Specific objectives** are:

- to activate discussions about current conflicts hybrid type between the academic world and broad audiences, especially media, local policymakers, representatives of amalgamated communities of Rivne and Khmelnytskyi by providing three roundtables with EU speakers;

- to remote excellence in teaching and research in the field of EU studies worldwide by preparation of 3 courses “Hybrid conflicts as a threat to security systems,” “Activism in cyberspace as a hybrid threats counter,” and “Civil society in resolving modern conflicts” (15 ECTS) for not less than 75 BA students;

- to generate knowledge about civil society in the field of conflict resolution process through research activities in this field by preparing 2 peer-reviewed articles;

- to strengthen the role of the EU as a political actor in the conflict resolution process by providing 10 planned project events, especially in Three International Conferences “The problem of cultural identity in the situation of contemporary dialogue of cultures” and the International Conference “Civil society in conflict resolution process: the EU experience for Ukraine” with EU spikers (not less than 200 people will take part);

- to build a stronger project team, who receive the ability to adapt EU experience at local and regional levels for sustainable development of project deliverables, as well as for future ideas and plans;
- to increase the number of information products on the topic of civil society in the conflict resolution process in the project implementation process by creating 3 didactic materials;
- to provide information dissemination and promotion of project activities and results among the citizens of Ukraine by spreading 3 types of this Project's deliverables (website, MOOC and Textbook) to a wider audience.

Ольга Зенонівна Анісімович-Шевчук

ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ КОНСЦІЄНТАЛЬНОЇ ВІЙНИ

Здійснюється загальний аналіз особливостей консцієнтальної (когнітивної) війни. Розкривається зміст інструментів інформаційно-психологічного впливу під час російсько-українського протистояння. Наголошується на специфіці руйнування ідентичності особи та способах уникнення цим деструктивним впливам.

Ключові слова: *консцієнтальна (когнітивна) війна, російсько-українська війна, інформаційно-психологічні впливи, ідентичність, протистояння, протидія деструктивним впливам.*

Olha Zenonivna Anisimovych-Shevchuk

IDENTITY IN THE CONDITIONS OF CONSCIENTIAL WAR

The general analysis of the features of consciential (cognitive) war is carried out. The content of tools of informational and psychological influence during the Russian-Ukrainian confrontation is revealed. The specifics of the destruction of the person's identity and ways to avoid the destructive influences are emphasized.

Keywords: *consciential (cognitive) war, Russian-Ukrainian confrontation, informational and psychological influence, the person's identity, opposition, countering destructive influences.*

Сьогодні Україна знаходиться у центрі протистояння, де певним чином зіткнулися як різні суб'єкти міжнародної політики так і використовуються широкі методи, технології ведення війни, в тому числі консцієнтальної (когнітивної), інформаційно-психологічної. Розпочавши 24 лютого 2022 року широкомасштабне вторгнення в Україну, росія не лише

перекреслила всі міжнародні домовленості, а й відкрито заявила, в особі свого президента, про початок «спеціальної операції», спрямованої на «демилітаризацію» та «денацифікацію», тобто на знищення Української державності, її народу та його ідентичності¹.

Метою даного аналізу є розкриття особливостей консцієнтальної війни та інструментів, які використовуються у контексті російсько-українського протистояння. Для цього нами використано такі методи як метод аналізу та синтезу, контент-аналіз – для характеристики особливостей інформаційно-комунікативного простору як аргументу протистояння ідентичностей.

Консцієнтальна війна (від лат. *conscientia* – свідомість, сумління) – це особливий спосіб протистояння, спрямований на ураження свідомості, руйнування ідентичності, а також самої здатності людини до самоідентифікації. Питання особливостей консцієнтальної, інформаційної війни та інструментів інформаційно-психологічного характеру широко досліджуються як закордонними так і вітчизняними науковцями і практиками. Безпековим питанням у сфері інформаційно-психологічного протиборства присвятили свої праці З. Бжезинський, В. Богуш і О. Юдін, В. Горбулін, О. Дзьобань, В. Ліпкан, М. Маклюен, Г. Лассуел, Г. Почепцов, О. Сенченко, Сунь Цзи, О. Старіш та багато інші.

Хоч в Україні не рекомендується використовувати наукові джерела держави-агресора, однак, щоб краще охарактеризувати ворожі методи ведення війни проти України потрібно знати його напрацювання. Так, фахівець з теорії свідомості, директор Інституту випереджаючих досліджень імені Е. Шіффера Ю. Громико, який ініціював впровадження у науковий обіг терміну «консцієнтальна війна» зазначив, що «це війна, пов'язана з переробленням, зломом свідомості протилежної сторони. Така форма протиборства стає ключовою у сьогоdnішньому світі. А коли на цьому рівні завдання є вирішеним, то на іншому рівні

---

¹ «Мы будем стремиться к демилитаризации и денацификации Украины...», – рассказал Путин в телеобращении. URL: <http://kremlin.ru/acts/news/68215>.

розгортаються воєнні дії»², що практично протягом багатьох років проводили в Україні росіяни, формуючи образ недолугого українця-малороса, спонукаючи українських громадян до зміни власної ідентичності тощо.

Потрібно наголосити, що теоретики до особливостей консцієнтальної війни відносять такі риси як: латентність упродовж тривалого часу; різноманітність, гнучкість та непередбачуваність засобів впливу; застосування насильницьких методів викривлення інформаційно-комунікативного простору; стирання чіткого розмежування «друг-ворог»; руйнування духовних цінностей, уявлень про добро і зло, здатності людини до вільної самоідентифікації тощо»³. Тобто консцієнтальна війна – це важливий напрям «гуманітарної» зброї, орієнтованої на глобальне вирішення геополітичних криз «без жодного пострілу»⁴. У консцієнтальній війні науковці передусім бачать війну когнітивну, оскільки вона здійснює вплив на процеси ухвалення рішень людиною, її структуру міркувань⁵.

Внаслідок застосування консцієнтальної зброї відбувається: зниження загального рівня свідомості людей; руйнування у людей стійкої системи світоглядних цінностей і заміщення їх різними ціннісними симулякрами (від лат. simulacrum – подоба, копія, що спотворює прототип) і як наслідок – зниження родової і культурної пам'яті людей, невротизація суспільства, що призводить навіть до появи маніакально-бурхливих відхилень у нормах поведінки і водночас робить повністю керованими; руйнування традиційних механізмів самоідентифікації і заміщення їх механізмами ідентифікації нового типу через створення різного

---

² Громько Ю. Новые войны: консциентальные, неправильные, «без дна». Лекция на тему «Консциентальная война по глобальному миропереустройству». URL: <https://club-seminar.livejournal.com/2181.html>.

³ Там само.

⁴ Сенченко О. Структури, засоби і моделі застосування консцієнтальної зброї в системі соціальних комунікацій. *Вісник книжкової палати*. № 2014. № 7. С. 1–6.

⁵ Анісімович-Шевчук О. З. Сучасні інформаційно-психологічні впливи в системі міжнародних відносин у контексті російсько-української війни 2014 – 2022 років. *Гуманітарна експертиза як стратегія формування культури майбутнього*. С. 99 – 119. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/276/7545/15720-1?inline=1>

роду «груп участі»; впровадження в суспільство спеціально сконструйованої матриці цінностей, норм поведінки і реакцій як єдино можливої моделі життєдіяльності населення; знищення здатності ставити глобальні і стратегічні цілі – руйнування суб'єктності цілих етносів і народів; здійснення цивілізаційної перевербовки етносів і народів. При цьому у даному контексті варто для прикладу зазначити й російську федерацію, яка складається з 83 суб'єктів, 21 з яких є республіками. Республіки, на відміну від країв і областей є національно-державними утвореннями⁶, однак всі ці етно-національні меншини сьогодні себе ідентифікують з росіянами, часто забуваючи про своє минуле, культуру та ідентичність. При цьому їх активно відправляє рф на фронт в Україну. Росія упродовж 2000-них років намагалася всілякими методами насаджувати ідеологію «русского мира» не лише в себе, але й за межами власної держави, мотивуючи, впершу чергу, свою агресивну політику, в тому числі проти України, «засчитой русскоязычных», формуючи в такий спосіб також й єдиний інформаційно-комунікативний простір.

Загалом консцієнтальна зброя вражає усіх, хто не має системи сталих цінностей, моральності й моральних принципів, властивих певному етносу, нації, цивілізації. Адже «основною метою застосування консцієнтальної зброї є вилучення людей з традиційної для них культурно-конфесійної спільноти і перетворення їх з народу на розрізаних та роздрібнених соціальних індивідів, які мали б відчужені почуття щодо колишнього етносу»⁷, що практично можна констатувати відбулося з народами, етносами, які проживали на території Російської Федерації. На підготовчому етапі до війни, в мирний час, ворог також намагається трансформувати свідомість населення

---

⁶ Республіки в складі Російської Федерації. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D0%B8_%D0%B2_%D1%81%D0%BA%D0%B%D0%B0%D0%B4%D1%96_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97

⁷ Сенченко О. Структури, засоби і моделі застосування консцієнтальної зброї в системі соціальних комунікацій. *Вісник книжкової палати*. № 2014. № 7. С. 1–6.

держави-жертви – об'єкта агресії, його національної еліти для того, щоб певна її частина перейшла на його бік. І як зазначають фахівці, основними напрямками інформаційного протидіювання, які використовувалися росією проти України було: «широке застосування підконтрольних засобів масової інформації (у теле-, радіо- й Інтернет-просторі), ведення за їхньою допомогою пропаганди та створення необхідного сприятливого інформаційно-психологічного фону.

Автори «Гуманітарного плану Маршала», представлено на офіційному сайті Українського інституту майбутнього, наголошують, що «до повномасштабного вторгнення культура, освіта, в Україні залишилися недооціненими... Війна актуалізувала весь спектр гуманітарних питань... у загострених війною екзистенційних питаннях для формування відповідей потрібне спроможне культурне середовище – із сенсами, цінностями, етичними нормами і традиціями, історіями та героями. Без сталого культурного середовища і фінансова, і технічна допомога Україні стане інвестицією у стагнацію. Власне без мобілізації культурних кодів не був би настільки потужним і затятим опір російській агресії. У свою чергу для трансляції культури як суми знань і навичок, потрібна якісна система освіти. Ці дві сфери дуже тісно пов'язані між собою»⁸. Із цим не можна не погодитися.

Особливість конскієнтальної зброї полягає також в тому, що держава-агресор витрачає дуже мало засобів на її застосування, усі витрати фактично перекладені на країну-жертву. Створивши один раз фільм, відеоролик, пісню, написавши статтю або книгу тощо можна спокійно спостерігати як ЗМІ, Інтернет, кінотеатри тощо країни-цілі починають тиражувати дану продукцію, в яку закладено «міни». Таким чином, один раз скинута такого типу «бомба» вражає населення безліч разів, вибухаючи у свідомості людей і трансформуючи її в потрібному для суб'єкта інформаційно-психологічного впливу напрямі. Дані інформаційно-психологічні технології використовують

---

⁸ Скиба М., Громенко С. Гуманітарний план Маршала як перебудувати освіту, науку та культуру. *Український інститут майбутнього*. 40 с. URL: <https://uifuture.org/publications/gumanitarnyj-plan-marshalla-yak-perebuduvaty-osvitu-nauku-ta-kulturu/> від 18.08.2022

закономірності сприйняття, мислення, емоційну сферу людини, тобто особливості психіки особи.

Варто погодитися з О. Волошенюк, що «у війні, в якій не було жодних раціональних причин, окрім хворобливих імперських амбіцій РФ, основною тезою є те, що НАТО та Україна готувалися до «каральної операції на Донбасі, до вторгнення на російські історичні землі, включаючи Крим» є «ціннісною сутністю росії»⁹, адже російський агресор, поширюючи постійно у медіапросторі таку брехню, співпрацював з даною Організацією Північноатлантичного договору з кінця 1990-х років. 28 травня 2002 року на Римському саміті НАТО – Росія, внаслідок підписання Декларації «Відносини НАТО – Росія: Нова якість», яка ґрунтувалася на цілях і принципах, викладених в «Основоположному акті НАТО – Росія» від 1997 року, створено Раду НАТО – Росія. Однак у квітні 2014 року внаслідок незаконної і нелегітимної анексії Криму росією, було призупинено практичну співпрацю між НАТО і цією державою-агресором України. Проте у червні 2022 року, не зважаючи на загарбницьку війну росії проти України, на Мадридському саміті держави-члени НАТО вирішили, що хоча НАТО не може вважати росію партнером, Альянс готовий і надалі тримати відкритими канали зв'язку з Москвою¹⁰. Окрім цього НАТО на своєму офіційному сайті намагається спростовувати міфи, які росія й надалі активно поширює у медіа просторі¹¹.

Сьогодні у світі впливові держави й надалі створюють, удосконалюють, нарощують як технологічний так інтелектуальний потенціал, результатом застосування якого стає також всебічне і масове ураження духовних сил суспільства, руйнування культурних і моральних традицій народів тощо. Коли не обов'язково провадити військове вторгнення в іншу

---

⁹ Волошенюк О. Гібридна агресія рф: інформаційна війна та конструювання іміджу НАТО як агресора. *The security architecture of European and Euro-Atlantic space*. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/247/6952/14476-1>

¹⁰ Рада НАТО – Росія. *NATO: North Atlantic Treaty Organization*: офіційний сайт. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_50091.htm

¹¹ Спростування п'яти найпоширеніших російських міфів про НАТО. *NATO: North Atlantic Treaty Organization* : офіційний сайт. URL: <https://www.nato.int/cps/uk/natohq/115204.htm>

державу, вести економічне протистояння, а достатньо шляхом використання технологій інформаційно-психологічних впливів скеровувати, примушувати об'єкти (особу, суспільство, групу осіб) діяти в потрібному напрямі. Сьогодні країна-агресор може відмовитися від фізичного примусу, натомість все більше вдається до прихованих форм впливу на системи управління держави, соціальну свідомість, функції поведінки населення, використовувати інформаційно-психологічне насильство¹². Постійний, агресивний інформаційно-психологічний вплив викликає також порушення соціально-економічних процесів і зв'язків та приводить до загибелі держави, а народ стає роз'єднаний, деморалізований і нездатний чинити опір. Для конструювання інформаційно-психологічних впливів, в тому числі на міжнародному рівні, існують різні способи, які закладені в технологіях піару, іміджеології, кризових комунікаціях, виборчих технологіях тощо. Тому основними напрямками забезпечення інформаційної безпеки України є протидія «дезінформації та інформаційним операціям, насамперед держави-агресора, спрямованим, серед іншого, на ліквідацію незалежності України, повалення конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання національної, міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини»¹³, а для цього необхідне «забезпечення всебічного розвитку української культури та утвердження української громадянської ідентичності» тощо¹⁴. Не випадково американський політолог Дж. Най виокремлював три основні впливові компоненти: культуру, політичну ідеологію, зовнішню політику. Тому після перемоги, Україні необхідно на міжнародному рівні ще більше утверджувати власний національний (державний) бренд, який в разі потреби, буде спроможний перекрити потік негативної

---

¹² Сенченко О. Структури, засоби і моделі застосування консцієнтальної зброї в системі соціальних комунікацій. *Вісник книжкової палати*. № 2014. № 7. С. 1–6.

¹³ Стратегія інформаційної безпеки від 28.12.2021 р. № 685/2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>

¹⁴ Там само.

інформації. Відповідно через туризм, культуру, й навіть окремих громадян просувати національну репутацію на міжнародній арені.

Держави по різному підходять до вирішення безпекових питань, в тому числі в сфері інформаційно-психологічного, консцієнтального протиборства. Палітра таких засобів, способів, інструментарію протидії консцієнтальним впливам є надзвичайно широкою: від нормативно-правового врегулювання питань інформаційного простору держави, програмно-технічного оснащення до інформаційно-комунікаційної діяльності, пов'язаної з використанням інструментів публічної дипломатії, що впливають на міжнародну спільноту, мешканців інших держав через сферу культури, громадянського суспільства, освіти, науки, бізнесу тощо, формуючи стійку національну ідентичність у своїх громадян, стабільний позитивний національний (державний) бренд у міжнародному середовищі тощо.

Використані джерела:

1. Анісімович-Шевчук О. З. Сучасні інформаційно-психологічні впливи в системі міжнародних відносин у контексті російсько-української війни 2014 – 2022 років. Гуманітарна експертиза як стратегія формування культури майбутнього. С. 99 – 119. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/276/7545/15720-1?inline=1>
2. Волошенюк О. Гібридна агресія рф: інформаційна війна та конструювання іміджу НАТО як агресора. The security architecture of European and Euro-Atlantic space. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/247/6952/14476-1>
3. Громыко Ю. Новые войны: консциентальные, неправильные, «без дна». Лекция на тему «Консциентальная война по глобальному миропереустройству». URL: <https://club-seminar.livejournal.com/2181.html>
4. Рада НАТО – Росія. NATO: North Atlantic Treaty Organization: офіційний сайт URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_50091.htm
5. Сенченко О. Структури, засоби і моделі застосування консцієнтальної зброї в системі соціальних комунікацій. Вісник книжкової палати. № 2014. № 7. С. 1–6.
6. Скиба М., Громенко С. Гуманітарний план Маршала як перебувати освіту, науку та культуру. Український інститут майбутнього.

40 с. URL: <https://uifuture.org/publications/gumanitarnyj-plan-marshalla-yak-perebuduvaty-osvitu-nauku-ta-kulturu/>

7. Спростування п'яти найпоширеніших російських міфів про НАТО. NATO: North Atlantic Treaty Organization: офіційний сайт. URL: <https://www.nato.int/cps/uk/natohq/115204.htm>

8. Стратегія інформаційної безпеки від 28.12.2021 р. № 685/2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>

References:

1. Anisimovich-Shevchuk O.Z. Modern information and psychological influences in the system of international relations in the context of the Russian-Ukrainian war of 2014-2022. Humanistic expertise as a strategy for developing the future culture: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/276/7545/15720-1?inline=1>

2. Volosheniuk O. Hybrid aggression of the Russian Federation: information war and construction of the image of NATO as an aggressor. The security architecture of European and Euro-Atlantic space. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/247/6952/14476-1>

3. Gromyko Y. New wars: conscientious, irregular, "bottomless". Lecture on the topic "Conscientious war on global peace restructuring". URL: <https://club-seminar.livejournal.com/2181.html>

4. NATO Council – Russia. NATO: North Atlantic Treaty Organization: official site URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_50091.htm

5. Senchenko O. Structures, means and models of the use of consciential weapons in the system of social communications. Bulletin of the Book Chamber. No. 2014. No. 7. P. 1–6.

6. Skyba M., Gromenko S. Marshall's humanitarian plan to rebuild education, science and culture. Ukrainian Institute of the Future. 40 p. URL: <https://uifuture.org/publications/gumanitarnyj-plan-marshall>

7. Refutation of the five most common Russian myths about NATO. NATO: North Atlantic Treaty Organization: Official Site. URL: <https://www.nato.int/cps/uk/natohq/115204.htm>

8. Information Security Strategy dated December 28, 2021 No. 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>

Анастасія Баукова, Катерина Належита

ІДЕНТИЧНІСТЬ В ЛЕГЕНДАХ: МОНЕТНЕ КАРБУВАННЯ РИМСЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ АЗІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ АКУЛЬТУРАЦІЇ

У запропонованому дослідженні на прикладі нумізматичних матеріалів з території римської провінції Азія показано етнокультурні процеси та їх динаміку. Одночасно, західне узбережжя Малої Азії в римську добу не тільки зазнає тиску римської культури, а й, передусім, відбувається еллінізація населення глибинних регіонів Лідії, Фрігії, Троади, Карії. Таким чином формується те, що тепер прийнято називати малоазійськими «греками», а в статті розглядаються основні елементи цієї нової ідентичності.

Ключові слова: монети, ідентичність, карбування, римська культура.

Anastasiia Baukova, Kateryna Nalejtya

AN IDENTITY IS IN LEGENDS: MONETARY COINAGE OF ROMAN PROVINCE IS ASIA AS SOURCE FOR STUDY OF ACCULTURATION

In the proposed study the example of numismatic materials from the territory of the Roman province of Asia, ethno-cultural processes and their dynamics are shown. At the same time, the western coast of Asia Minor in the Roman period not only experienced the pressure of Roman culture, but also the Hellenization of the population of the hinterland regions of Lydia, Phrygia, Troas, and Caria. Thus, what is now commonly called «the Asia Minor Greeks» is formed, and the article examines the main elements of this new identity.

Keywords: coins, identity, coinage, Roman culture.

Сучасна ситуація не тільки в нашій країні, а й в цілій Європі загострила питання поняття ідентичності, її складників та способів демонстрації чи збереження. Життя в мультикультурному світі змушує шукати ці відповіді в минулому і історія населення великих імперій давнини є сприятливим і привабливим напрямком. Тим більше це актуально у випадку античної цивілізації, яка є зрозумілою, близькою, оскільки лежить в основі європейської культури і системи цінностей. Римська імперія, яка була прикладом ефективної історії співіснування різних етнічних груп в межах одного державного утворення

В межах римської спадщини яскравим проявом збереження ідентичності є пам'ятники грецьких міст римської провінції Азія і саме на їх прикладі можна вивчати таке явище як акультурація. За словниковим визначенням акультурація – це взаємовплив культур, процес запозичення (інкорпорації) елементів однієї культури (культури-донора) іншою культурою (культурою-реципієнтом)¹. Хоча цей термін і стосувався культури американських індіанців, саме таким чином можна описати культурні процеси, що відбувались на території західного узбережжя Малої Азії упродовж II ст. до н.е. – V ст. н.е.

Римська провінція Азія утворилась на місці колишнього Пергамського царства і була конгломератом міст-полісів. За століття свого існування рівень самостійності цих міст змінювався, однак право карбування власної монети зберігалось упродовж всього часу. Власне нумізматичний матеріал і стає прекрасним джерелом для самопрезентації та «спілкування» грецьких громад у римському світі. Більшість монет перебували в обігу на місцевому ринку, однак, це не перешкоджало поширювати їх і за межами Малої Азії.

З іншого боку, конгломерат міст-полісів урізноманітнювався ще й тим, що на території провінції доволі яскраво зберіглись регіональні відмінності, пов'язані з існуванням великих географічних областей (часто – колишніх держав) таких як Лідія, Місія, Троада, Фрігія. Усі ці регіони мали сформовану історію та стали особливості – в суспільному житті, в культурі та релігії. За ними

---

¹ Пархоменко Т. С. Акультурація. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Акультурація> (дата звернення: 2.07.2023).

були впізнаваними в решті античного світу. Саме така етнічна строкатість в межах спочатку Пергамського царства, а пізніше в межах Римської держави дозволяє простежити процес творення цього «грецького світу» через еллінізацію, а пізніше – збереження грецькості в римському форматі.

Як прийнято вважати в сучасному антикознавстві, греків Балканського півострова, острівної частини Егейського моря та міст Іонії об'єднували три чинники: мова, спільна матеріальна культура та спільна система вірувань. Щодо досліджуваної території, то населення грецького походження зосереджувалось переважно в прибережних містах, або великих містах Лідії. Страбон в своїй «Географії» в кількох місцях пробує ідентифікувати різні народи, які проживали в межах провінції Азія. Припускаючи, що кожен народ має свою специфіку і має відрізнятись від своїх сусідів, він пише, що «важко відрізнити мешканців Віфінії, Фрігії, Місії, Мігдонії і Троади; фрігійці, карійці та лідійці є часто змішані між собою»².

Але завдяки сукупності археологічних та епіграфічних джерел можна спробувати реконструювати елементи, з яких складалась ця «еллінізована» ідентичність населення римської провінції Азія. Завдяки цьому можна побачити, як ця мозаїка більш чи менш споріднених народів творила спільну картину грецької ідентичності.

У досліджувану епоху буття греком було більш поняттям політичним і культурним, ніж означало етнічне походження. Політичні аспекти цього явища як найкраще можна вивчати через одні з небагатьох прояви самостійності, а саме через монети, карбовані полісами провінції.

Вчені давно вже говорять про існування такого явища, як особлива мова мистецтва малих форм, до яких і належить мова іконографії монет римського часу. Специфіку цієї мови становив надзвичайно глибокий символізм, який, тим не менш був легко зрозумілим та «читабельним» для широких верств населення.

Розмір монети, навіть найбільшого діаметру, все ж таки був обмеженим і це обмежувало іконографічні можливості. Наслідком цього стало активне використання у монетних штампах

---

² Страбон, Географія, XII.4.4.

символів, знаків, елементів, легенд та алегорій. Як правило, якщо йдеться про монетне карбування з погруддями імператорів та членів їх родини, найбільш інформативною для вивчення ідентифікації населення полісів є протилежний бік монети. Тут магістрати на власний розсуд вмещували найбільш важливі символи та елементи грецького, місцевого змісту. Що цікаво, то деякі з символів, які ми тепер вважаємо ознакою «грецькості» були, передусім, створені для монет.

Не всі символи «грецької» культури на монетах римського часу з'явилися одночасно і не всі функціонували упродовж усього часу існування римської держави як такої. Ці символи можна побачити в легенді (написі на монеті), в символах, жестах та атрибутах, в персоніфікаціях якихось явищ або через алегоричне представлення фігурою чи групою персонажів якогось явища (наприклад побожності). Навіть якщо монетний малюнок був чітко зрозумілий, то не треба забувати про полівалентність таких композицій, на що чітко вказують різні монетні легенди³. Саме тому для правильної інтерпретації символіки монет треба послуговуватись епіграфічними та етнографічними джерелами.

Загалом, широта самопрезентації залежала від виду монет. В нумізматичному матеріалі провінції виділяється три групи монет: автономного, напівавтономного та так званого імперського карбування (з погруддям імператора чи членів його родини на лицьовому боці).

Навіть із самої типології зрозуміло, що монети напів автономного та автономного карбування були якнайбільш придатними для збереження і демонстрації елементів ідентичності. Завдяки проведеним дослідженням можна стверджувати, що передусім ідентичність будувалась навколо етніконів, коли магістрати в легенді обов'язково вказували географічну прив'язку до населеного пункту. Це виражалось в написах типу ΙΕΡΑΠΟΛΕΙΤΩΝ (Ієраполіс), ΑΠΑΜΕΩΝ⁴ (Апамея), ΜΙΛΗΤΟΠΟΛΕΙΤΩΝ (Мілетополіс),

---

³ Mikocki T. Zgodna, pobożna, płodna, skromna, piękna... Propaganda cnót żeńskich w sztuce rzymskiej, Wrocław, 1997, Eos 84 (1996). S. 12.

⁴ Sylloge Nummorum Graecorum (1947), The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Munksgaard, Copenhagen, 160.

ΑΦΡΟΔΙΣΙΕΩΝ⁵ (Афродісіяз), ΑΤΤΑΛΕΑΤΩΝ⁶ (Атталея), ΒΑΓΗΝΩΝ⁷ (Багіс), ΙΟΥΑΙΕΩΝ ΓΟΡΔΗΝΩΝ (Гордус Юлія), ΤΡΙΠΟΛΕΙΤΩΝ⁸ тощо. Таких прикладів є багато і як бачимо, принцип був один, де об'єднувчим елементом була приналежність до поліса. Також способом збереження ідентичності в греко-римському світі виступали спільні релігійні практики. На західному узбережжі Малої Азії розташовувались такі важливі і знані центри релігійного життя як храм Артеміди Ефеської, Асклепійон та Серапеум в Пергамі. Фрігія була центром вшанування Кібели, Аїда-Гадеса та Артеміди Анахіти. Тому магістрати цих міст активно використовували зображення відповідних божеств, їх культових статуї чи храмів з метою самоідентифікації та загальноазійської єдності. Наприклад, статую Артеміди Ефеської можна побачити на монетах з нагоди союзу міст, і ця статуя є уособленням міста Ефес. Аналогічним чином способом візуалізації було уміщення погруддя амазонки Смірни на монетах цього міста.

Знаними, а отже збереженими та впізнаваними в римський час були й постаті річкових божеств, таких як Каїк, Герм, Меандр, Риндак тощо. Населення міст, розташованих межах долин цих річок, окрім локального етнікону також мало і цей елемент спільності культу. Більшість річок регіону були здавна відомі грекам, адже Гесіод, у своїй «Теогонії» називає їх синами та дочками Океану⁹. Також в «Іліаді» містився сюжет про переслідування Ахілла Скамандром. Ця обставина була також була добрим способом збереження та формування єдності.

Після закінчення Громадянських війн та приходу до влади Октавіана Августа міста провінції, з метою демонстрації лояльності та вшанування імператора запроваджують новий

---

⁵ Head W. (1902), British Museum, Department of Coins and Medals, Catalogue of Greek Coins of Lydia, The Trustees of British Museum, London, 71.

⁶ Amandry M., Burnett A. and Mairat J. (2015), Roman Provincial Coinage III, From Nerva to Hardian (AD 96–138), British Museum Press and Bibliothèque Nationale, London and Paris, 325.

⁷ Mionnet T. (1809), Description de Medailes antiques grecques et romaines, T. IV (Lydia – Armenia), Testu, Paris, 79.

⁸ Kurth D. (2020), Greek and Roman Provincial Coins – Lydia, Ege Yayinlari, Istanbul, 8.

⁹ Гесіод, Теогонія, 332 – 340.

культ – Августа і богині Роми. В Пергамі, Ефесі, Сардах з'являються нові храми, присвячені цьому. Міста також активно карбують монету із легендою COM ASIAE, підтверджуючи спільність полісів. Також в цей час з'являються монети з персоніфікаціями сенату та демосу. Слід зауважити, що для римського світогляду персоніфікація понять і надання їм сакрального змісту було більш поширеним явищем, ніж для грецького. Кількість персоніфікацій значно зросла в добу Августа, хоча це явище відбувалось на території Італії ще в IV ст. до н.е. і вони відігравали важливу роль в релігійному та суспільно-політичному житті¹⁰. В досліджуваній період персоніфікація сенату, виражена легендою IERA CYNKΛHTOC (священний сенат) набуває виразного пропагандистського значення. Монети могли також містити ще більш чітку вказівку божественності сенату – легенду Θεον Cυνκλητοη (божественний сенат)¹¹. Щоб зрозуміти суть цього явища наголосимо, що в римській нумізматиці до часів пізньої республіки сенат був головним емітентом карбування монети. Ці емісії не пропагували загальнодержавних цінностей. Тобто і в легендах, і в зображеннях відбивались історичні чи легендарні цінності того роду, до якого належав урядовець, відповідальний за карбування. Такі дії мали на меті пропаганду цінностей олігархічних кіл про їх престиж та значення в державі. В карбуванні ж на території провінції Азія в перших століттях нашої ери навпаки персоніфікація сенату стає одним із способів пропаганди цінностей римського світу¹². Варіативність зображень була дуже високою. Наприклад, на монеті з Клазомен зображено короноване погруддя Роми та сенату. У легенді також є поєднання цих двох символів: Ρωμη Cυνκλητος. На реверсі вміщено вершника і легенду з етніконом.

Але важливою віссю суспільно-політичного життя міст

---

¹⁰ Mikocki T. Zgodna, pobożna, płodna, skromna, piękna... Propaganda snót żeńskich w sztuce rzymskiej, Wrocław 1997, Eos 84 (1996). S. 6.

¹¹ Sylloge Nummorum Graecorum (1947), The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Munksgaard, Copenhagen. Lydia, 21.

¹² Баукова А.Ю. Латинський зміст і грецьке тло: персоніфікація демосу і сенату на монетах римської провінції Азія. *Наукові студії. Вип. 11: Міграції та інновації: у пошуках первинності ідей, речей, людей*. Вінники, Жежув, Львів, 2021. С. 267.

провінції був демос. Саме тому після приєднання грецьких полісів з'являються монети із його персоніфікацією. Цікавим є те, що, якщо сенат зображували погруддям дорослого бородатого чоловіка з тенією (стрічкою) на голові, то демос міг бути представлений у як вигляді погруддя бородатого чоловіка, так і молодого юнака. Легенда на таких монетах є дуже простою – Демос і взаємності від міста-емітента могла доповнюватись відповідним етніконом. В цей час демос як уособлення демократії та народних зборів вже не відігравав такої активної ролі, але був значимим для збереження ідентичності. Також в провінції нечисельно, але карбувались монети із персоніфікацією буле.

Якщо брати до уваги останній варіант монетних типів, то навіть монети з погруддями імператорів містять прив'язку до локальних культів, явищ і питомо грецьких «наборів» цінностей. Особливо чітко це простежується в карбуванні Каракалли, де імператор таку важливо римську цноту і персоніфікацію як *pietas* (побожність) показує через вшанування Асклепія, принесення жертв в його храмі, поєднання постаті імператора в повному військовому обладунку поблизу статуї Асклепія. Подібним чином побожність показана в карбуванні Коммода, Септимія Севера де імператори вшановували Артеміду в Ефесі. Так само важливим елементом в карбуванні з погруддями імператорів були звернення і до постатей річкових богів (наприклад Меандра у карбуванні Марка Аврелія¹³, Аполлона Смінфейського (в карбуванні, наприклад, Александра Севера¹⁴) чи Артеміди Ефеської. Очевидно, що перелік цих місцевих символів не був постійним і залежав від історичних обставин.

Цікавим є те, що культова статуя Артеміди Ефеської була так би мовити «надсимволом» ідентичності, адже її вміщували не тільки магістрати самого Ефесу, а й інших лідійських міст,

---

¹³ Babelon, E. (1892). La collection Waddington au cabinet des médailles. R.N. Paris. 2685.

¹⁴ Sylloge Nummorum Graecorum Copenhagen. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. Part 20, Troas, Copenhagen 1945, 164.

наприклад Акрасуса¹⁵, Гіпайпи¹⁶, Табали¹⁷, Накраси¹⁸ і навіть Анкари¹⁹ у Фрігії.

Наприкінці слід кілька слів додати про епіграфічні відомості щодо самих магістратів, які відповідали за карбування монет. Їх імена дійшли до нас завдяки легендам, вміщеним на реверсах і це теж залишає поле для роздумів. Наприклад, в добу Августа імена магістратів мають типову грецьку етимологію, пізніше – в добу імператора Клавдія вже з'являються питомо римські імена, але в добу Антонінів вже з'являються латинізовані форми грецьких імен (наприклад Antigonus, Diogenus, Ti. Dionysios).

Оцінюючи представлений нумізматичний матеріал можна зробити доволі контраверсійний висновок. Магістрати різних полісів провінції Азія намагались як найкраще репрезентувати свій поліс, показати його місцеву специфіку і підкреслити регіональні особливості. Але тим самим, в своїй сукупності, монети показують ці елементи, з яких складалась грецька ідентичність населення провінції в умовах римського панування. Зважаючи на тривалість використання монет та сталість самих монетних типів можна стверджувати, що нумізматичні джерела з римської провінції Азія є чудовим джерелом для вивчення культурних процесів і форм збереження ідентичності в мультикультурному світі.

References:

1. Amandry M., Burnett A. and Mairat J. (2015), Roman Provincial Coinage III, From Nerva to Hardian (AD 96–138), British Museum Press and Bibliothèque Nationale, London and Paris.

2. Baukova A.Yu. Latyn`ski зміst I grecke tlo: personifikacija demosu I senatu na monetach rymskoj provincii Asia // Naukovi studii. Vyp. 11:

---

¹⁵ Mionnet T. (1809), Description de Medailes antiques grecques et romaines, T. IV (Lydia – Armenia), Testu, Paris, 13.

¹⁶ Head W. (1902), British Museum, Department of Coins and Medals, Catalogue of Greek Coins of Lydia, The Trustees of British Museum, London, 38-39.

¹⁷ Kurth D. (2020), Greek and Roman Provincial Coins – Lydia, Ege Yayinlari, Istanbul, 45.

¹⁸ Sylloge Nummorum Graecorum (1947), The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Munksgaard, Copenhagen. Lydia, 288-289.

¹⁹ Head W. (1902), British Museum, Department of Coins and Medals, Catalogue of Greek Coins of Lydia, The Trustees of British Museum, London, 41.

Migracii ta innovacii: u poshukach pervinnosti idej, rechej, ludej. – Vynnyki, Zeshuw, Lviv, 2021. S. 263 – 276. (In Ukr.)

3. Head W. (1902), British Museum, Department of Coins and Medals, Catalogue of Greek Coins of Lydia, The Trustees of British Museum, London,

4. Head W. (1902), British Museum, Department of Coins and Medals, Catalogue of Greek Coins of Lydia, The Trustees of British Museum, London, 71.

5. Hesiod, Theogony, 332 – 340.

6. Kurth D. (2020), Greek and Roman Provincial Coins – Lydia, Ege Yayinlari, Istanbul.

7. Mikocki T. (1996) Zgodna, pobożna, płodna, skromna, piękna... Propaganda cnót żeńskich w sztuce rzymskiej, Wrocław 1997, Eos 84.

8. Mionnet T. (1809), Description de Medailes antiques grecques et romaines, T. IV (Lydia – Armenia), Testu, Paris.

9. Mionnet, T. (1806). Description de Medailes antiques grecques et romaines. Paris, III (Caria).

10. Parchomenko T. S. Akulturacija // Velyka ukrainska encyklopedia. URL: <https://vue.gov.ua/Акультурація> (дата звернення: 2.07.2023). (In Ukr.)

11. Strabo, Geography, XII.4.4. <https://archive.org/details/Strabo08Geography17AndIndex/Strabo%2005%20Geography%2010-12/page/458/mode/2up>

12. Sylloge Nummorum Graecorum Copenhagen. (1945) The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. Part 20, Troas, Munksgaard Copenhagen.

13. Sylloge Nummorum Graecorum Copenhagen. (1946) The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. Part 22 – 24, Ionia, Munksgaard Copenhagen.

14. Sylloge Nummorum Graecorum Copenhagen. (1947) The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. Part 27 – 28, Lydia, Munksgaard Copenhagen.

Павло Берест

ДО КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ І ЛОКАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ТУРИСТИЧНИХ ДЕСТИНАЦІЙ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

У статті розглянуто питання важливості культурологічного осмислення туристичних дестинацій та наповнення їх конструктивними сенсами. Туристичні дестинації є фундаментальною складовою формування глобальних і локальних ідентичностей. Їх роль в процесі становлення та розвитку свідомості народу та їх вплив на майбутнє країни є (поки що) малодослідженими.

Ключові слова: *глобальна ідентичність, культурна ідентичність, локальна ідентичність, туристичні дестинації, Центральна Україна.*

Paulo Berest

CULTURAL STUDIES OF GLOBAL AND LOCAL IDENTITIES OF TOURIST DESTINATIONS IN CENTRAL UKRAINE

In this article attention is importance of cultural research of tourist destinations and filling them with constructive values. Tourist destinations are a fundamental component of global and local identities formation. Their role in the process of formation and development of the people's consciousness and their influence on the future of the country have not yet been studied.

Keywords: *global identity, cultural identity, local identity, tourist destinations, Central Ukraine.*

Завдяки відновленню української державності, що здійснилось внаслідок епохальних змін 1990-1991 років, наше суспільство отримало довгоочікуваний шанс на розбудову

успішної, розвиненої європейської країни. В той же час, через пост-радянські ідеологічні наративи та активний вплив імперської російської пропаганди й деструктивної роботи кремлівських спецслужб, важливі економічні, правові, освітні, культурні та інші потрібні зміни гальмувались або стикались з агресивною штучною протидією. Лише з початком окупації Криму та Донбасу у 2014 році, частково, а з лютого 2022 року, в переважній більшості, українське суспільство усвідомило необхідність, ґрунтовність та практичне значення таких понять як рідна мова, культура, власна ідентичність.

Актуалізація процесів декомунізації, звільнення від ідеологем та символів імперської російської пропаганди більш-менш успішно відбувається щодо пам'яток і музеїв, назв міст та вулиць, освітніх програм та засобів масової інформації. В той же час, ідеологічні, змістовні, культурологічні складові видатних історичних пам'яток та туристичних дестинацій, що діють на їх основі, залишаються (поки що) поза увагою як суспільства, так й органів влади. Хоча відомо, що ще у 2014 році, одним з «аргументів» кремлівських агресорів на виправдання окупації Криму був той, що «Херсонес є колыскою російського православ'я». Схожі аргументи зараз звучать у Ватикані, в зверненнях до світового православ'я, в ООН та інших міжнародних організаціях, коли агресор намагається зупинити процес повернення Києво-Печерської Лаври та інших святинь українського народу. Тому варто усвідомлювати, що духовна окупація українських пам'яток, ідеологічне та культурологічне забарвлення туристичних дестинацій не менш важливі ніж деокупація територій та міст. Про це свідчать й ті ресурси, зусилля, активності, які витрачає й здійснює російський агресор для того щоб зберегти над ними свій, хоча б ідейний, контроль.

Очевидно, відповідним фахівцям слід пильніше простудіювати та проаналізувати культурологічні складові, смислове та ідейне наповнення туристичних дестинацій, а також питання їх безумовного впливу на самоусвідомлення й ідентичність суспільства. Під час фактичної боротьби за виживання народу, ідентичність знову постала в низці найголовніших питань сьогодення. Відомо, що якщо раніше до вивчення проблем ідентичності застосовувався, переважно, соціологічний підхід, то

в останні роки додалися й екзистенційно-філософський, культурологічний, антропологічний розгляд ідентичності. Більше того, в подібних умовах особливу роль в збереженні особистісної ідентичності, та й особистості в цілому, що рятується від духовної руйнації, належить саме культурі. Культурі не як сумі інформації, що набувається в процесі освіти, а як вмістищу колективного духу людства [2, с. 46-51].

Враховуючи це, слід пильніше проаналізувати питання співвідношення глобальних і локальних ідентичностей. Відомо, що глобальна ідентичність стосується почуття приналежності людини та зв'язку з більш широким людським співтовариством, поза його безпосередньою соціальною чи культурною групою. В сучасних інтерпретаціях, глобальна ідентичність часто асоціюється з термінами глобальне громадянство (громадяни світу), культурне розмаїття, транснаціональна свідомість тощо. З іншого боку, локальна ідентичність стосується почуття приналежності до певної місцевої чи регіональної спільноти. Звісно, і глобальна, і локальна ідентичності відіграють важливу роль у формуванні та становленні особистості. Людина може сприймати обидві складові своєї ідентичності як нерозривне ціле – віддаючи шану своєму походженню та унікальним місцевим особливостям, в той же час займаючи належне місце у глобальній спільноті та мислячи себе її невід'ємною частиною.

Саме тому, генетична пам'ять та культурний код нації, що покликані оберігати людину від знеособлення, мають також акумулювати набутий історико-культурний досвід, осмислювати матеріальну й духовну спадщину, та водночас сприяти виробленню зрозумілих, для більшості суспільства, перспектив розвитку. Адже, усвідомлення своєї унікальності та багатотисячолітньої історії повинно сприяти реалізації ідей відкритості до загальнопланетарних надбань та тіснішої взаємодії з іншим цивілізованим світом. А дійова підтримка української культури, мови, збереження національних традицій, історичної спадщини повинні сприяти формуванню успішної політичної нації, в тому числі, як поліетнічної спільноти громадян, об'єднаної спільною метою та прагненнями [1, с. 28].

В цьому контексті, особливої уваги заслуговує проведення культурологічних студій питань співвідношення глобальних

і локальних ідентичностей туристичних дестинацій Центральної України. Ці терени є центральними не лише за географічним розташуванням, але й через їх історико-культурне значення. Тисячоліття процеси українського державотворення формувались навколо нашої столиці. Багато історичних, духовних, сакральних місць знаходиться саме в Центральній Україні. А боротьба за їх приналежність (ідентичність) точиться й досі. Найбільш резонансним прикладом є, звісно, Києво-Печерська Лавра – святиня українського народу, яку російська імперська ідеологія намагається подати як власну, і з подібними надуманими «аргументами» апелює до Папи Римського, православних патріархів, ООН та інших міжнародних організацій. Безумовно, таких важливих для ідентичності українського народу місць (але менш відомих широкому загалу) є чимало в Центральній Україні. Як ще один приклад можна згадати музей Трипільської культури в місті Трипілля, що був створений ентузіастами, але належно не підтримується центральною і місцевою владою. Трипільська цивілізація є культурно, сенсовно, генетично тісно пов'язана з Україною та її народом, але, знову ж таки, в міжнародних та вітчизняних наукових колах продовжують точитись різноманітні дискусії про глобальну та локальну приналежність (ідентичність) цієї культури, її надбань та тих туристичних дестинацій, що створені на їх основі.

Все це означає, що в питанні розвитку соціогуманітарного знання, одним з базових елементів є концепт ідентичності, що став елементом метанаративів держави, нації, мови, культури, права тощо. Адже в сучасному перенасиченому інформацією світі, дуже гостро постає питання ідентичності – власної, колективної, групової, релігійної [3, с. 154]. Отже розглядаючи туристичні дестинації Центральної України не лише як пам'ятки історії, мистецькі здобутки, надбання минулих поколінь, але й як культурологічні складові важливих підмурків з яких формуються глобальні і локальні ідентичності особистості, суспільства, нації, ми виходимо на зовсім інший рівень досліджень, що мають практичне значення в побудові успішної, цивілізованої європейської держави.

Сучасні зарубіжні дослідники відзначають, що концепції глобальної та локальної ідентичностей ґрунтуються на теорії

культурної ідентичності, що обіймає сливе весь діапазон переконань, вчинків, поведінки, які є спільними для членів відповідної спільноти. Зі збільшенням міжнародних потоків людей, інформації, ідей через кордони, глобальну ідентичність визначають навіть як ідентичність всесвітньої чи універсальної спільноти, а локальну ідентичність відносять до національної. Заявлять, що глобальні ідентичності складаються з ментальних уявлень, у яких їх учасники визнають спільні риси, а не відмінності між людьми в усьому світі. А люди можуть формувати свою глобальну ідентичність шляхом прямого чи непрямого досвіду, такого як подорожі, доступ до інформації через глобальні медіа тощо [4, с. 2]. Таким чином бачимо, що подорожі, відвідання туристичних дестинацій, споживання інформації є складовими формування ідентичностей. Тим не менш, на нашу думку, наведені вище класифікації є доволі оптимістичними, адже дослідники ще продовжують активно студіювати роль та формат локальних і глобальних ідентичностей та їх співвідношення. В різних контекстах до глобальної ідентичності можна віднести європейську, християнську, православну, слов'янську чи загальноукраїнську ідентичність. Так само локальними ідентичностями можна назвати місцеву, районну, конфесійну чи регіональну.

Роздумуючи над поставленими в цій статті питаннями, можна зробити висновки, що глобальна та локальна ідентичності тісно переплітаються та формуються під впливом цілого комплексу факторів, що виробляють почуття солідарності між людьми, базуючись на їх спільному досвіді. При цьому, локальна ідентичність додатково глибоко вкорінена в певній географічній місцевості, формуючи почуття приналежності до певної громади.

Поряд з цим, історичні, сакральні, культурні пам'ятки, епохальні віхи становлення й розвитку народу або держави, туристичні дестинації що утворюються на їх основі, відіграють дуже важливу роль в збереженні традицій, звичаїв, цінностей, розвивають почуття гордості та приналежності до своєї нації й країни, а, відповідно, є одним з наріжних каменів формування індивідуальної та колективної ідентичності.

По суті, глобальну і локальну ідентичність можна культивувати завдяки такому досвіду, як подорожі, відвідування туристичних дестинацій, інформаційне супроводження під час екскурсій та турів, через медіа та туристичні довідники, буклети, супровідні сервіси, сувеніри того. Але для ефективного застосування даного інструментарію, має бути сформульована і сформована комплексна культурологічна концепція цих туристичних дестинацій. Дане завдання актуальне для всіх пам'ятних місць країни, але окрему увагу слід звернути на туристичні дестинації Центральної України, які внаслідок багатотисячолітнього історичного державотворчого розвитку нашого народу, відіграють ключову, знакову та сенсоутворюючу роль для майбуття всього суспільства й народу.

Адже прийняття глобальної ідентичності, в модерному її розумінні, не означає нехтування місцевої (національної) ідентичності. При всій схожості загальнопланетарних процесів, кожен народ проходить свій шлях розвитку, тому потрібно віднайти найбільш сприятливе співвідношення глобальних і локальних ідентичностей, яке дозволить цінувати власну культурну спадщину, поважаючи та навчаючись доброму в інших цивілізаційних культур.

Використані джерела:

1. Нагорна Л. Поняття „національна ідентичність” і „національна ідея” в українському термінологічному просторі. Політичний менеджмент. Київ, 2003. № 2. С. 14-30.

2. Рейдерман І. Проблеми особистісної ідентичності. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Острог, 2019. Вип. 20. С. 44-51.

3. Якуніна К. Теоретико-методологічні аспекти дослідження релігійної ідентичності у площині соціокультурних викликів. Соціокультурні виклики сучасності: потреба у теоретичному осмисленні: колективна монографія / за ред. Марії Петрушкевич. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. 212 с.

4. Zhang T. Chen J., Grunert K. G. Impact of consumer global-local identity on attitude towards and intention to buy local foods. Food Quality and Preference. 2022. № 96. doi.org/10.1016/j.foodqual.2021.104428

Marina Bilotserkovets

INTERCULTURAL CONFLICTS IN POSTMODERN WOMEN LITERATURE

The author applied comparative literature analysis and sociocultural interpretation of the texts of the novels "Fear and Trembling" by Amelie Nothomb and "Good News from the Aral Sea" by Irena Karpa to explore intercultural conflicts reflected in postmodern women literature, as one of the forms of mass consciousness and sociocultural discourse embodiment.

Keywords: *intercultural conflict, post modern, womanish literature.*

Марина Білоцерковець

ІНТЕРКУЛЬТУРНІ КОНФЛІКТИ У ПОСТМОДЕРНІЙ ЖІНОЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Авторка застосувала порівняльний літературний аналіз та соціокультурну інтерпретацію текстів романів Амелі Нотомб «Страх і тремтіння» та Ірени Карпи «Добрі новини з Аральського моря» для дослідження міжкультурних конфліктів, відображених у постмодерній жіночій літературі як одній із форм. масової свідомості та втілення соціокультурного дискурсу.

Ключові слова: *інтеркультурний конфлікт, постмодерн, жіноча література.*

Personal identity acquires signs of mature positivity when a migrant integrates into the foreign cultural space, he/she is inclined to show empathy to culturally diverse people and the ability to transform own stereotypes. These strategies can help to overcome the framework of a person's cultural identity, so he/she no longer remains a "stranger" in new cultural spaces and can find a new self-esteem in relation to new cultural groups. As a "foreigner" perceives the elements of

another culture, his/her self-esteem shifts from an exclusively cultural to an intercultural state. This intercultural identity is flexible and quite mobile because it is no longer based on belonging to the original or foreign culture. Acquiring such an identity is extremely important for dialogue between different cultures (Bilotserkovets et al., 2020).

The case study took place in the course of trainings, designed to facilitate intercultural communication of female students, who left for abroad in the wake of the martial state, but continued their studies in the university online. 78 females, aged 19-24, representatives of various faculties of Sumy National Agrarian University, voluntarily joined the work in trainings, read the novels, shared their insights and experiences, created a mapping for efficient communication strategies, trained their skills of intercultural communication and interaction. The case study was vectored to answer the following questions:

1. What national and gender stereotypes were described in the novels “Fear and Trembling” by Amelie Nothomb and “Good News from the Aral Sea” by Irena Karpa?
2. Do the stereotypes influence the choice of communication strategies in the intercultural environment?

The comparative analysis of literary texts was aimed to find out contradictions and typological coincidences (analogies) within the literary sources, belonging to different time-frames, languages and cultural traditions. The study of stereotypes, forms of explicit and implicit content, cultural influences, interliterary perception, mediation functions of literary tools involved the application of general scientific methods, such as deduction and induction, and more specific methods of dialectical reflection and systematic analysis. The method of text interpretation enabled the study of the stereotypes as cultural concepts, that have not only linguistic expression, but also ethno-cultural specificity. It is essential, as despite their nature, stereotypes reflect the society to which the author belongs, not only in the images of a particular culture, but also a particular language.

Most participants of trainings admitted that both novels presented a predictable situation, where a foreigner, who was unable to complaint with social and cultural standards being very different from her/his own, played the major part.

The plot of the novel *Fear and Trembling* by Amelie Nothomb is based on the relationship between two main characters, – Belgian Amelie and Japanese Fubuki Mori. The female characters were in opposition of Western and Eastern cultures (European and Japanese), that was reflected in the contrast of customs, social laws and features of individual self-consciousness. Initially the Belgian Amelie was sincerely fascinated by the Japanese culture, traditions and way of life. However, having come to work for the company, the young girl faced a strict system and rules extremely different from the European ones. She found it very hard to get used to the situation. The main character made many mistakes because she wanted to assimilate, to become a “real Japanese” (Nothomb, 2001).

The participants noted that the inability to acknowledge the two cultural worlds was an indirect reason for the conflict between Amelie and her boss Fubuki Mori. This revealed the author’s concept of national stereotype – Fubuki disrespected Amelie because she was a foreigner, not perceiving her apart from her own chauvinistic prejudices. And Amelie assessed both Fubuki’s life and the whole of the Japanese society, based on the European worldview. The psychological conflict representing the whole confrontation of different worlds, their opposition, “moves” the plot of the novel: it was because of Fubuki’s negative attitude towards her subordinate, that Amelie, the secretary, becomes a “toilet cleaner” and was subjected to humiliations. Amelie evoked both sympathy and respect by the readers, because even as she descended the career ladder, she retained her national dignity and inner strength (Nothomb, 2001).

Irena Karpa’s novel *Good News from the Aral Sea* is dedicated to *Filles de l’est* (French) – girls from the East. This phrase is used in France to refer to all women from Eastern Europe – Ukrainian, Polish, Slovak, Czech, etc.. It is rather pejorative and derogatory: when the French say “Girls from the East”, they mean either elite escort service girls, or a house cleaners or brides via the Internet (Karpa, 2019).

Like the Nothomb’s heroine, at first, they were greatly impressed by the culture of the country where they found themselves, but gradually they realized that the glossy facade of bright life hid the contempt for immigrants: “The French, who suddenly fell ill with Ukrainophilia after the Maidan,... rarely refused to eat or drink for

free and often considered a rich friend with an awkward accent to be a “mon client russe” (French, My Russian client) – never mind whether he or she was Croat, Georgian or Ukrainian” (Karpa, 2019, p. 81). They permanently felt separated from the French society remaining only foreigners from an unreliable country. Ukrainian immigrants realized that they “... would never be like them [the French], even if ... found a French job and paid taxes properly” (Karpa, 2019, p. 433).

Nevertheless, after experiencing a series of trials and disappointments, depression and confusion, the main characters of the book achieved national self-identification and self-esteem, though keeping some hint of self-irony. The training’s participants revealed that Irena Karpa’s heroines attempted to understand culturally diverse people, see their grounds and reasons, find analogies with their own culture. The author used the technique of allusion, comparing the most famous Ukrainian dish, Borsch, and Madeleine cake from Marcel Proust’s works, as triggers that evoke nostalgia, childhood memories, national self-awareness (Smith, 2016): “Borsch. Ukrainian Madeleine cake” (Karpa, 2019, p. 378).

Comparative analysis of texts of the novels “Fear and Trembling” by Amelie Nothomb and “Good News from the Aral Sea” by Irena Karpa, carried out in the course of intercultural trainings, was focused on the sociocultural discourse that reflects the mass consciousness of other countries, attitudes and stereotypes of the nations. The participants admitted that all societies still have prejudices against foreign migrants and regard them being inferior to themselves, no matter their educational or economic level. However, being aware of the traditions and customs of another culture, a person can facilitate his/her adaptation to a new linguistic or cultural environment. She/he will be free from misconceptions about the rules of conduct in an unfamiliar society, will not try to transfer own stereotypical standards of perception to the environment.

Interpretation of the novel “Fear and Trembling” by Amelie Nothomb has revealed that it describes protagonists’ inability to overcome ethnic and gender stereotypes. Stereotypical perception of culturally or ethnically diverse people had imposed assimilation, opposition or subversion as communication strategies by interlocutors that doomed their intercultural contacts to failure.

Nevertheless, the novel “Good News from the Aral Sea” by Irena Karpa showed heroines who were inclined to overpower their national and gender stereotypes through the need to develop such an identity, which goes beyond the boundaries of ordinary cultural identification and is characterized by a high degree of interculturality. Empathy, integration and transformation of stereotypical patterns of one culture to the foreign one facilitate intercultural communication and interaction of people in a foreign environment.

The comparative analysis of both novels under review has revealed that national and gender stereotypes are inherent in any culture, they are originated from this culture, and then influence the minds of people, hindering or helping to build intercultural contacts and communication. When representatives of different cultures initiate communication, it is quite likely that certain problems will arise, associated with contradiction in these cultures, among them: difficulties in understanding, misunderstanding, the creation of certain prejudices, and gradually – demarcation, resentment or mental or social isolation. In this sense, stereotypes influence migrants’ choice of communication and adaptation strategies in the foreign cultural space (Lavlinskiy, 2016).

References:

1. Bilotserkovets, M., Fomenko, T., Gubina, O., Berestok, O., Shcherbyna, Y., Krekoten, O. (2020). Multifaceted Problems of Intercultural Adaptation: A Case Study of Chinese Students in Ukraine. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(1), 178-188. <https://doi.org/10.18662/brain/11.1/22>
2. Karpa, Irena (2019). *Dobri novyny z Aralskoho moria [Good News from the Aral sea] [e-book]*. Kyiv: Knygolav. Available through: <https://chytomo.com/book/dobri-novyny-z-aralskoho-moria/> [in Ukrainian]
3. Nothomb, Amélie (2001). *Fear and Trembling*, translated by Adriana Hunter. New York: St. Martin’s Press.

Ілля Вітченко

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТЬ «ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ» ТА «ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ» В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Розвиток європейської ідентичності та цінностей сьогодні асоціюється з інтеграцією до Європейського Союзу. Проте ЄС є відносно молодим геополітичним утворенням і не включає у себе усі країни європейського континенту. У нашому дослідженні на основі конструктивістського підходу ми розглядаємо процес розвитку інтерпретацій понять «європейська ідентичність» та «європейські цінності». Зокрема, приділено увагу питанню європейської ідентичності України, яка прагне до вступу до ЄС і бореться за своє європейську майбутнє проти російської збройної агресії.

Ключові слова: «європейські цінності», «європейська ідентичність», «євроінтеграція», «Україна», «Європа»

Illia Vitchenko

INTERPRETATION OF «EUROPEAN IDENTITY» AND «EUROPEAN VALUES» CONCEPTS IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION

The development of European identity and values today is associated with integration into the European Union. However, the EU is a relatively young geopolitical entity and does not include all the countries of the European continent. In our research, based on a constructivist approach, we consider the process of development of interpretations of the concepts of «European identity» and «European values». In particular, attention is paid to the issue of the European identity of Ukraine, which aspires to join the EU and is fighting for its European future against Russian armed aggression.

Keywords: «European values», «European identity», «European integration», «Ukraine», «Europe».

Інтеграція до Європейського Союзу є стратегічним геополітичним напрямком розвитку України, який ще більше актуалізувався на фоні повномасштабної війни Росії проти України¹. Про приналежність України до європейської цивілізації та захист нею європейських цінностей, говорять як українські, так і європейські політики. Проте наївним буде сказати, що існує уніфіковане визначення понять «європейська ідентичність» та «європейські цінності», що ставить перед дослідниками та практиками міжнародних відносин непросте питання: «На основі якого розуміння відбувається чи має відбуватися євроінтеграція: як в питанні поглиблення цієї інтеграції, так і в питанні її географічного розширення?» Як буде показано нижче, розуміння європейської ідентичності пройшло певний шлях еволюції, який, зокрема, був пов'язаний з необхідністю будівництва спільних політик та формування підстав для розширення. Україна, яка сьогодні виборює своє місце в сім'ї європейських народів, також є носієм певного бачення «Європи». Тож аналіз різних інтерпретацій європейської ідентичності та європейських цінностей в контексті української євроінтеграції має велику актуальність.

Методологічну основу для розгляду питань ідентичності та її інтерпретації у нашому дослідженні представляє конструктивістський підхід, який власне приділяє особливу увагу ідеційним факторам (зокрема ідентичності) та їхньому впливу на формування та розвиток міжнародних відносин.

Турецька дослідниця Зейнеп Аркан розглядає еволюцію європейської ідентичності на основі дискурс-аналізу деяких ключових текстів Європейського Союзу і приходиться до висновку про те, що у цьому питанні спостерігається певна динаміка та неоднорідність². Особливу увагу тут варто приділяти поняттю «Європа», якому «приписується ключова роль генератора

---

¹ Політичні цінності та політико-ідеологічні орієнтації громадян України в період російської агресії: стан і напрями змін. *Національна безпека і оборона*. Київ, 2022. № 3-4. С. 4-49.

² Arkan Z. 'Via Media' vs. the Critical Path: Constructivism(s) and the Case of EU Identity. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*. № 3, 2014. pp. 21-36.

європейської ідентичності для ЄС»³ і у інтерпретації якого, власне, спостерігається згадана динаміка.

На першому етапі тогочасна Європейська Спільнота розглядалася в ролі «лідера у своєму регіоні, і основного захисника спадку, цінностей та норм, на яких «Європа» була заснована»⁴. Європейська ідентичність інтерпретувалася у тісному зв'язку з такою категорією як цивілізація. Зауважимо, що проєкт європейської інтеграції ще у 1985 році підкреслював те, що він є важливим для блага Європи, проте далекий від монополії на всю європейську цивілізаційну спадщину та ідентичність:

«Спільнота не втратила з уваги той факт, що вона представляє лише частину Європи. Сповнені рішучості разом рухатися вперед, держави-члени зберігають усвідомлення цивілізації, яку вони поділяють з іншими країнами континенту, твердо вірячи, що будь-який прогрес у розбудові Співтовариства відповідає інтересам Європи в цілому»⁵.

«Просування спільних цінностей цивілізації»⁶ вбачалося можливим та бажаним у співпраці держав-членів Європейської Спільноти з країнами Європи, які не належать до цієї спільноти, «особливо щодо просування прав людини та спільної культурної ідентичності»⁷. Зовнішня ідентичність ЄС розглядалася в контексті потреби будівництва спільної зовнішньої політики, але в загальноєвропейському та ширшому західному контексті⁸.

Зейнеп Аркан підкреслює, що у період після 1992 року, коли була встановлена Спільна зовнішня та безпекова політика (СЗБП), «згадки про «цивілізаційні» спільності, які об'єднували

---

³ Arkan Z. 'Via Media' vs. the Critical Path: Constructivism(s) and the Case of EU Identity. P. 30.

⁴ Arkan Z. 'Via Media' vs. the Critical Path: Constructivism(s) and the Case of EU Identity. P. 31.

⁵ Dooge J. Report of the Ad Hoc Committee for Institutional Affairs to the European Council (Brussels, 29-30 March 1985). 1985. P. 11-12. URL: http://aei.pitt.edu/997/1/Dooge_final_report.pdf. (дата звернення: 21.06.2023).

⁶ Dooge J. Report of the Ad Hoc Committee for Institutional Affairs to the European Council (Brussels, 29-30 March 1985). P. 18.

⁷ Dooge J. Report of the Ad Hoc Committee for Institutional Affairs to the European Council (Brussels, 29-30 March 1985). P. 19.

⁸ Dooge J. Report of the Ad Hoc Committee for Institutional Affairs to the European Council (Brussels, 29-30 March 1985). P. 21.

народи та держави «Європи», стали рідшими»⁹. Ми можемо це бачити у доповіді «Стратегія для Європи» від Reflection Group для Єврокомісії у 1995 році, яка мала на меті підготовку ЄС до нового розширення. У ній говориться про те, що хоча жителі Європи «більше, ніж колись, відчують потребу у спільному проєкті, проте «для все більшої кількості європейців обґрунтування інтеграції до Співтовариства не є самоочевидним»¹⁰. До цього, як зазначається, «необхідність спільного дизайну була очевидною через усвідомлення невдачі Європи в першій половині цього століття (XX століття – прим. авт.)»¹¹. Проте тепер виникла потреба у тому, щоб розвивати у ЄС «справжню зовнішню ідентичність, яка дозволить йому просувати свої цінності та захищати свої інтереси»¹², і рішення цього питання полягало в тому, щоб СЗБП функціонувала «із забезпеченням повної узгодженості між політичними та економічними аспектами зовнішньої діяльності Союзу»¹³. Тобто суть цієї ідентичності вже полягала не у плеканні певної цивілізаційної історичної єдності, а у спробі спільної побудови зовнішньої репрезентації ЄС на світовій арені та просуванні її нормативної місії у поширенні певних цінностей.

Подальше розширення вимагало ще більшого акценту на цій нормативній місії та колективній ідентичності ЄС як ліберальної спільноти, хоча з іншого боку такий «образ» ЄС, як вважається, і став причиною того, що ЄС повинен був розширити свою географію. Як про це зазначає Томас Рісс, «риторичне зобов'язання ціннісної спільноти змусили країни-члени ЄС пропонувати перемовини про вступ країнам Центрально-Східної Європи та іншим країнам Європи, не дивлячись на першочергове небажання до розширення»¹⁴.

---

⁹ Arkan Z. 'Via Media' vs. the Critical Path: Constructivism(s) and the Case of EU Identity. P. 31.

¹⁰ Reflection Group's Report. European Parliament, 07.10.2005. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/report_by_the_reflection_group_a_strategy_for_europe_brussels_5_december_1995-en-307c412a-9be0-4137-a0e9-1fc8c86c8aa3.html (дата звернення: 21.06.2023).

¹¹ Reflection Group's Report.

¹² Reflection Group's Report.

¹³ Reflection Group's Report.

¹⁴ Risse T. Social Constructivism and European Integration. *European Integration*

Проте варто також зауважити, що поступове розширення кордонів ЄС на континенті призвело до того, що він почав займати все більше європейських територій і у публічній риторичі «здобув гегемонію на ідентичність у Європі»¹⁵. А це, в свою чергу, ще більше підштовхувало розвиток інтеграції, адже для багатьох країн, які ще не були членами ЄС, євроінтеграція тепер означала «повернення до Європи»¹⁶. Таким чином, поступово входження до ЄС стало тотожним з наявністю у країні європейської ідентичності чи приналежністю до європейських цінностей.

Проте, як і в будь-якій цивілізації, де ідентичності не є сталими і перебувають у постійному розвитку¹⁷, претензія ЄС як політико-економічного об'єднання не завжди йде в ногу з інтересами окремих європейських національних держав. Так, наприклад, промовисто про це зазначила прем'єр-міністр Великої Британії Тереза Мей у 2017 році на фоні Брекзиту: «Британці проголосували за вихід з ЄС, але вони не голосували про вихід з Європи чи ніяким чином про відмежування від світу»¹⁸. Це яскравий приклад того, коли в чітко розділені поняття «Європа» та «Європейський Союз», хоча загалом у сучасній риторичі це зустрічається нечасто. Проте неприналежність країни до ЄС не робить її автоматично «неєвропейською».

На фоні зазначеного вище Україна сьогодні конструює свою європейську ідентичність, культивуючи у суспільстві відповідні цінності та рухаючись до інтеграції в Європейський Союз. На нашу думку, логічним має бути питання про те, чи не обмежує монополія ЄС в інтерпретації європейської ідентичності та європейських цінностей українські можливості у розвитку цієї ідентичності? Враховуючи усі поточні кризи ідентичності

Theory. 2018. pp. 128–48. P. 157. doi:10.1093/HEPL/9780198737315.003.0007.

¹⁵ Risse T. Social Constructivism and European Integration. P. 154.

¹⁶ Risse T. Social Constructivism and European Integration. P. 154.

¹⁷ Hall M., Jackson P.T. Introduction: Civilizations and International Relations Theory. *Civilizational Identity. Culture and Religion in International Relations*. 2007. Palgrave Macmillan, New York. doi:10.1057/9780230608924_1.

¹⁸ We have voted to leave the EU, but not Europe. *Le Figaro*. 7 February 2017. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/we-have-voted-to-leave-the-eu-but-not-europe-article-bytheresa-may> (дата звернення: 22.06.2023).

в самому ЄС та боротьбу України за фізичне існування як держави на європейському континенті, чи має право Україна на власну інтерпретацію європейської ідентичності та європейських цінностей на основі своєї культурної та історичної спадщини та у відносинах з іншими європейськими країнами, не обов'язково в контексті зовнішньополітичних форматів та механізмів ЄС? Це запитання, яке на нашу думку, ще потребує глибокого осмислення та дослідження.

Проте повернімося в дискурс, у якому ЄС є домінантним носієм європейської ідентичності. Дослідник Бахар Румелілі звертає увагу на те, що ми можемо вважати ключовими факторами європейської ідентичності не лише критерій цінностей, але також і географічний фактор – фізичну приналежність до Європи як частини світу¹⁹. Проте незважаючи на те, що країна не може змінити свого територіального положення, межі Європи не є чітко визначеними і по факту також є мінливими і конструйованими. Про це може свідчити перебування у статусі кандидатів на вступ до ЄС Туреччини, європейськість якої є під сумнівом не лише з точки зору культурно-нормативної, але й частково географічної.

Розглядаючи у цьому контексті ситуацію України, то можемо сказати, що вона більш виразно розташована на європейському континенті. Але історична та культурна близькість України та Росії у минулому створювали складність у демаркації східних меж Європи. Важливим для сучасної інтерпретації європейської ідентичності, європейських цінностей та згаданих меж Європи став фактор російської агресії проти України, особливо після 24 лютого 2022 року. Війна проти України створила образ «Іншого» для РФ і провела якщо не цивілізаційний, то щонайменше нормативний (ціннісний) кордон між Росією та Європою, де Україна належить до останньої. Про це яскраво може свідчити риторика президентки Єврокомісії Урсули фон дер Ляєн під час її візиту до Києва у День Європи, 9 травня 2023 року:

---

¹⁹ Rumelili B. Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU's Mode of Differentiation. *Review of International Studies*. Vol. 30, No. 1. Jan., 2004. pp. 27-47.

«Україна боролася за ідеали Європи, які ми святкуємо сьогодні, щоб створити міцну єдність і мир, щоб представляти цінності свободи, різноманітності та людяності, на яких побудована Європа. Ми ніколи не повинні забувати, що мир у Європі здавався неможливим, неймовірним і надто далеким протягом більшої частини минулого століття. Але це було досягнуто, незважаючи на біль і незважаючи на поділ війни. Оскільки ми сьогодні стоїмо тут, у країні, яка зазнала безглузлого нападу, дехто може подумати, що говорити про вільну та мирну Україну в Європейському Союзі неможливо, неймовірно або надто далеко. Але Європа полягає в тому, щоб зробити неможливе можливим. І Україна теж»²⁰.

Тобто варто зауважити, що сьогодні Україна, яка бореться за збереження своєї незалежності та своє європейське майбутнє, також може виступати інтерпретатором того, що може означає бути Європою. Для цього українці мають як усю необхідну культурно-історичну спадщину, так і людський потенціал для зміцнення цінностей свободи, верховенства права, демократії на європейському континенті.

Дослідження особливостей інтерпретації понять «європейська ідентичність» та «європейські цінності» потребує подальшого поглиблення, зокрема, на фоні української євроінтеграції. Осмислення цих понять має відбуватися як з боку вже існуючої європейської спільноти, представленої Європейським Союзом, який продовжує бути неоднорідним у своїй риториці та практиці щодо зазначених понять, так і з боку самої України, яка належить до Європи, бореться за своє європейське майбутнє, але ще не належить до ЄС.

Використані джерела:

1. Arkan Z. 'Via Media' vs. the Critical Path: Constructivism(s) and the Case of EU Identity. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*. № 3, 2014. pp. 21-36.

---

²⁰ Press statement by President von der Leyen with Ukrainian President Zelensky. *European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR)*. 9 May 2023. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/press-statement-president-von-der-leyen-ukrainian-president-zelensky-2023-05-09_en (дата звернення: 22.06.2023).

2. Dooge J. Report of the Ad Hoc Committee for Institutional Affairs to the European Council (Brussels, 29-30 March 1985). 1985. P. 11-12. URL: http://aei.pitt.edu/997/1/Dooge_final_report.pdf. (дата звернення: 21.06.2023)

3. Hall M., Jackson P.T. Introduction: Civilizations and International Relations Theory. Civilizational Identity. Culture and Religion in International Relations. 2007. Palgrave Macmillan, New York. doi:10.1057/9780230608924_1

4. Press statement by President von der Leyen with Ukrainian President Zelenskyy. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). 9 May 2023. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/press-statement-president-von-der-leyen-ukrainian-president-zelenskyy-2023-05-09_en (дата звернення: 22.06.2023)

5. Reflection Group's Report. European Parliament, 07.10.2005. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/report_by_the_reflection_group_a_strategy_for_europe_brussels_5_december_1995-en-307c412a-9be0-4137-a0e9-1fc8c86c8aa3.html (дата звернення: 21.06.2023)

6. Risse T. Social Constructivism and European Integration. European Integration Theory. 2018. pp. 128-48. P. 157. doi:10.1093/NEPL/9780198737315.003.0007

7. Rumelili B. Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU's Mode of Differentiation. Review of International Studies. Vol. 30, No. 1. Jan., 2004. pp. 27-47

8. We have voted to leave the EU, but not Europe. Le Figaro. 7 February 2017. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/we-have-voted-to-leave-the-eu-but-not-europe-article-bytheresa-may> (дата звернення: 22.06.2023)

9. Політичні цінності та політико-ідеологічні орієнтації громадян України в період російської агресії: стан і напрями змін. Національна безпека і оборона. Київ, 2022. № 3-4. С. 4-49.

Наталія Годзь

ТРАВМАТИЧНЕ РОЗЩЕПЛЕННЯ ТА КУЛЬТУРНІ СТЕРЕОТИПИ І ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В СВІТЛІ РОЗУМІННЯ ОПОЗИЦІЇ «СВІЙ» – «ЧУЖИЙ»

Розглянуто питання ідентичності та національну специфіку на прикладі порівняльного аналізу текстів народних казок різних етносів. Було запропоновано низку основних стандартів, за якими носії відносять себе до певних груп та розуміють відмінності поміж «своїми» та «чужими». Там же було запропоновано їх розділяти на ауто- та гетеростереотипи. При цьому наголошувалося, що аутостереотипи це група ознак за якими визначається низка націоспецифічних рис.

Ключові слова: *культурні стереотипи, свій, чужий, етнічна ідентичність.*

Natalia Godz

TRAUMATIC SPLITTING AND CULTURAL STEREOTYPES AND ETHNIC IDENTITY IN THE LIGHT OF THE UNDERSTANDING OF THE OPPOSITION “OWN” – “ALIEN”

The question of identity and national specificity is considered on the example of a comparative analysis of the texts of folk tales of different ethnic groups. A number of basic standards have been proposed by which speakers refer to certain groups and understand the differences between “own” and “other”. There, it was proposed to divide them into auto- and heterostereotypes. At the same time, it was emphasized that autostereotypes are a group of signs by which a number of nation-specific features are determined.

Keywords: *cultural stereotypes, own, foreign, ethnic identity.*

Перелік стандартів та особливостей носіїв у своєму етносередовищі (навіть за межами країни). Гетеростереотипи – це низка рис та опис сприйняття чужого, іншого. Дослідження також стосувалося і поведінкових стереотипів і мовних. З гендерними була трохи інша ситуація оскільки тут проходила межа розділення за статтю навіть у самому етносі. Звісно, кожен етнос має спільні для себе особливості але розділення на стать, вік та відповідно низку норм тут реалізується трохи іншим чином, як довело дослідження і про що ми писали як в тексті дисертаційного дослідження, так і в рефераті [1], [2].

Нагадаємо, що стереотипи поведінки зберігаються як каноли та штампи у колективній свідомості спільнот і індивідуальній у носіїв і, будучи інваріантами діяльності, визначають т.ч. комунікативну (вербальна і невербальна) дію, а також корелюють та визначають поведінку (як певне розпорядження). Культурні стереотипи представлені у практично завжди подано та зберігається у формі кліше в самій свідомості і діють, як деякі зразки, їх завжди потрібно «отримати» і «засвоїти» (серед оточення, родину та мову). Але, вважаємо тут ще є і добровільний певний вибір «свого» (з певними «але» – оскільки навіть при дослідженні травматичного розщеплення етнічної свідомості і не лише в обрані «своє» чуже завжди буде внесено «своє» яке носій намагатиметься витіснити з свідомості).

Слід розуміти, що у народних казках етносоціокультурний чинник виявляється у вигляді певних когнітивних схем та національно-етнічної особливості визначення поділу на «свій» – «чужий». У кожному етносі казкова традиція активно опрацьовується та збагачується національними уявленнями та стереотипами. Фольклорний матеріал, як показує порівняльно-порівняльний аналіз, здатний до етнопсихолінгвічної перевтіленості, він насичується під впливом матеріальної та духовної, ментальної сторін життєдіяльності, певним чином зумовленими традиціями у сприйнятті “правильного” та “неправильного”, забарвлюється в емоційно-прийом. У 1 розділі дисертаційного дослідження зазначалося [1], що як ауто-, і гетеростереотипи бувають позитивними і негативними. Таким чином. в силу своєї типології, структури та властивостей вони

подають стереотипи-образи та стереотипи поведінки, в яких показують прийнятні чи засуджені з точки етносу норми поведінки.

При аналізі феномена стереотипів, їх структури та механізму дії завжди виникає питання оцінки їхньої істинності, відповідності реальній ситуації та змісту. На захист стереотипу як соціально-культурного механізму може виступити, наприклад, гіпотеза О. Клайнберга, який наголошував на наявності кількісно відчутної кількості “істинності” у стереотипі. Г. Теджфел вивчав механізм стереотипізації та розглядав їх як деякі раціональні форми пізнання та категоризації [6, с. 86]. Тріандіс запропонував мірою точності вважати систему узгодженості та кореляції з ауостереотипом представників даного етносу [6, с. 87]. Етнічний стереотип здатний перейти до категорії етнічного забобону за умови різкого накопичення негативного заряду (при цьому він проходить стадію упередження). Індикатором подібного трансформування є феномен явної переваги, надання переваги [6, с. 99]. З періоду дослідження культурних стереотипів в системі світогляду [3], відбулися трагічні зміни у соціальній площині життя не лише українського етносу, держави та світу [4], [5]. Питання розщеплення як трагічного розлому на ментальному рівні відбувається у всіх етнічних грумах як громадян України так і українців в світі. Ознака вибору «своїх» є болісним але потрібним кроком у кожної людини. Межі діалогу на площадці, яка створена зазначеною конференцією дає можливість нам означити що саме відбувається під час розчеплення, як воно проявлятиметься зараз і надалі і в подальшому, досліджуючи на базі стереотипів цей феномен зрозуміти наступні кроки у соціумі та намагатися бути готовим до подальшої боротьби за цілісність держави та виховання наступних поколінь громадян багатонаціональної держави Україна з її яскравими особливостями ідентичності як на загальнодержавному, так і особистому рівні. Розщеплення – трагічний механізм розлому, вибору ідентичності та самоусвідомлення, але якщо зрозуміти його, то швидше вдасться відновитися.

Використані джерела:

1. Годзь Н.Б. Культурні стереотипи в українській народній казці : текст. дис. канд.. філос.. наук : 09.00.04 філософська антропологія, філософія культури / Н.Б. Годзь. – Харків : Харківський Національний університет ім. В.Н. Каразіна. – 2003. – 199 с.
2. Годзь Н.Б. Культурні стереотипи в українській народній казці : автореф. дис. канд.. філос.. наук : 09.00.04 філософська антропологія, філософія культури / Н.Б. Годзь. – Харків : Харківський Національний університет ім. В.Н. Каразіна. – 2004. – 19 с.
3. Годзь Н.Б. Культурні стереотипи в системі світогляду сучасних українців / Н.Б. Годзь // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». – Харків: НТУ «ХПІ», 2005. – № 50, 180 с., 101-106.
4. Годзь Н.Б. Стереотипи в межах дослідів екологічної футурології та їх зв'язок з «постдоброблюючим мисленням», та віртуальною пам'яттю «неіснуючого простору» // Н.Б. Годзь // Гендер. Екологія. Здоров'я: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 20-21 квітня 2017 р.). – Харків : ХНМУ, 2017. – 372 с., С. 51-52.
5. Годзь Н.Б. Питання розгляду специфіки етноконфліктів / Н.Б. Годзь // Международная научно-практическая конференция «MODERN RESEARCH IN WORLD SCIENCE» 15-17 мая 2022 года Львов, Украина The 2 nd International scientific and practical conference – Modern research in world science|| (May 15-17, 2022) SPC – Sci-conf.com.ua||, Lviv, Ukraine. 2022. 1785 p., С. 868 – 874 <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/MODERN-RESEARCH-IN-WORLD-SCIENCE-15-17.05.22.pdf>
6. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Этнические установки и этнические стереотипы. – Днепропетровск, ДГУ, 1995, 200 с.

Марія Грицишина

НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ ТА ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ

В роботі представлений порівняльний аналіз національних цінностей та загальноєвропейських ідентичностей. Розкриттю поставленої теми слугуватиме з'ясування, перш за все, питання національних цінностей.

Ключові слова: цінності, ідентичність, національні цінності

Maria Hrytsyshina

NATIONAL VALUES AND GENERAL EUROPEAN IDENTITY

The work presents a comparative analysis of national values and pan-European identities. Clarification, first of all, of the question of national values will serve as an explanation of the given topic.

Keywords: values, identity, national values.

Аксіологічне бачення самого поняття національної цінності акцентує нашу увагу на тому, що національні цінності відносяться до фінальних цінностей. Українська ідентичність, як національна цінність – це фінальна цінність і самоцінність кожного свідомого і свобідного українця. Шлях до європейської ідентичності лежить через усвідомлення саме своєї національної ідентичності. Держави, народи, які асоціюють себе з Європою, спочатку вирішили свої внутрішні проблеми, позбулися історичних образ, а лише потім стали повноправним членом великої європейської сім'ї народів. Україна ж має стати повноправним членом європейської сім'ї на тлі повномасштабної війни. І ми усвідомлюємо всю складність даного процесу у всій його політичній площині.

World Values Survey – глобальний дослідницький проект, який досліджує цінності і переконання людей, як вони змінюються з плином часу, і який соціально-політичний вплив вони мають. Реалізація проекту здійснюється всесвітньою мережею соціологів, які починаючи з 1981 року проводили репрезентативні національні опитування в майже 100 країнах світу. Дослідження, що здійснені в рамках даного проекту вимірюють та аналізують низку показників. Зокрема, підтримку демократії, толерантність до іноземних та етнічних меншин, підтримку гендерної рівності, роль релігії та зміни в рівнях релігійності, вплив глобалізації, ставлення до оточуючого середовища, роботи, сім'ї, політики, національної ідентичності, культури, мультикультуралізму, небезпек, та рівень суб'єктивного благополуччя. Зрозуміло, що ці показники слугують фактором для євроінтеграції країн, які прагнуть стати членами Європейського Союзу. І це, зрештою, умови для вступу України до ЄС.

Додаткової уваги заслуговує питання про фактори ідентичності, або ж як їх ще називають фактори «європейськості». На думку Тома Брайдера, «Щоб бути європейцем, людині принаймні потрібно було б:

- бути громадянином держави, розташованої за домовленістю, щоб бути географічно в межах Європи;
- розмовляти мовою, яка офіційно прийнята однією з офіційних мов цієї держави;
- ділитися історичною долею з іншими людьми в межах цієї держави, що говорять на згаданій мові;
- поділяти культурний зразок з іншими такими людьми, де культурний зразок розглядається як такий, що складається з подібних когнітивних, оціночних та емоційних елементів» [1].

Умовами побудови культурної та політичної ідентичності слугує також:

- Визнання «Я», відмінного від інших, «них».
- Визнання того, що це «Я», ця «ідентифікація» протиставляється «їм». Для того, щоб ідентичність процвітала, має бути виклик, конкурентна перевага або конфлікт інтересів.
- Встановлення окремої політичної ідентичності передбачає когнітивне спрощення світу, де більшість подій трактується

у подвійних категоріях, таких як «європейський» проти «не європейський».

– Встановлення спільних очікуваних і бажаних цілей. Такі цілі можуть бути розроблені як утопічні системи або моделі, такі як федералістські та конфедералістські концепції нового європейського порядку, або як часткові робочі рішення для прагматично чуттєвих потреб, таких як ті, що постулюються неофункціоналістами.

Таким чином прослідковуємо одну з чітко сформульованих політичних цілей Європейського Союзу – це поглиблення почуття європейської ідентичності, що як правило, слідує з ідентичності національної.

Використані джерела:

1. Bryder, Tom (2005). European political identity: an attempt at conceptual clarification. *Psicología Política* (31): 37–50.
2. Дедман, Мартін. Витоки та розвиток Європейського Союзу 1945-1995 рр.: історія європейської інтеграції (Routledge, 2006).
3. Дінан, Десмонд. Перероблена Європа: історія Європейського Союзу (2-е вид. Палгрейв Макміллан), уривок 2004 р.
4. Кайзер, Вольфрам та Антоніо Варсорі, ред. Історія Європейського Союзу: теми та дискусії (Springer, 2010).
5. Ярослав Грицак, Олександр Комаров. Шлях становлення української ідентичності. Запоріжжя: Платформа спільних дій, 2021. 35 с.

Людмила Гуляєва

**ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ
УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК-ВИМУШЕНИХ МІГРАНТОК
У РІЗНИХ КУЛЬТУРНИХ СЕРЕДОВИЩАХ:
ВИСНОВКИ З ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ**

Стаття присвячена аналізу фінансової поведінки українських жінок, які стали вимушеними мігрантами в Україні та Польщі. Застосовуючи методи емпіричного дослідження, було проведено опитування 1009 жінок -вимушених мігранток в Україні та Польщі, яке підтвердило гіпотезу, що війна та переміщення в інші регіони/країну мали значний негативний вплив на фінансовий стан родин респонденток. Результати дослідження показали суттєве зменшення рівня матеріального забезпечення родин жінок-мігранток, скорочення їх ролі у формуванні доходної частини бюджету сім'ї при збереженні активної ролі у прийнятті основних фінансових рішень щодо витрачання сімейних фінансів.

Ключові слова: *вимушені мігранти, фінансова поведінка, жінки-мігрантки, особисті фінанси, фінансова незалежність, культурне середовище.*

Liudmyla Huliaieva

**SPECIFICITIES OF FINANCIAL BEHAVIOR AMONG UKRAINIAN
WOMEN FORCED MIGRANTS IN DIFFERENT CULTURAL
ENVIRONMENTS: INSIGHTS FROM EMPIRICAL RESEARCH
IN UKRAINE AND POLAND**

The article is dedicated to the analysis of the financial behavior of Ukrainian women who have become forced migrants in Ukraine and Poland.

Using empirical research methods, a survey was conducted among 1009 women who were forced migrants in Ukraine and Poland, confirming the hypothesis that war and displacement to other regions/countries have had a significant negative impact on the financial status of the respondents' families. The research findings revealed a substantial decrease in the level of financial security among the families of migrant women, along with a reduced role in income generation while maintaining an active involvement in making key financial decisions regarding family expenses.

Keywords: *migrants, financial behavior, migrant women, personal finance, financial independence, cultural environment.*

Відповідно до позиції Європейської програми з інтеграції та міграції (EPIM), викладеної в Глосарії з міграції (Perruchoud, & Redpath-Cross, 2011), терміном «вимушений мігрант» (forced migrant) називають особу, яка зазнає міграційного руху під впливом факторів примусу, такі як загроза життю та засобам існування [1]. Вимушеними мігрантами можуть бути як внутрішньо переміщені особи, так і ті, хто переміщуються в зарубіжні країни.

Військова агресія Росії проти України у 2022 році перетворила питання вимушеної міграції на глобальний виклик. У перші місяці повномасштабної війни в Україні понад 12,7 млн. українців стали вимушеними мігрантами. Нині в Україні на обліку перебувають 4 млн. 792 тис. українців, що отримали офіційний статус внутрішньо переміщеної особи (дані Міністерства соціальної політики України, 24.05.2023 року [2]). Серед зарубіжних країн, незважаючи на постійну міграцію українських громадян, що тікають від війни, між країнами світу, країною, що надає прихисток найбільшій кількості українців, була та залишається Польща. У Польщі перебувають 1, 605 млн. українських громадян, які отримали статус тимчасового захисту (дані UNHCR, 22.05.2023 року [3]).

Більшість українців-вимушених мігрантів, як в Україні, так і в Польщі, – це жінки з дітьми. Тікаючи від війни, жінки змушені адаптуватися до життя в нових громадах, шукати нове місце на ринку праці приймаючого регіону/країни, формувати нові джерела доходів. Ефективність економічної адаптації значною мірою залежить від фінансової культури та фінансової

грамотності мігранток (знання та навички сформовані у жінки до переміщення), а також від культурного середовища й умов тієї країни/регіону, в яку переміщується вимушена мігрантка (новий досвід у приймаючому суспільстві). Розуміння цих особливостей допомагає розробити ефективну політику підтримки мігрантів, спрямовану на посилення фінансової інклюзії та формування економічної незалежності українських жінок-мігранток у новому культурному середовищі.

Варто відмітити, що процес адаптації жінок ускладнює досвід травми, яку переживають жінки-біженки та шукачі притулку після прибуття до приймаючих країн (Davaki, 2021) [4]. Відповідно потребують більш глибокого та систематичного вивчення унікальні потреби постраждалих та тих економічних, культурних і психологічних бар'єрів, з якими вони стикаються під час перебування у приймаючому суспільстві. Важливо впроваджувати скоординовану політику, яка враховує гендерні та культурні особливості для розширення можливостей і посилення фінансового добробуту українських жінок-вимушених мігрантів у різних культурних середовищах.

В останні десятиліття спостерігається зростання фемінізації трудової міграції, що характеризується збільшенням попиту на жіночу робочу силу в країнах, куди прибувають мігранти (UN Women, 2017) [5]. Поточний дискурс щодо фемінізації міграції здебільшого зосереджений на економічних перевагах, які вона має для розвитку приймаючої країни. Жінки-мігрантки збагачують людський капітал приймаючої країни, однак характер внеску жінок у розвиток приймаючої економіки залежить від середовища, в якому живуть і працюють жінки: ключовими факторами є доступ до гідної роботи та соціального захисту.

Жіноча трудова міграція, як правило, значною мірою зосереджена в професіях, які асоціюються з традиційними жіночими гендерними ролями: робота по догляду за людьми похилого віку та дітьми, прибирання, робота у сільськогосподарському та виробничому секторах та інша низько кваліфікована праця, яка зазвичай недооцінюється. Через низьку кваліфікацію, відсутність специфічного регулювання, високий рівень нестабільності фемінізована трудова міграція привертає підвищену

увагу. Обмежений доступ до фінансових послуг і продуктів, низька фінансова грамотність, недостатня підтримка для реалізації кар'єрного потенціалу, відсутність доступу до інвестицій або диверсифікації доходів можуть зменшити здатність жінок формувати свою фінансову незалежність та стабільний матеріальний стан, що у підсумку знижуватиме їх потенційну позитивну роль у розвиток приймаючої економіки [5].

У листопаді-грудні 2022 року в рамках наукового проєкту «Economic and social situation of Ukrainian women -forced migrants in Ukraine and Poland» (IWM-PIASt Fellowship Programme) [6] нами було проведено опитування 1009 українських жінок – вимушених мігранток, що перебували в Україні та Польщі:

589 українських жінок- внутрішньо переміщених осіб, які після 23 лютого 2022 року покинули місце свого постійного проживання в Україні та змушені, втікаючи від війни, переїхати в інші регіони України (незалежно від того, чи отримали офіційний статус внутрішньо переміщеної особи);

420 українських жінок- вимушених мігранток, що після 23 лютого 2022 року покинули місце свого постійного проживання в Україні та перебували на момент опитування у Польщі (незалежно від того, чи оформляли статус біженки або статус тимчасового захисту ЄС).

Опитування було проведено онлайн за допомогою форми Google як інструменту збору даних. Респонденти були відібрані методом випадкової вибірки. Запрошення взяти участь в опитуванні надсилалися через запити, опубліковані у відповідних групах Facebook і Telegram, пов'язаних з біженцями в Україні та Польщі, із застосуванням підходу «самовідібраної вибірки».

Анкета опитування містила запитання для оцінки впливу війни на фінансову поведінку та фінансовий стан жінок-вимушених мігранток в Україні та Польщі, а також для оцінки фінансового стану жінок під час їх перебування у статусі вимушених мігранток (після того, як вони покинули постійне місце перебування). У цій публікації зосередимося на фінансовій поведінці та фінансовому стані респондентів, коли вони стали вимушеними мігрантами – внутрішньо переміщеною особою в Україні / приїхали до Польщі.

Як свідчать результати нашого дослідження, широкомасштабна війна в Україні призвела до суттєвого погіршення фінансового стану родин жінок-респонденток, яке продовжувалося й після переміщення жінок на нове місце проживання (табл.1). До війни 80% респонденток в Україні та 84,52% респонденток у Польщі мали середній та вище середнього рівень матеріального становища (варіанти відповідей: «На життя вистачало...», «Жили забезпечено ...» та «Могли собі дозволити практично все»). З початком широкомасштабної війни частка респондентів з середнім та високим рівнем матеріального становища різко скоротилася: у чотири рази до 19,81% для респондентів в Україні та утричі до 28,81% для респондентів у Польщі.

Таким чином, війна та переміщення в інший регіон/країну мали значний негативний вплив на матеріальний стан родин жінок-мігранток як в Україні, так і в Польщі. Однак, в Україні погіршення матеріального становища було більш суттєвим. Так, в українській економіці кожна третя родина жінок-мігранток мала критично низький рівень фінансового забезпечення (32,77% респонденток оцінюючи матеріальний стан сім'ї обрали відповідь «ледве зводять кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти»), тоді як у польській економіці про критично низький рівень матеріального забезпечення повідомила кожна п'ята українська жінка-вимушена мігрантка (20% респонденток).

Таблиця 1

Матеріальне становище сімей українських жінок-вимушених мігранток в Україні та Польщі

Відповіді респонденток	Відсоток відповідей	
	України	Польща
<i>Яким було Ваше матеріальне становище (вашої сім'ї) до війни?</i>		
Ледве зводили кінці з кінцями, грошей не вистачало навіть на необхідні продукти.	1.87%	2.14%
Вистачало на харчування та на придбання необхідних недорогих речей.	17.83%	13.33%

Продовження таблиці 1

На життя вистачало, але придбання речей тривалого вжитку (меблі, холодильник, телефон) викликало труднощі.	38.37%	33.57%
Жили забезпечено, але крупні покупки були недоступні (квартира, автомобіль).	36.67%	40.24%
Могли собі дозволити практично все.	5.26%	10.71%
Разом	100.00%	100.00%
<i>Оцініть, матеріальне становище вашої сім'ї зараз?</i>		
Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти.	32.77%	20.00%
Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей.	50.42%	51.19%
У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку (меблі, холодильник, телефон) викликає труднощі.	13.24%	20.48%
Живемо забезпечено, але крупні покупки недоступні (квартира, автомобіль).	3.06%	7.38%
Можемо собі дозволити придбати практично все.	0.51%	0.95%
Разом	100.00%	100.00%

Аналізуючи дані опитування щодо зміни доходів сімей жінок-внутрішньо переміщених осіб в Україні та вимушених мігранток в Польщі у період від моменту, коли жінки стали внутрішньо переміщеними особами в Україні / приїхали до Польщі, до моменту опитування, можна зробити наступні висновки (табл.2). Більшість респонденток після переміщення в обох країнах відчували зменшення доходів, проте в Україні відсоток таких осіб є значно вищим (51,95%) у порівнянні з Польщею (40%). Незначна кількість респондентів в обох країнах відмітила зростання своїх доходів (10,87% в Україні та 4,52% в Польщі).

Таблиця 2

Як змінилися доходи вашої сім'ї за період від моменту, коли ви стали внутрішньо переміщеною особою в Україні / приїхали до Польщі, до моменту опитування?

Відповіді респондентів	Відсоток відповідей	
	України	Польща
Повна втрата доходів.	17.15%	37.38%
Скоротилися.	51.95%	40.00%
Зросли.	10.87%	4.52%
Не змінилися.	20.03%	18.10%
Разом	100.00%	100.00%

Проте, Україна має нижчий відсоток респондентів, які повністю втратили доходи (17,15%) порівняно з Польщею (37,38%). Отже, після переміщення до Польщі, сім'ї вимушених мігранток зазнали більшої втрати доходів (77,38% респондентів повідомили про повну або часткову втрату доходів) у порівнянні з українськими внутрішньо переміщеними особами (аналогічний показник склав 69,1%). Серед поширених причин, втрати доходів сім'ями мігранток після їх переїзду до Польщі такі:

1) Втрата роботи в Україні та потреба в адаптації до нового середовища. Багато українських жінок під час війни втратили робочі місця в Україні через військові дії або через переміщення в іншу країну – Польщу. Прибувши в нове культурне середовище, потрібен був час, щоб адаптуватися (знайти житло, вивчити національну мову, зрозуміти принципи найму працівників тощо) та знайти нові робочі місця на приймаючому ринку праці. Працевлаштування на вакансії висококваліфікованої праці для українок були переважно недоступними через високу конкуренцію з польськими пошукачами роботи, незнання польської мови та потребу у проходженні нострифікації документів про освіту (за деякими винятками).

2) Неможливість виходу жінки на польський ринок праці через потребу доглядати за неповнолітніми дітьми або особами з інвалідністю. Більшість жінок прибули у Польщу разом з неповнолітніми дітьми, що потребували догляду, влаштування

у заклади освіти та, відповідно, узгодження робочого графіку матері до потреб та життєвого розпорядку у дітей. Наявні на польському ринку праці робочі місця частко мають графік та умови праці, що не підходять жінкам з дітьми.

3) неготовність польського ринку праці надавати робочі місця жінкам з України як висококваліфікованій робочій силі при дефіциті працівників на низько кваліфіковану працю. Зазвичай до війни найбільш затребуваними на польському ринку праці були українські чоловіки, що покривали потребу польської економіки у робітничих професіях у таких галузях бізнесу як будівництво, виробництво, комунальна сфера, логістика, тобто позиції, які пов'язані з важкою фізичною працею та не завжди можуть бути адаптовані під здобувачів-жінок [7]. Жінки-мігрантки та роботодавці не завжди готові співпрацювати в рамках таких професій, хоча попит на робочу силу низькокваліфікованої праці у Польщі залишається високим. Польські експерти стверджують, що більшість українських мігранток, які працюють у Польщі, ще не розкрили свій компетентнісний потенціал. Проте їхнє бажання розвиватися є помітним та проявляються у тому, що українські жінки готові активно змінювати робочі місця у пошуках кращих для себе пропозицій роботи. Майже кожен третій (31%) український мігрант, що працює у Польщі, повідомив, що під час перебування в цій країні після 24 лютого 2022 року вже змінював місце роботи [7].

4) відсутність системної фінансової підтримки українських мігрантів у Польщі. Польща не надає стабільну щомісячну фінансову допомогу мігрантам з України. Існують певні програми фінансової допомоги (одноразова фінансова допомога у розмірі 300 злотих, щомісячна допомога 500 злотих на дитину до 18 років, компенсація власнику житла чи орендарю 40 злотих на житло та харчування на день на особу-мігранта протягом 120 днів, періодична фінансова допомога від міжнародних фондів та деякі інші), однак, більшість з вказаних форм фінансової допомоги не є доступними для всіх громадян України, мають ряд обмежень щодо їх отримання.

Аналізуючи дані табл. 3, можна зробити висновки про скорочення ролі жінок-вимушених мігранток у формуванні доходів

сімейного бюджету, що в Україні було більш помітним, ніж у Польщі. Про зниження свого вкладу у доходи сім'ї в Україні повідомили 57,39% респонденток (25,64% жінок стверджували, що їх вклад у сімейний бюджет став менш значним, 31,75% жінок перестали приносити доходи у сімейний бюджет), тоді як у Польщі частка жінок, що констатували зниження своєї можливості приносити фінансовий вклад у бюджет родини, була нижчою – 50,71%. У Польщі більше жінок стали основними годувальницями сім'ї (20,71% респонденток), тоді як в Україні частка жінок, що під час війни взяли на себе основний фінансовий тягар з утримання сім'ї, був нижчим – 17,83%.

Таблиця 3

Чи змінилася під час війни ваша роль у формуванні доходів сімейного бюджету?

Відповіді респондентів	Відсоток відповідей	
	Україна	Польща
Не змінилася: мій вклад у сімейний бюджет залишився таким же, як до війни.	17,83%	19.76%
Зросла: я перетворилася у основну годувальницю сім'ї.	17,83%	20.71%
Знизилася: мій вклад у сімейний бюджет став менш значним.	25,64%	21.90%
Я перестала приносити доходи у сімейний бюджет.	31,75%	28.81%
Я живу одна, утримую себе самостійно. Моє фінансове навантаження не змінилося.	3,40%	3.33%
Я живу одна, утримую себе самостійно. З початком війни моє навантаження зросло: більше допомагаю фінансово рідним, близьким.	3,90%	5.48%
Разом	100%	100.00%

Українські жінки-вимушені мігрантки, як в Україні, так і в Польщі, активно беруть участь у прийнятті фінансових рішень у своїх сім'ях (табл.4). Типовою є ситуація, коли жінка разом з іншими членами сім'ї приймають фінансові рішення щодо витрачання бюджету. В Україні про такий варіант прийняття

управління сімейними фінансами зазначили 56,54% жінок, у Польщі – 50,71% респонденток. Відмітимо високий рівень самостійності та фінансової незалежності українських жінок. Значна кількість респонденток (36,67% в Україні та 41,43% в Польщі) повідомили, що вони самостійно приймають основні фінансові рішення щодо витрачання бюджету сім'ї. Лише 6,79% жінок в Україні та 7,86% жінок у Польщі повідомили, що в їх родині рішення щодо витрачання бюджету приймає чоловік (5,09% в Україні та 5% в Польщі) або інші члени сім'ї (1,70% в Україні та 2,86% в Польщі). Отже, в українських родині саме жінки є ключовими особами, що здійснюють управління сімейними фінансами. Вказане свідчить про їхню фінансову самостійність та визнання чоловіками та іншими членами родини важливості участі жінки у прийнятті рішень щодо витрат у сімейному бюджеті.

Таблиця 4

Хто приймає основні фінансові рішення щодо витрачання бюджету у вашій сім'ї?

Відповіді респондентів	Відсоток відповідей	
	Україна	Польща
Я сама.	36.67%	41.43%
Ми разом з іншими членами сім'ї.	56.54%	50.71%
Чоловік.	5.09%	5.00%
Інші члени сім'ї.	1.70%	2.86%
Разом	100.00%	100.00%

Порівняння основних джерел матеріальної підтримки українських жінок-мігранток в Україні та Польщі розкриває декілька важливих висновків. В Україні жінки -внутрішньо переміщені особи мають високу залежність від фінансової та матеріальної допомоги від фондів, волонтерів та держави – 30,05% опитаних зазначили, що зовнішня фінансова та матеріальна допомога є їх основним джерелом існування на момент опитування (табл. 5). Спостерігаємо високу потребу мігранток в Україні у підтримці та допомозі в умовах конфлікту та внутрішнього переміщення.

У Польщі серед українських жінок-мігранток цей показник становить лише 9,76%, що свідчить про меншу залежність від зовнішньої фінансової допомоги та кращий фінансовий стан жінок. Крім того слід відмітити, що у Польщі вищий відсоток респонденток мають постійну (23,81%) та тимчасову роботу (15.71%), що може свідчити про ширші можливості для зайнятості на польському ринку праці та стабільність доходів працівників у польській економіці у порівнянні з Україною, де відповідні показники становлять 21,56% та 6,28% відповідно.

Таблиця 5

**За рахунок яких коштів ви зараз живете?
Назвіть основне джерело.**

Відповіді респондентів	Відсоток відповідей, Україна	Відповіді респондентів	Відсоток відповідей, Польща
Фінансова й матеріальна допомога фондів/ волонтерів/ держави в Україні.	30.05%	Фінансова й матеріальна допомога фондів/ волонтерів/ держави у Польщі	9.76%
Постійна робота в Україні.	21.56%	Постійна робота в Польщі	23.81%
Фінансова й матеріальна допомога з різних джерел.	12.56%	Фінансова й матеріальна допомога з різних джерел	9.29%
Мої довоєнні заощадження.	10.19%	Мої довоєнні заощадження	11.19%
Інші джерела.	8.15%	Інші джерела	12.86%
Пенсія.	7.98%	Пенсія	4.05%
Тимчасова робота (підробітки) в Україні.	6.28%	Тимчасова робота (підробітки) в Польщі	15.71%
Дистанційна робота за кордоном.	1.02%	Дистанційна робота в Україні	10.00%
Студентська стипендія в Україні.	1.02%	Студентська стипендія у Польщі	0.24%

Фінансова допомога з-за кордону.	0.85%	Доходи від бізнесу в Польщі	0.48%
Доходи від бізнесу в Україні.	0.34%	Доходи від бізнесу в Україні	2.62%

За результатами проведеного опитування в рамках наукового проєкту «Economic and social situation of Ukrainian women-forced migrants in Ukraine and Poland» доходимо таких висновків щодо особливостей фінансової поведінки українських жінок-вимушених мігранток в Україні та Польщі:

1. Широкомасштабна війна в Україні призвела до суттєвого погіршення фінансового стану українських родин, яке продовжувалося й після переміщення жінок-вимушених мігранток на нове місце проживання – в інший регіон України або в Польщу. Жінки-вимушені мігрантки в Україні більшою мірою відчули погіршення матеріального становища, ніж жінки-вимушені мігрантки у Польщі. Кожна третя жінка-респондентка в Україні та кожна п'ята у Польщі оцінюють своє матеріальне становище як критично низьке.

2. В обох країнах роль жінок-мігранток у формуванні доходів сімейного бюджету скоротилася. Однак, в українських сім'ях саме жінки є ключовими особами, що здійснюють управління сімейними фінансами.

3. Після переміщення до Польщі сім'ї мігранток зазнали більшої втрати доходів у порівнянні з українськими внутрішньо переміщеними особами. Серед поширених причин, втрати доходів у сімей мігранток після їх переїзду до Польщі: втрата роботи в Україні та потреба в адаптації до нового середовища, неможливість виходу жінки на польський ринок праці через потребу доглядати за неповнолітніми дітьми або особами з інвалідністю, неготовність польського ринку праці надавати робочі місця висококваліфікованій робочій силі з України в умовах дефіциту працівників на низько кваліфіковану працю, відсутність системної фінансової підтримки українських мігрантів у Польщі.

4. В Україні жінки -внутрішньо переміщені особи мають високу залежність від фінансової та матеріальної допомоги від фондів, волонтерів та держави, тоді як у Польщі серед

українських жінок мігранток залежність від зовнішньої фінансової допомоги є низькою. Одночасно у Польщі більша частка жінок змогли знайти своє місце на ринку праці, отримавши постійну або тимчасову зайнятість, що може свідчити про ширші можливості для працевлаштування на польському ринку праці у порівнянні з Україною.

Використані джерела:

1. Perruchoud, R., & Redpath-Cross, J. (2011). International Migration Law N 25. Glossary on migration. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml25_1.pdf (date of access: 08.06.2023).

2. Е-дані. Внутрішньо переміщені особи. Державне підприємство «Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України». URL: <https://www.ioc.gov.ua/dashboardVpo/> (дата звернення: 08.06.2023).

3. Ukraine Refugee Situation. Refugees Operational Data Portal by UNHCR. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (date of access: 08.06.2023).

4. Davaki, K. The traumas endured by refugee women and their consequences for integration and participation in the EU host country. 2021. URL: <https://rm.coe.int/ipol-stu-2021-691875-en-1-/1680a23902> (date of access: 08.06.2023).

5. Women migrant workers' contributions to development POLICY BRIEF No. 2. UN Women. 2017. URL: <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2017/Policy-brief-Women-migrant-workers-contributions-to-development-en.pdf> (date of access: 08.06.2023).

6. Problem aspects of economic and social situation of women forced migrants and ways to their solving: the experience of Ukraine and Poland. IWM-PIASt Fellowship Programme. URL: <https://piast.pan.pl/?lang=en&tab=fellows&elem=652> (date of access: 08.06.2023).

7. Błaszczak Anita. Ukraińscy uchodźcy odnaleźli się na polskim rynku pracy Publikacja Rzeczpospolitej. Ogólnopolski dziennik ekonomiczno-prawny gazeta. 21.02.2023. URL: <https://www.rp.pl/rynek-pracy/art37993771-ukrainscy-uchodzcy-odnalezli-sie-na-polskim-rynku-pracy> (date of access: 08.06.2023).

References:

1. Perruchoud, R., & Redpath-Cross, J. (2011). International Migration Law N 25. Glossary on migration. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml25_1.pdf (date of access: 08.06.2023).
2. E-dani. Vnutrishn`o peremishheni osoby`. [E-Data. Internally Displaced Persons]. State Enterprise «Information and Computing Center of the Ministry of Social Policy of Ukraine». URL: <https://www.ioc.gov.ua/dashboardVpo/> (date of access:: 08.06.2023).
3. Ukraine Refugee Situation. Refugees Operational Data Portal by UNHCR. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (date of access: 08.06.2023).
4. Davaki, K. The traumas endured by refugee women and their consequences for integration and participation in the EU host country. 2021. URL: <https://rm.coe.int/ipol-stu-2021-691875-en-1-/1680a23902> (date of access: 08.06.2023).
5. Women migrant workers' contributions to development POLICY BRIEF No. 2. UN Women. 2017. URL: <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2017/Policy-brief-Women-migrant-workers-contributions-to-development-en.pdf> (date of access: 08.06.2023).
6. Problem aspects of economic and social situation of women forced migrants and ways to their solving: the experience of Ukraine and Poland. IWM-PIASt Fellowship Programme. URL: <https://piast.pan.pl/?lang=en&tab=fellows&elem=652> (date of access: 08.06.2023).
7. Błaszczak Anita. Ukraińscy uchodźcy odnaleźli się na polskim rynku pracy Publikacja Rzeczpospolit. Ogólnopolski dziennik ekonomiczno-prawny gazeta. 21.02.2023. URL: <https://www.rp.pl/rynek-pracy/art37993771-ukrainscy-uchodzcy-odnalezli-sie-na-polskim-rynku-pracy> (date of access: 08.06.2023).

Іщук Сергій

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

У публікації запропоновано авторський підхід до розуміння громадянського суспільства як правової категорії, за яким громадянське суспільство є складною системою суспільних відносин, яка спрямована на мобілізацію і захист представниками суспільства своїх приватних та колективних інтересів у всіх сферах суспільного життя, а також передбачає рівноправну співпрацю між громадянським суспільством та державою та конструктивний вплив на процеси суспільного та державного розвитку. Автором визначено закономірності розвитку громадянського суспільства в Україні, відповідно до яких ефективно громадянське суспільство не завжди потребує чітких інституціоналізованих форм, оскільки окрім формальної інституційної структури, категорія громадянського суспільства охоплює додаткові форми соціальної організації (волонтерські рухи, благодійні ініціативи та інші специфічні практики громадськості), які спрямовані на задоволення колективних (суспільних) інтересів.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства.

Serhii Ishchuk

CONCEPTUAL QUESTIONS OF CO-OPERATION OF CIVIL SOCIETY AND STATE ARE IN UKRAINE IN MODERN TERMS

The author's approach is offered for understanding civil society as a legal category, according to which civil society is a complex system of public relations, which aims to mobilize and protect society's private and collective interests in all spheres of public life, and provides equal cooperation between

civil society and the state and constructive influence on the processes of social and state development.

The author has identified patterns of civil society development in Ukraine, according to which an effective civil society doesn't need clear institutionalized forms always, because in addition to the formal institutional structure, the category of civil society includes additional forms of social organization (volunteer movements, charitable initiatives and other specific public practices) which aimed to satisfy collective (public) interests.

Keywords: *civil society, civil society institutions.*

Громадянське суспільство є складною системою суспільних відносин, які спрямовані на мобілізацію і захист представниками суспільства своїх приватних та колективних інтересів у всіх сферах суспільного життя. Разом з тим, така ідея потребує доповнення, оскільки ця сфера суспільних відносин також передбачає рівноправну співпрацю між громадянським суспільством та державою, в результаті чого таке суспільство конструктивно впливає на процеси суспільного та державного розвитку.

Питання розвитку громадянського суспільства набуває особливої актуальності в контексті сьогоденних подій, тобто в умовах війни України та російської федерації. Досвід останніх місяців нашої боротьби ще раз підтвердив, що в критичних ситуаціях громадянське суспільство може якщо не замінити державу, то суттєво її підтримувати у питаннях оборони та національної безпеки. В таких ситуаціях як нинішня особливо чітко можна спостерігати особливий потенціал громадянського суспільства, який реалізований через волонтерський рух, різні форми самоорганізації у сфері оборони держави.

Також в контексті євроінтеграційного розвитку нашої держави однією з основних умов інтеграції Української держави у європейський демократичний простір є зміцнення правових основ функціонування інститутів громадянського суспільства. Безпосередньо у положеннях Угоди передбачено обов'язкову участь представників громадянського суспільства договірних сторін у процесах виконання цього документу.

На сьогодні загальноприйнятий підхід щодо розуміння співвідношення інститутів громадянського суспільства та держави можливо визначити через наступні тези: по-перше,

громадянське суспільство слід розглядати не як альтернативу державі, а як партнера, які разом здійснюють стратегію модернізації українського суспільства і входження в співдружність європейських націй [1, с. 6]; по-друге, взаємовідносини держави і громадянського суспільства не зводяться до всебічного обмеження функцій держави, оскільки саме громадянське суспільство вимагає регулювання законом і підтримання правового порядку, коли інститути громадянського суспільства діють в межах конституції і сприяють державі в реалізації національної ідеї, збереженні національного суверенітету, прав і свобод громадянина [1, с. 8]; по-третє, лише правова держава може створювати громадянське суспільство, а демократичне таке суспільство здатне підтримати розбудову правової держави [2, с. 7]. Окрім того, в наукових колах поширена ідея про те, що правова держава і демократія є політичним фундаментом громадянського суспільства, а існування та розвиток інститутів громадянського суспільства неможливе без відповідної державної концепції їх формування та підтримки [3, с. 11].

Таке багатогранне явище як громадянське суспільство не може бути визначено як політико-правова категорія в межах однієї концепції. Саме тому в існує необхідність застосування інтегративного концептуального підходу, який дає можливість визначити ряд ключових характеристик поняття «громадянське суспільство». Виходячи із таких міркувань можливо запропонувати авторський підхід до розуміння цієї багатогранної та складної суспільної категорії.

По-перше, громадянське суспільство є складною системою суспільних відносин, які спрямовані на мобілізацію і захист представниками суспільства своїх приватних та колективних інтересів у всіх сферах суспільного життя. При цьому ця система суспільних відносин також передбачає рівноправну співпрацю між громадянським суспільством та державою, в результаті чого таке суспільство конструктивно впливає на процеси суспільного та державного розвитку.

По-друге, виходячи із досвіду України останніх років, слід констатувати, що ефективно громадянське суспільство не завжди потребує чітких інституціоналізованих форм, оскільки

поряд із такими формальними його інституціями як громадські об'єднання та інші ключове значення у процесах державотворення відграють інші менш формалізовані форми суспільної організації – волонтерські рухи, благодійні ініціативи та інші специфічні практики громадськості. Саме тому, окрім формальної інституційної структури, категорія громадянського суспільства повинна охоплювати додаткові форми соціальної організації, які спрямовані на задоволення колективних (суспільних) інтересів.

По-третє, для сприйняття терміну «громадянське суспільство» саме як правової категорії, важливо розуміти, що ряд ціннісних характеристик громадянського суспільства є його конституційно-правовою основою. Серед основних таких ідей варти виділити свободу самоорганізації, вільний комунікаційний простір, демократію, дієвий механізм реалізації та захисту прав та законних інтересів особи.

Загальноприйнята ідея про необхідність сприяння держави у процесі побудови та розвитку інститутів громадянського суспільства потребує переосмислення, оскільки громадянське суспільство повинно створюватися та функціонувати незалежно, в якості якщо не опонента, то рівного партнера держави. У випадку постійної підтримки та сприяння від держави громадянське суспільство буде постійно кволим та нерозвинутим.

Подальший процес оновлення Конституції України потребує, на погляд автора, чіткого визначення двох концептуальних питань: по-перше, співвідношення громадянського суспільства та державної влади у процесі суспільного розвитку; по-друге, визначення доцільності та меж конституційно-правового регулювання відносин у сфері становлення та розвитку громадянського суспільства. Головне юридичне навантаження інституту громадянського суспільства у Конституції України повинно полягати в тому, щоб на конституційному рівні утвердити положення про те, що громадянське суспільство – це асоціація вільних і рівноправних людей, яка забезпечує узгодженість їхніх різноманітних інтересів на засадах самоорганізації і державно-правового регулювання. Держава існує в такому суспільстві постільки, поскільки саме суспільство визнає необхідність демократичної та правової держави.

За результатами розгляду доктринальних підходів до моделей співвідношення держави та громадянського суспільства слід констатувати, що громадянське суспільство та державна влада як два суспільних феномени, попри очевидні відмінності між ними, впродовж усього свого існування перебувають у тісному взаємозв'язку, що, в першу чергу, зумовлено їх спільною правовою природою. За безпосередньої участі громадянського суспільства державна влада перетворюється з влади авторитету в легітимну організацією публічної влади, натомість – за сприяння державної влади громадянське суспільство еволюціонує від суспільства, в якому панує свавілля, «війна всіх супроти всіх», до суспільства, в основі якого функціонують правомірні відносини між людьми, правопорядок та законність.

Використані джерела:

1. Чувардинський О. Г. Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : спец. 23.00.02. Львів, 2008. 31 с.
2. Корнієнко В. О. Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект) : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2007. 19 с.
3. Громадянське суспільство України: сучасні виклики та практики розвитку : аналіт. доп. / за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. К. : НІСД, 2018. 128 с.

References:

1. Chuvardynskiy O. H. Hromadianske suspilstvo v Ukraini: stanovlennia, funktsionuvannia, perspektvy rozvytku: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. polit. nauk : spets. 23.00.02. Lviv, 2008. 31 s.
2. Korniienko V. O. Pravovi osnovy hromadianskoho suspilstva suchasnoi Ukrainy (instytutsiinyi aspekt) : avtoref. dys.... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Odesa, 2007. 19 s.
3. Hromadianske suspilstvo Ukrainy: suchasni vyklyky ta praktyky rozvytku : analit. dop. / za zah. red. O. A. Korniiievskoho, Yu. A. Tyshchenko, V. M. Yablonskoho. K. : NISD, 2018. 128 s.

Tetiana Karmadonova

MIGRATION AND CULTURAL IDENTITY: THE CASE OF UKRAINIAN IMMIGRANTS

This article explores the relationship between migration and cultural identity, focusing on the experiences of Ukrainian immigrants. The study investigates how migration influences the preservation of cultural traditions, language, values, and practices, as well as the negotiation of identity in new cultural contexts. The article examines the factors that shape the cultural identity of Ukrainian immigrants, including their experiences of displacement, adaptation to new environments. The study underscores the need for inclusive policies and social integration measures that support the preservation of cultural heritage while promoting intercultural dialogue and understanding.

Keywords: *migration, cultural identity, Ukrainian immigrants, adaptation, intercultural dynamics, Ukrainian diaspora.*

Тетяна Кармадонова

МІГРАЦІЯ ТА КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: КЕЙС УКРАЇНСЬКИХ ІММІГРАНТІВ

У статті досліджується зв'язок між міграцією та культурною ідентичністю, зосереджуючись на досвіді українських іммігрантів. Досліджується, як міграція впливає на збереження культурних традицій, мови та цінностей, а також своєї ідентичності в нових культурних контекстах. У статті розглядаються чинники, що формують культурну ідентичність українських іммігрантів, зокрема їхній досвід переміщення, адаптації до нового середовища. У дослідженні підкреслюється необхідність інклюзивної політики та заходів соціальної інтеграції, які сприяють збереженню культурної спадщини, одночасно сприяючи міжкультурному діалогу та взаєморозумінню.

Ключові слова: міграція, культурна ідентичність, українські іммігранти, адаптація, міжкультурна динаміка, українська діаспора.

Population migration is a significant component of all major processes in modern times. The existence of the migration process is based on state borders and concepts of national security, cultural differences, and linguistic variations. One of the sources of population growth in countries, and thus a necessary precondition for progress, is the settlement of migrants in permanent places of residence. However, the migration crisis in Europe has brought the issue of national identity to the forefront in all EU countries.

As of the beginning of 2023, nearly 5 million Ukrainian refugees were residing abroad. According to the UN, approximately 4.9 million citizens of Ukraine had received temporary protection status in European countries as of January 3, 2023. This constitutes around 1% of the EU population [1].

The migration of Ukrainians to different countries has significantly influenced and shaped their cultural identity, resulting in a dynamic and diverse Ukrainian diaspora. The Ukrainian diaspora serves as a dynamic bridge between Ukraine and the host countries, facilitating cultural exchange and mutual understanding. Furthermore, the Ukrainian diaspora plays a crucial role in fostering a sense of belonging and identity among Ukrainian migrants. It provides a support network and a sense of community, allowing individuals to connect with their roots, maintain familial and social ties, and transmit Ukrainian traditions to future generations.

Ukrainian scholars such as E. M. Libanova, O. A. Malinovska, S. I. Pyrozhhkov, and O.V. Pozniaka have made a significant contribution to the research on the theory and practice of migration. It is also worth mentioning the works of foreign scholars such as Stephen Cartes, Mark Miller, Elizabeth Mavroudi, Carolina Nagel, Brenda Baker, and Gregory Feldman.

As Ella Libanova points out, the process of forming the Ukrainian political nation has incredibly accelerated. What was before the start of the full-scale war, after 2014, is not as vivid and purposeful. It is characteristic that today Ukrainian identity is formed from the bottom up, as a reaction to the horror that the war has turned into. When they try to destroy the lives of peaceful people, to wage war

not against the army but against civilians. And this elicits a clear response from the population — we will stand firm, we will prove everything to everyone, and we are self-sufficient [2].

87% of Ukrainian migrants are women with children, and 65% of these women are of working age, ranging from 18 to 59 years old. Approximately 70% of the surveyed migrants have a higher education degree. Only 17.3% of the surveyed refugees left their home country with their spouse, while 13.3% left alone. The majority, 59.3%, of the surveyed migrants left their home country with underage children [3]. These findings highlight important demographic characteristics of the migrant population, emphasizing the prevalence of women with children and the high level of education among migrants. Additionally, the data reveals the significant proportion of migrants who embarked on their journey with their minor children, underscoring the challenges and responsibilities faced by migrant families. Migrants who left their home country with their spouses or as single individuals may experience a dual cultural identity. They navigate between their original cultural identity and the cultural influences of the host country. Migrants who left their home country with underage children face the challenge of transmitting their cultural identity to the next generation. They must navigate the tension between preserving their cultural heritage and integrating into the new society. This intergenerational transmission of identity involves passing down language, traditions, values, and a sense of belonging to their children, ensuring the continuity of their cultural identity.

Migration has a significant impact on the preservation of cultural traditions, language, and values. First and foremost, migrants can continue to transmit their culture and traditions to future generations, particularly through family ceremonies, festivals, language, and other cultural practices. However, in new cultural contexts, migrants face challenges in preserving their identity. They may encounter resistance to adapting to local cultural norms and traditions, as well as the prospect of losing their language and values through assimilation. Negotiations of identity in new cultural contexts can occur at both individual and collective levels. Migrants interact with residents, facilitating the exchange of cultural values, awareness of differences, and mutual understanding.

Overall, migration can contribute to expanding cultural horizons, creating new cultural hybrids, and promoting intercultural understanding among diverse cultures. However, it is important to consider the needs and desires of migrants in preserving their identity and supporting their cultural traditions to ensure harmonious integration in the new cultural environment.

The factors shaping the cultural identity of Ukrainian immigrants include:

Migration experience: Migration itself is a significant factor in shaping cultural identity. Relocating to a new country creates new life circumstances, disrupts ties with the native environment, and requires adaptation to new conditions.

Adaptation to the new environment: Ukrainian immigrants are compelled to change their behaviors, values, and cultural customs to meet the demands of the new surroundings. Adaptation involves learning the language, acquiring new social norms, embracing local cultural practices, and adjusting their way of life.

Interaction with host societies: Interacting with local residents plays a crucial role in shaping the cultural identity of Ukrainian immigrants. This interaction can facilitate the exchange of cultural values, mutual understanding, and awareness of cultural differences. Contact with host societies can influence negotiations about identity and promote adaptation to the new cultural environment.

These factors interact with one another and contribute to the formation of a unique cultural identity among Ukrainian immigrants in their new countries of residence.

The migration of Ukrainians due to war can have negative consequences for their identity. Here are several potential outcomes:

- Migration due to war can lead to the loss of direct connections with their native land, family, and community. This can create feelings of detachment and loss, particularly for those who remain directly in the conflict zone.

- War and migration can result in traumatic experiences that impact a person's identity. Stress, loss, feelings of helplessness, and vulnerability can cause psychological difficulties that affect self-esteem and a sense of identity.

- Migration due to war can result in a rupture of ties with culture and traditions that were previously essential parts of identity. The

loss of access to language, religion, cultural events, and rituals can generate a sense of losing one's cultural uniqueness.

– Challenges of adaptation in a new environment: Migrants who leave their country due to war are forced to adapt to a new social, cultural, and economic environment. This process can lead to a sense of losing their previous identity and encountering challenges in integrating into a new community.

Cultural changes in identity can be stressful and result in problems with self-esteem and mental health. Contact between the immigrant, or minority, community with the dominant or host community may lead to assimilation, rejection, integration or deculturation [4]. Rejection, in which the individual or minority group withdraws from the majority group, can lead to apartheid or segregation in extreme cases [5].

Migration can be considered both a positive and a negative factor. However, currently, migration has taken on a mass character, and in such cases, it carries a negative context for the state [6].

It is important to acknowledge these negative consequences of migration on the identity of Ukrainians due to war and develop policies and support programs that promote stabilization, psychological well-being, and identity preservation and transformation in the new environment. Understanding and addressing the unique challenges faced by migrants due to war can help support them in maintaining and reshaping their identity in their new surroundings.

Bibliographic references:

1. Населення України значно зменшилось. URL: <https://proukrainu.blesk.cz/naselennia-ukrainy-znachno-zmenshylos-dlia-vidnovlennia-10-zhinok-maiut-narodyty-22-23-dyty> (дата звернення: 5 червня 2023 року).

2. Українська ідентичність формується знизу, як реакція на жак війни — Елла Лібанова. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/my-ie-buly-y-budem-informatsiynny-maraton/ukrainska-identychnist-formuietsia-znyzu-iak-reaktsiia-na-zhakh-viyny-ella-libanova> (дата звернення: 5 червня 2023 року).

3. Наскільки масштабною буде демографічна криза в Україні і як повернути біженців. URL: <https://texty.org.ua/fragments/109074/yakum-ye-masshtab-majbutnoyi-demohrafichnoyi-kryzy-v-ukrayini/> (дата звернення: 5 червня 2023 року).

4. *Worlds in motion: Understanding international migration at the end of the millennium* / D. S. Massey and others. Oxford: Clarendon Press., 2005. 362 pp.

5. *Migration aspirations and migration cultures: A case study of Ukrainian migration towards the European Union* / Van Mol C., Snel E., Hemmerechts K., Timmerman C. *Popul Space Place*, 2018. Jul;24(5):e2131. doi: 10.1002/psp.2131.

6. Karmadonova T. *Features of Migration Mobility of Student Youth. Historical, Philosophical, Political, Legal Sciences, Cultural Studies, and Art Studies*. Tambov: GramotaB, 2013. No. 4, P. 67-69.

Андрій Кравець, Ольга Старокожко

ІДЕНТИЧНІСТЬ СУЧАСНОГО ДИРЕКТОРА НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті обґрунтовано значимість та ідентичність сучасного керівника закладу освіти під час воєнного стану, вирішення управлінських аспектів, нагальних питань освітнього менеджменту. Розглянуто роль шкільного менеджменту в реаліях сучасності Української освіти в загальноосвітній системі під час воєнного стану. Здійснено аналіз наукових джерел у контексті освітнього менеджменту, сучасного управління в освіті, для організації якісної роботи навчального закладу. Висвітлено результати опитування педагогів, щодо володіння якостями освітнього менеджера, власного бачення сучасного керівника – директора закладу освіти, на базі Криворізької гімназії № 69.

***Ключові слова:** ідентичність, професійна ідентичність, управління освітою, шкільний менеджмент, менеджер освіти, воєнний стан.*

Andrii Kravets, Olga Starokozhko

THE IDENTITY OF THE CURRENT HEADMASTER OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL LAW

The article was substantiated the significance of the modern head of an educational institution during the martial law, solving managerial aspects, urgent issues of educational management. The role of school management in the realities of modern Ukrainian education in the general education system during martial law is considered. An analysis of scientific sources was carried out in the context of educational management, a modern manager

in education, for the organization of high-quality work of an educational institution. The results of a survey of teachers regarding the identity and vision of a modern director-leader of an educational institution based on Kryvorizka Gymnasium No. 69 are highlighted.

Keywords: *identity, professional identity, educational management, school management, education manager, martial law.*

Прагнення українського освітнього простору до інтеграції в єдиний європейський дали поштовх до актуалізування питання модернізації національної загальної середньої освіти та приведення її у відповідність до європейських освітніх стандартів з урахуванням національних цінностей.

В процесі реформування загальноосвітньої шкільної системи на нову українську школу на початку 2017/2018 н.р., постало питання змінити процес управління навчальним закладом згідно нового стандарту НУШ. Міністерство освіти і науки України розробило професійний стандарт керівника (директора) закладу загальної середньої освіти, який 17 вересня 2021 року було затверджене та внесене до державного реєстру професійних стандартів Міністерством економіки України. Згідно професійного стандарту керівник (освітній менеджер) є представником закладу освіти у відносинах з державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами і діє без довіреності в межах повноважень, передбачених законом та установчими документами закладу освіти.

Ціль статті розглянути сучасного керівника – управлінця, котрий очолює заклад освіти в умовах воєнного стану, розкрити його ідентичність та професійність згідно стандартів нової української школи.

Становленню професійної, особистісної і соціальної ідентичності присвячені дослідження Е. Еріксона, Е. Фрома, О. Шатохіна, Л. Шнейдера, З. Фрейда, Дж. Марсія.

Концепція ідентичності в освіті розглядається як самовизначення суб'єкта, а ідентифікація – як процес самоотождження суб'єкта. У соціальних науках процес ідентифікації супроводжується процесом формування та становлення ідентичності. Ідентифікація – порівняння особистості з певною

моделлю, людиною, соціальною групою, професійною роллю, що формує його власну ідентичність або особистість.

В роботах Е. Еріксона використовується таке поняття, як «особистісна ідентичність». Особистісна (індивідуальна) ідентичність розглядається як більш соціальна і усвідомлювана, що характеризує цілі, цінності, здібності, ідеали, потреби та інші індивідуальні особливості людини (в тому числі професійні схильності).

Найбільш вдалою визнана модель статусів ідентичності, запропонована канадським психологом Дж. Марсіа. (Рис. 1)

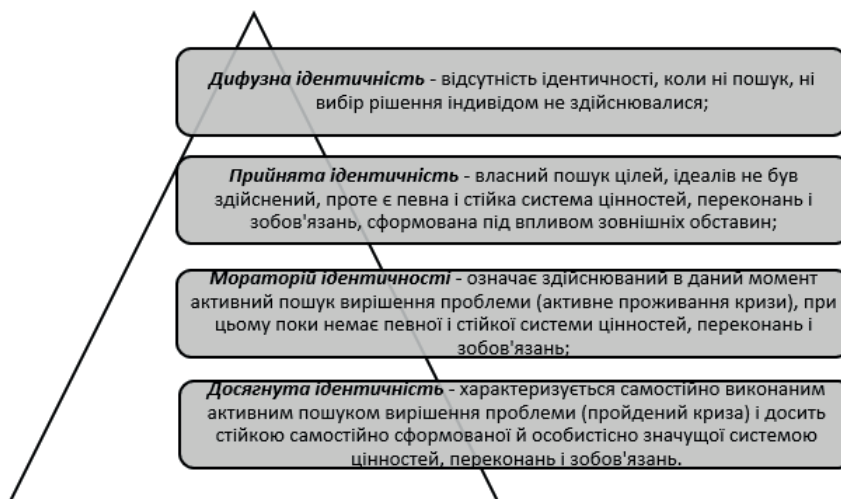

Рис. 1. Модель статусів ідентичності Дж. Марсіа

Прийняття все більш різноманітних рішень в управлінському аспекті розвиває структуру ідентичності, підвищує усвідомлення своїх сильних і слабких сторін, цілеспрямованість і свідомість. Дж. Марсіа підкреслює, що розвиток ідентичності може включати багато інших аспектів, але його модель базується саме на аспекті розв'язання проблем [9].

Професійна ідентичність – прийняття на всіх рівнях ціннісних позицій, котрі допустимі в тому чи іншому професійному просторі. У ній взаємозалежно задіяні ціннісні та емоційні

складові, а її досягнення відбувається за допомогою рефлексії і самоопису або, іншими словами, самовідношення зовнішнього і внутрішнього світу як досвіду соціального і духовного життя особистості. При цьому становлення зазначеної ідентичності, професіоналізація свідомості опосередковані тривалим, поетапним розвитком індивіда як суб'єкта, особистості та індивідуальності [6].

МОН України запровадило концепцію розвитку громадянської освіти в Україні, в якій прописано поняття ідентичності, як усвідомлення людиною себе, своєї унікальності й водночас подібності та належності до інших людей і груп, а також свого місця у світі. Розуміння власної ідентичності допомагає людині краще усвідомлювати та виражати, ким вона є не лише як особистість, а і як частина спільноти – сім'ї, мовного та культурного середовища, формальних і неформальних спільнот.

В концепції «Нова українська школа» визначено: нову шкільну систему як концептуальну основу для реформування системи загальної середньої освіти, ключовими компонентами якої є децентралізація та ефективне управління закладом освіти. Громадянські та соціальні компетентності ідентифікації сучасного керівника включають володіння культурою демократії, правову компетентність, усвідомлення рівних прав і можливостей, толерантність, здатність до соціальної комунікації.

Державна служба якості освіти в 2019 році розробила «Внутрішню систему забезпечення якості освіти: Абетка для директора» де чітко прописали напрям управлінських процесів, яких повинен дотримуватися сучасний керівник закладу освіти [1].

Роль та бачення сучасного керівника закладу освіти вивчали вітчизняні вчені: В. Крижко, Павлутенков С. Калашнікова, Ю. Молчанова, П. Плошай, Л. Пшенична, В. Андрущенко, О. Брюховецька, Л. Даниленко.

Розглядаючи поняття управління і менеджмент в системі освіти, слід зазначити, що за В. Луговий розуміє під управлінням освітою – цілеспрямовану зміну її стану [4]. Менеджмент в освіті, за Л. Даниленко, є складовою загального менеджменту за професійною ознакою і характеризується впливом суб'єкта

управління (керівник закладу чи установи освіти) на об'єкт управління (навчально-виховний та управлінський процеси, які здійснюються в закладах (установах) освіти, що знаходяться в стані професійного розвитку), у результаті якого відбувається якісна зміна об'єкта управління і підвищується рівень його конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг [2].

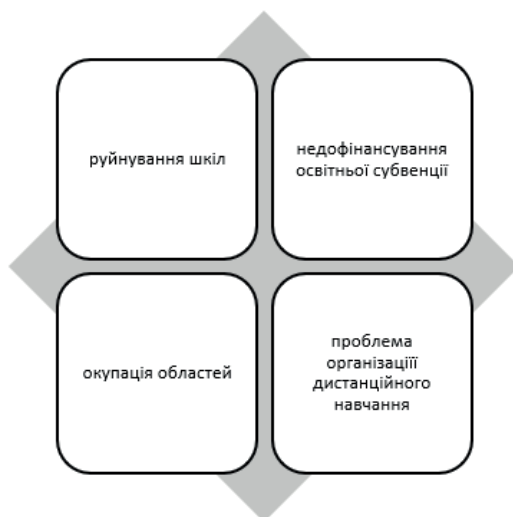
За визначенням В. Саюка, менеджер освіти – це професіонал-управлінець, який здійснює організацію і координацію діяльності колективу на основі врахування об'єктивних законів та закономірностей економіки, соціології, психології, конфліктології тощо, тобто управління на науковій основі [8].

Одним із видів освітнього менеджменту є шкільний менеджмент – комплекс організаційних форм, цілеспрямованих впливів керівника школи на діяльність персоналу та прийомів управління взаємодією освітніх процесів, до яких належить навчально-виховний, навчально-пізнавальний та самоосвітній процеси [3].

Спеціальних досліджень, присвячених проблемі та ролі професійної ідентичності сучасного директора навчального закладу, не проводилися. Зараз коли українська освіта перебуває в умовах воєнного стану та має виклики перед керівниками навчальних закладів. Ідентичність директора НУШ пов'язана насамперед з якісним процесом організації менеджменту в навчальному закладі.

24 лютого 2022 року у зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації було запроваджено воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводять у країні або в окремих її місцевостях у випадку збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності, її територіальній цілісності [7].

Керівники (освітні менеджери) навчальних закладів в період воєнного стану мають організувати якісне самоуправління, створити сприятливі умови для співпраці кожного учасника освітнього процесу, приймати управлінські рішення в екстремальних ситуаціях, адаптувати роботу вчителів які знаходяться на окупованих територіях, швидко та сміливо впроваджувати інновації в процес організації навчання. На (рис.2) ми виділили основні виклики з якими працюють освітні управлінці в період воєнного часу.

Рис. 2. Виклики освітніх управлінців

Важливим елементом управління закладом освіти в умовах війни повинно бути поглиблене знання керівника та використання в освітньому менеджменті психології управління людськими ресурсами, завдання якої є врахування і ефективне використання психологічних особливостей педагогічних працівників з метою підвищення працездатності працівників в складних та напружених ситуаціях в навчальному середовищі.

Для з'ясування якими якостями та здібностями повинен володіти сучасний директор НУШ, щоб організувати якісний управлінський процес в навчальному закладі в період воєнного стану ми розробили дві анкети «Управлінські здібності керівника закладу освіти» керуючись структурою якостей сучасного керівника американської школи менеджменту М. Вудкока та Д. Френсіса, та «Десять якостей освітнього менеджера» на основі побудови здібностей менеджера від психолога Л. Уманського [5].

В процесі анкетування брали участь 48 педагогів гімназії, анкетування проходило на добровільних засадах в Криворізькій гімназії № 69.

Рис. 3. Управлінські здібності керівника закладу освіти

На гістограмі (рис.3), більшість вчителів – 45% вважають, що сучасний керівник повинен мати здатність керувати педагогічним колективом, 16% визначили в потребі знання менеджменту для якісного управління, 14% мають думку, що директор повинен мати навички вирішувати проблеми в освітньому просторі, інші якості котрі були вказані в анкеті не набрали більше 10%.

Рис. 4. Десять якостей здібного менеджера від Л. Уманського

Доволі цікаві отримали результати анкетування, якими якостями повинен володіти сучасний керівник (рис.4), більшість педагогів – 28% вважають, що керівник повинен бути працездатним в своїй управлінській структурі, 21% характеризували в потребі ініціативності керівника, 20% зазначили, що повинна бути якість самовладання над собою.

Проведене анкетування в Криворізькій гімназії № 69 та дослідження наукових даних дозволило з'ясувати, що освітній менеджер – керівник закладу освіти в сьогоdnішніх обставинах та реаліях української освіти повинен мати наступні здібності та якості:

Рис. 5/ Здібності та якості сучасного директора НУШ

Отже, розвиток професійної ідентичності сучасного керівника навчального закладу визначають зовнішні (соціально-контактні, інформаційні, предметні, екстремальні) та внутрішні умови професійної діяльності. Найважливішою внутрішньою передумовою становлення ідентичності є професійний досвід. Проаналізувавши наукову літературу та основних визначень ідентичності, концепції НУШ, шкільного менеджменту, можемо застосувати поняття «ідентичності керівника» навчального

закладу, як багатогранний, педагогічний та життєвий досвід, що позначає ідею особистої самобутності в системі управління навчальним закладом.

Використані джерела:

1. Бобровський М. В., Горбачов С. І., Заплотинська О. О. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти. Київ. Державна служба якості освіти. 2019. 240 с.

2. Даниленко Л. І., Карамушки Л. М., Освітній менеджмент : навч. посіб. Київ, 2003. 400 с.

3. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

4. Лунячек В. Е. Педагогічний менеджмент: навч. посіб. Харків: ХарPI НАДУ. 2015. 512 с.

5. Менеджмент в освіті / за ред. проф. В. В. Крижка. Київ: Освіта України, 2020. 438 с.

6. Москаль Ю. В. Ідентифікація та ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу. *Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис*. 2006. № 1. С. 96-112.

7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 01.01.2022 р. № 41. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

8. Саюк В. І. Педагогічні умови розвитку професійної компетентності менеджерів освіти в інституті післядипломної педагогічної освіти. Менеджмент: зб. матеріалів доп. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: 2020. С. 103–108.

9. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика: навч. посіб. Харків: НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

References:

1. Bobrovsky M.V., Gorbachev S.I., Zaplotynska O.O. (2019) Recommendations for building an internal system for ensuring the quality of education in a general secondary education institution. – Kyiv: [in Ukrainian]

2. Danylenko L. I., Karamushki L. M. (2003) Educational management – Kyiv: School World [in Ukrainian]

3. Kremen V.G. (2008) Encyclopedia of Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine – Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian]

4. Lunyachek V.E. (2015) Pedagogical management: teaching. manual. Kharkiv: HARRI NADU. [in Ukrainian]

5. Kryzhko V.V. (2020). Management in education. Kyiv: Education of Ukraine [in Ukrainian]
6. Moskal Y. V. (2006) Identification and identity in the social format of theoretical analysis. Ukrainian theoretical and methodological socio-humanitarian journal [in Ukrainian]
7. The Law of Ukraine On the Legal Regime of Martial Law URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian]
8. Sayuk V. I. (2020) Pedagogical conditions of development of professional competence of managers of education at the Institute of Postgraduate Education Kyiv: [in Ukrainian]
9. Chala Y.M., Shakhraichuk A.M. (2018) Psychodiagnostics: teaching manual Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian]

Марина Міщенко

ПАМ'ЯТКИ У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗА УМОВ ВІЙНИ

Визначено, що сприйняття та позиціонування пам'яток як об'єктів культурної спадщини не відповідає їх істинній ролі в становленні провідних сфер життя сучасного українського суспільства. Аргументовано, що саме від початку війни прийшло усвідомлення важливої ролі матеріальної культурної спадщини в системі формування національної ідентичності.

Ключові слова: національна ідентичність; пам'ятки; культурна спадщина; об'єкти культурної спадщини.

Maryna Mishchenko

MONUMENTS IN THE SYSTEM OF FORMATION OF NATIONAL IDENTITY UNDER THE CONDITIONS OF WAR

Determined that the perception and positioning of monuments as objects of cultural heritage does not correspond to their real role in the formation of the leading life spheres of the modern Ukrainian society. Argued that with the beginning of the war came the awareness of the important role of material cultural heritage in the system of national identity formation.

Keywords: national identity; monuments; cultural heritage; objects of cultural heritage.

Дослідження проблематики, дотичної до питань формування національної ідентичності вже тривалий час не втрачає своєї актуальності, як з огляду на зацікавленість з-поміж науковців, так і виходячи з реальних процесів трансформації українського соціуму, зміни його потреб, як фактичних, так і перспективних.

Загалом, за більш ніж тридцятирічний період від проголошення нашою державою незалежності і до цього часу вже маємо вагомий науковий доробок, спрямований на визначення власне поняття «національна ідентичність», його складових, окремих видів. При цьому варто враховувати, що репрезентація та переозначення даного проблемного поля більшою мірою розпочалися саме після 23 лютого 2022 року – з початком активної фази війни в Україні.

Цілком закономірним є твердження стосовно того, що культурна спадщина є одним з головних чинників формування української національної ідентичності та відродження духовності українського народу¹. На підтвердження даної тези в тексті Закону України «Про охорону культурної спадщини» знаходимо тезу стосовно того, що «об'єкти культурної спадщини, які знаходяться на території України, у межах її територіального моря та прилеглої зони, охороняються державою»².

Щодо наукової розвідки питань ролі/місця об'єктів культурної спадщини в системі формування національної ідентичності, то вона не мала фундаментального характеру. Наявні лише окремі публікації та аналітичні огляди, присвячені означеній проблематиці (зокрема, В. Купрійчук «Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності») або ж даний контекст дотично означувався при дослідженні загальних питань формування сучасної національно-культурної ідентичності (зокрема, С. Бойко «Формування національно-культурної ідентичності українського суспільства: сучасні виклики і загрози»; Яремчук С., Дияк В., Тушко К. «Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни»; Шлепакова Т. «Українська національна ідентичність як важливий фактор сучасного культуротворчого процесу» та ін.).

---

¹ Купрійчук В. М. Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності. *Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти : монографія* / В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Н. П. Ярош та ін.; за заг. ред. В. П. Трощинського. Київ: НАДУ, 2018. С.78.

² Про охорону культурної спадщини: Закону України від 21 липня 2000 року, зі змінами та доповненнями. *Офіційний вісник України*. № 27. С. 32.

З цього висновується, що усвідомлення наявних втрат та реальної загрози для багатьох українців стали тим спонуканням, яке змусило їх переосмислити себе, власне ставлення до мови, релігії, історичного минулого, інших «маркерів» національної ідентичності.

Відповідно до даних з сайту «Зруйнована культурна спадщина» (DESTROYED CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE, останні оновлення датовані жовтнем 2022 року), кількість зруйнованих та пошкоджених об'єктів культурної спадщини становить 553.

На офіційному сайті Міністерства культури та інформаційної політики України маємо вже більш актуалізовані дані, відповідно до яких за період з 24 лютого 2022 року по 15 травня 2023 року було пошкоджено або зруйновано 623 нерухомі об'єкти культурної спадщини³.

У межах даної наукової розвідки не є доречним акцентувати саме на наукових дискурсах довкола поняття «пам'ятки», оскільки на даний час понятійно-термінологічні питання є доволі складними для цієї галузі та повинні становити предмет окремого дослідження. Тому першочергово зосередимо увагу на тому, як дане питання визначено на рівні норм чинного законодавства.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» пам'яткою (пам'яткою культурної спадщини) є об'єкт культурної спадщини (буквально «визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність» – абзац 3 ст. 1), який «занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єкт культурної спадщини, який взято на державний облік

---

³ Через російську агресію в Україні постраждали 623 об'єкти культурної спадщини. URL: <https://mkip.gov.ua/news/9284.html>. (дата звернення: 29.06.2023).

відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності цим Законом, до вирішення питання про включення (невключення) об'єкта культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» (абзац 6 ст.1).

Питання ролі пам'яток у формуванні національної ідентичності безпосередньо пов'язано з тим, яким є ставлення до них, як здійснюється їх позиціонування в публічному просторі, адже вони – важливі показники рівня загальної культури суспільства.

Попередньо вже було наголошено на тому, що до початку повномасштабного вторгнення на територію України сприйняття пам'яток, сформоване в соціумі було вкрай неоднозначним. Загалом це зводилося до наступного:

- на виконання своїх повноважень, органи держави, які опікуються питаннями охорони культурної спадщини, зокрема центральні, зміщували акценти, оприявлюючи в інформаційному просторі власні досягнення у сфері охорони культурної спадщини;

- інформація про пам'ятки доволі часто виринала у публічному просторі не в контексті їх залучення до соціокультурних процесів, культурно-мистецьких заходів, а в сенсі вчинення протиправної діяльності – незаконної забудови, вчинення окремим посадовцями кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, предметом яких власне і були старовинні будівлі, охоронні території чи інші види об'єктів культурної спадщини тощо.

- публікації небайдужих громадських активістів, окремі проекти, спрямовані на те, щоб у доступний спосіб показати важливість та необхідність діяльності, спрямованої на охорону національних пам'яток. До слова, в даному контексті інформація про культурну спадщину поширювалася найменше і зосереджувалася переважно у просторі соціальних мереж.

У цьому сенсі певним виключенням можна вважати нерухомі пам'ятки, довкола яких сформувався стійкий рівень туристичної привабливості, зокрема ті з них, які було включено до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні. Їх сприйняття в нашій державі та за її межами більшою мірою перебуває на рівні привабливого візуального образу, локації, яку необхідно відвідати

хоч б раз, безвідносно до ролі в загальносвітових культуротворчих процесах.

Варто наголосити на тому, що на широкий загал переважно не було в адаптованій формі наголошено на тому, яке значення пам'ятки мають для національної культури, яка їх роль, чому на державу покладено обов'язок вживати заходів для їх охорони. Практично у межах держави не проводилось систематичної роз'яснювальної і просвітницької роботи відповідної спрямованості, хоча «на папері» проведення таких заходів декларувалася в межах Державних цільових програм. За великим рахунком це призвело до того, що до 23 лютого 2022 року культурна спадщина не була тією основою, довкола якої можна було б вибудувати культурологічний контекст, спрямований на єднання довкола національних символів.

Отже, пам'ятки культурної спадщини, відіграють важливу роль у формуванні національної ідентичності. На державному рівні варто більше уваги приділяти формуванню їх належного сприйняття та позиціонування в сучасному українському суспільстві.

Використані джерела:

1. Купрійчук В. М. Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності. *Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти* : монографія / В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Н. П. Ярош та ін.; за заг. ред. В. П. Трощинського. Київ: НАДУ, 2018. С. 78–106.

2. Про охорону культурної спадщини: із Закону України, зі змінами та доповненнями. (2000, 21 липня). Офіційний вісник України. № 27. С. 32.

3. Через російську агресію в Україні постраждали 623 об'єкти культурної спадщини. URL: <https://mkip.gov.ua/news/9284.html>. (дата звернення: 29.06.2023).

Олександра Олійник

ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКА: ДО ВІДНОВЛЕННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ

В матеріалі увага приділяється розрізненості українського суспільства і відтак співіснування декількох ідентичностей, культурних просторів, взаємодія між якими не підлягає концептуалізації діалогу культур, натомість відповідає критеріям культурної експансії. Формування культурного простору передбачає усталення мовної ідентифікації за українською (й зниження впливу російського культурного продукту) та актуалізацію культурних практик локального (національного) вирізнення.

Ключові слова: культурна ідентифікація, українське мистецтва, ідентичність, культурний простір.

Oleksandra Oliynyk

IDENTITY UKRAINIAN: RESILIENCE OF COLLECTIVE MEMORY

The paper deals with the issue of identity diffusion in Ukrainian society and as a sequence coexistence of a few identities, cultural spaces, interaction of which is far from the concept of dialog of culture, rather correspond on the criteria of cultural expansion. The formation of cultural space engages the strengthening process for linguistic identification of Ukrainian (and reduced exposure of the Russian cultural product and language) and revitalisation of local (national) cultural practices for identity distinction.

Keywords: cultural identification, Ukrainian art, identity, cultural space.

Процес деколонізації українського суспільно-культурного простору від 1991 року був хвилеподібним, залежним від волі політичних еліт, геополітичного тиску і внутрішньої соціально-економічної невизначеності порадянського періоду.

Ідентичності українській належало відновити пам'ять про недавні невимовно трагічні історичні події, системність, всеосяжність і безкарність вчинення яких, здавалося, вимагає не меншої системності, скрупульозності і наукової зваженості, щоб згодом повернутись в простір діалогу, якого, беззаперечно, потребує українське суспільство і очікує світова спільнота, та основами якого має бути колективна пам'ять, культура пам'яті та ідентичність.

Культурна амнезія, як афористично означила Віра Агеева¹ обмежений доступ до культурного досвіду і художньої традиції українського суспільства, неусталеність традиції прямо спиратися на історію українського мистецтва, відоме кожному поколінню українських митців, літераторів, інтелектуалів прагнення відновити культурні містки з українською тожсамістю всупротив загрози фізичним винищення чи переслідування, цензурування, обмеження права на самореалізацію, витіснення будь-яких небажаних культурних практик із суспільного життя і їх штучна маргіналізація, на жаль, збереглася і в 1990-х: суспільство попри всі спроби не розгорнуло належної рефлексії трагедій українського суспільства в 20 ст., не реформувало адміністративні підходи важливих для рефлексії галузей, виболюючи і відстоюючи елементарні права україномовних громадян протягом, по суті, усього періоду до повномасштабної війни проти України.

Олександр Гриценко в науковій розвідці, присвяченій культурному простору України, констатує, що в Незалежній Україні 1990-х років і далі домінування закріплювалося за неукраїнським контентом і ідентичностями, значна кількість українських громадян мала лише номінальну українську ідентичність в кращому випадку, залишаючись в дискурсі радянської чи російської ідентичності². Не останню роль в підваженні рефлексії подій 20 сторіччя в українському суспільстві відігравали і дискурси примирення, які почасти калькували за

---

¹ Агеева В. За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини. Київ : Віхола, 2022. 360 с. на с. 280.

² Гриценко О. Культурний простір і національна культура: теоретичне осмислення та практичне формування: монографія. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2019. 256 с. на с. 144.

попереднім вдалим взірцем політики замирення бувших колоній імперій європейського континенту. Звісно, це жодним чином не применшує вклад іноземних інституцій, програм і проєктів у розвиток і зміцнення українського громадянського суспільства, зокрема і в культурі, яке формує ідентичність українську (в контексті європейської ідентичності) і – що не менш важливо – укріплює соціоекономічні позиції українського культурного продукту у внутрішньому “споживанні”, створення якого було ускладнено в регіонах більш уражених культурною експансією російського походження і значною мірою економічно залежних від російської економіки.

Культурна політика, залежна і невідривна від радянської версії історії культури і суспільства 1920-х років шукала способів лагідної ринковізації культурної інфраструктури – зміни адміністративних підходів з найменшими зусиллями, але, на жаль, з найбільшою втратою часу. О. Гриценко виокремлює чотири магістральні проблеми реформування української культурної сфери, серед яких дві – адміністративно-економічного характеру, інші дві – ціннісного. Так, цитуючи пана Гриценка³, Україна зіткнулася з невизначеністю “подальшої долі численних державних та комунальних закладів, установ, підприємств культури, сотень тисяч їхніх працівників, які раніше, в умовах планової економіки та однопартійної системи, утримувалися й ідеологічно контролювалися державою, але в умовах демократії, з приходом ринку такий патерналістський формат їхньої діяльності втрачав ідеологічне виправдання й економічне підґрунтя” та неспроможністю конкурентною. Не менш важливими були суспільні ціннісні чинники: “неповноструктурність української національної культури”, яку Гриценко цитує за Іваном Дзюбою і резюмує як співіснування в Україні двох просторів: українського і радянсько-російського, ретрансляція контенту якого мало дискурсивне і економічне домінування в порадянський період.

---

³ Гриценко О. Культурний простір і національна культура: теоретичне осмислення та практичне формування: монографія. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2019. 256 с. на с. 146.

Причина “неповноструктурності” української культури є подібною, на нашу думку, до проблеми культурної ідентифікації українських митців радянської доби. Римоване звернення до заперечених з початку 20 ст. цінностей і риторики шістдесятниками обґрунтовується втратою можливості «повноцінно засвоїти досвід українського і західного модернізму»⁴, культурне ядро української ідентичності не мало цілісної суб’єктності бодай в українському суспільстві, відтак і на додачу – не мала його і в світовому просторі. Українська національна культура репрезентувалася численими практиками квазінародних стилізації, хоча цитування народних мотивів на суті притаманне майже кожному поколінню українських митців (авангардистів, футуристів, шістдесятників). Народне мистецтво України джерелом натхнення для різних поколінь українських митців завважають Борис Лобановський (пов’язуючи український авангард із розписами і ткацтвом Поділля), Олесь Нога (обґрунтовуючи звернення до іконописних традицій і глибинної народної традиції), Маркіян Прокопович (досліджує зв’язок із орнаментами писанок, мальовок і тканих плахт)⁵; Дмитро Горбачов цитує естетичне потрясіння авангардистки Соні Делоне – вирішальне в її мистецькому житті: “Ясні барви до вподоби мені. Барви мого дитинства, барви України. Згадую селянські весілля у моїй країні, коли червоні і зелені вбрання, рясно прикрашені биндами, несамовито кружляли у танці”⁶ Ба більше адаптація барв народного мистецтва як виразної риси свого стилю проявляється в творах “радянського” Миколи Глуценка. Катерина Лебедева, авторка біографії Миколи Глуценка, наводить витримки зі звітів Глуценка -шпигуна, агента КДБ, що дають лише приблизне уявлення наскільки частою в мистецьких колах радянського Києва фігурувала “українська ідентичність”. Вирізнення українськості міститься і в палких словах очевидно проукраїнського митця і колекціонера Івана Гончара: “У Спілці художників нам,

---

⁴ Агеєва В. За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини. Київ : Віхола, 2022. 360 с. на с 281.

⁵ Станкевич М. Автентичність мистецтва. Питання теорії пластичних мистецтв. Вибр.пр. Львів, 2004. 192 с. на с. 67.

⁶ Горбачов Д. Лицарі голодного Ренесансу. Упор. О. Сінченко. Київ : Дух і Літера, 2020 р. 376 с з іл на с. 15.

українцям, треба об'єднатися проти сволоти-росіян, які сидять у правлінні. Я сам партієць і добре знаю як Ленін трактував національне питання. Люблю українську староивну, справжнє українське мистецтво”⁷. Водночас прихильність українськості звучить від Володимира Семчишина, колекціонера і норвезького арт-дилера, на вигляд європейця у повному сенсі цього слова”: (на питання Михайла Дерегуса що Семчишин робить для України за кордоном, 1961 р.) “...хоча юридично я норвежець, але душею – українець, і мені все тут любе. Я здійснюю значну роботу з популяризації українського радянського мистецтва. Скільки мені доводиться боротися з російськими інтелігентами – емігрантами в Осло, чий вплив там сильний! Я домігся, що в норвезьких радіопрограмах тричі на тиждень передають українську радянську музику. ... У Кембриджі, у міській бібліотеці, заснував українське радянське відділення, де можна вивчати українську мову – це популярно серед студентів”⁸. В передмові до цієї художньо-шпигунської біографії Дмитро Горбачов пише: “...Терпець Глущенкові урвався з відлигою наприкінці 1950-х років: він став колористом-неофовістом, помноживши французький шарм на барви українського народного мистецтва. Досягнув найвищих вершин, а попередні скромні полотна наказав спалити”⁹. Опрацьовані архіви КДБ, зібрані купи і Віра Агеєва наголошує, що голос урбаністів, що спадкувади манеру модерну не загубився, але на прикладі поезії пояснює що через менший пафос, програмні гасла й афористичні формули маргіналізувалися¹⁰.

Розкриття української ідентичності в творчості переважної більшості українських митців і переатрибуція їхньої спадщини

---

⁷ Лебедева, К. Микола Глущенко – художник і шпигун. Київ-Харків : Бібліотека українського мистецтва, видавець Олександр Савчук, 2022. 160 с., 80 іл. на с. 111.

⁸ Лебедева, К. Микола Глущенко – художник і шпигун. Київ-Харків : Бібліотека українського мистецтва, видавець Олександр Савчук, 2022. 160 с., 80 іл. на с. 97.

⁹ Лебедева, К. Микола Глущенко – художник і шпигун. Київ-Харків : Бібліотека українського мистецтва, видавець Олександр Савчук, 2022. 160 с., 80 іл. Передмові Д. Горбачова.

¹⁰ Агеєва В. За лаштунками імперії. Есеї про україно-російські культурні відносини. Київ : Віхола, 2022. 360 с. на с. 281.

зараз, під час повномасштабної війни, сприяє подоланню наслідків експансії російської культури в Україні, а також для посилення суб'єктності України на міжнародній культурно-мистецькій сцені. Для українського суспільства теперішній етап соціально-ціннісного зламу є своєю культурною фрустрацією (пов'язаною із підваженням культури безпеки і розривом із дискурсом єдиних народів). Подолання цієї фрустрації лежить в двох ключових дискурсах: відновлення колективної пам'яті і репутаційна переатрибуція культурної спадщини.

Відновлення колективної пам'яті, зокрема, науковим співтовариством спільно із культурними інституціями має яскраві ілюстративно прецеденти протидії мітам російської пропаганди. Йдеться про проєкт херсонського культурного центру ТОТЕМ. Окрім інформаційно-просвітницької функції популяризує саме академічні дослідження, а саме – проєкт спирається на документацію археологічної експедиції Інституту археології НАН України, які спростовують псевдоісторичний наратив Новоросії. Міф вибудовується на двох твердженнях, зокрема на історичному факті, що Новоросія була урядовою назвою південно-українських земель, включених до складу Російської імперії в 18 ст, і вигаданому припущенні про відсутність повноцінної цивілізації до 18 ст (ніби-то до приєднання до імперії територія була степами з рідкими кочовими племенами) – що, власне, спростовано археологічним дослідженням, результати якого викладено в монографії «На розі двох світів. Історична спадщина України та Литви на території Херсонської області. / С. О. Біляєва, К. С. Гуленко, О. Є. Фіалко, М. М. Ієвлев, О. В. Грабовська, О. В. Манігда, О. В. Чубенко, О. В. Симоненко, О. С. Дзnelадзе, Д. М. Сікоза / Київ – Херсон: Гілея, 2018».

«У 2018 р. археологічні роботи проводились у Бериславському районі Херсонської області на двох об'єктах: фортеці Тягин поблизу с. Тягинка (керівник д.і.н. С.О. Біляєва) та вежі Вітовта поблизу с. Веселе (керівник д.і.н. О.В. Симоненко). Крім того, проведено розвідку та попередні візуальні обстеження в урочищі Бургунка Бериславського району, де зафіксовано залишки середньовічної кладки споруди, такої самої системи, що і стіни фортеці. <...> ми маємо низку архітектурно-археологічних

пам'яток часів Великого князівства Литовського та Руського на кордоні із Золотою Ордою на розі двох світів, культур та цивілізацій.»¹¹ (На розі двох світів, 2018, с. 4).

Вищенаведене ілюструє ще одну розлогу – як у суспільній ролі, так і в підходах зменшення наслідків – проблему, означену Олександром Гриценко: практичне забезпечення проголошених незалежною українською державою свобод та культурних прав, що були обмежені чи й відсутні в СРСР – творчого самовираження, вільного доступу до надбань культури (зокрема, до раніше забороненої частини національної спадщини, до світової «непрогресивної» культури), а також мовно-культурних прав меншин¹².

Інертність суспільства у відмові від дискурсів радянської і російської ідентичності поступово знижувалася з початком російської агресії в 2014 році. Про це свідчать наведені в дослідженні Євгеном Синчуком¹³ дані, згідно з якими, відсоток російськомовних громадян України, які не підтримали б на референдумі незалежність України, і воліли б бачити російську мову в статусі другої державної – скорочується, динамічніше – після 2014 року. Це дослідження ґрунтується на відкритих даних КМІС і бере до уваги чинники “ставлення до незалежності” і “національна ідентичність” і “мовний індикатор”. Так чи так, а тема української ідентичності, і її співіснування з російськими дискурсами в Україні повертає до невичерпної дискусії щодо мовного ідентифікації. В дослідженні ще 2010 року Володимир Кулик¹⁴ слушно наголошено, що політизація мовного питання приводила до захисту прав однієї соціальної

---

¹¹ Біляєва С. О., Гуленко К. С., Фіалко О. Є., Ієвлев М. М., Грабовська О. В., Маніґда О. В., Чубенко О. В., Симоненко О. В., Дзনেладзе О. С., Сікоза Д. М. На розі двох світів. Історична спадщина України та Литви на території Херсонської області. Київ – Херсон: Гілея, 2018, 72 с. на с. 4;

¹² Гриценко О. Культурний простір і національна культура: теоретичне осмислення та практичне формування: монографія. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2019. 256 с. на с. 146;

¹³ Синчук Є. Динаміка ідентичності російськомовних громадян України до та після Революції гідності. *Агора. Журнал соціальних наук*. 2022. Вип. 1, No 1. Острозьк : НУ “Острозька академія”. С. 47-60;

¹⁴ Кулик В. Дискурс українських медій. Монографія. Київ : Критика, 2010. 656 с. на с. 425-6;

групи нібито рахунком іншої, і загроза захисту прав російськомовних полягала в їхній “переважній чисельності”. Натомість, іншою очевидною загрозою з боку легітимізації російської мови була фактична експансія російської культури, зокрема, “масової”, що підважувало позиції української ідентичності як ціннісно, так і економічно. Створення ресурсозатратного культурного продукту в Україні, збут російського культурного продукту на території України, неконкурентні виробничі потужності і відсутність системності іміджевої зовнішньої культурної політики – не могли не посилювати культурну фрустрацію. На додачу, дослідження культурних практик, засвідчують неефективність і функціональну невідповідність культурної інфраструктури регіонів культурним запитам і потребам населення.

Культурний капітал, теоретизація якого нерозривно пов’язаний з освітньою системою поміж інших систем, в українській імплементації, успадкованій від радянської системи, зазнає системно негативного впливу. В дослідженні Олени Богдан проілюстровано, що практика відвідування закладів культури в шкільній освіті не розвиває інтерес до творчості, залученості до культурних практик, розвитку рівня культурної грамотності¹⁵. Культурні практики, на нашу думку, є важливим елементом підсилення культурної ідентичності. Концептуалізація “культурного капіталу”, запропонована Аннік Прійор та Майком Севіджем¹⁶, зокрема, виділяє локальну (національну) компоненту культурного споживання, й акцент на місцевих локальних практиках має враховуватися як важливий етап подолання культурної фрустрації, викликаною травматизацією проживання трагічних подій минулого сторіччя і цієї війни та переосмислення історії української культури в дискурсі ширшого її вираження ніж квазінародні інсценування радянського часу й трактування участі українського народу в історичних подіях. Підхід, який обґрунтував Майк Севідж, пов’язує відмінності культурного капіталу через територіальні прив’язки

---

¹⁵ Богдан, О. Деякі аспекти культурних практик і культурної інфраструктури України: результати всеукраїнського опитування. Аналітичний звіт. Одеса, ВГО «Асоціація сприяння самоорганізації населення», 2019. 75 с.;

¹⁶ Prieur, A., Savage, M. Updating cultural capital theory: a discussion based on studies in Denmark and in Britain: *Poetics*, 39(6), 2011;

і приналежність носіїв до різних націй. Особливо цінним в цій гіпотезі є зауваження, що за такого підходу об'єктний культурний капітал формується знаннями про національний канон. Здається, що об'єктний культурний капітал за М. Севіджем має наповнюватися локальним колективним досвідом, а отже поєднує в культурному капіталі і обізнаність етнології, фольклористики, меморіальною культурою і культурною спадщиною (як матеріальною, так і нематеріальною). Дозвілєві культурні практики, побутові практики, добробут і колективний досвід утворюють взаємопов'язану систему – динамічну, історичну, висхідну вісь культурного розвитку спільноти або народу, і цей контекст дозволяє пояснити відмінності культурного споживання як доступу до культурних благ, так і відмінності цінностей, якими оперують культурні блага. Подібна гіпотеза зконцентруватися на культурному просторі як сукупності культурних явищ, контексту, що їх оточує, і історичних передумов. Поява “донецької ідентичності”, посилення “радянської ідентичності” можна уникати верифікацією історичних подій, відсилки до яких ґрунтувалися б на колективній рефлексії і діалозі культур та освітній політиці, вади якої, на жаль, в перші десятиріччя виходу з радянської системи контекстно не реформувалися. Володимир Половський зазначає, що освітньому процесу 1990-х років притаманною зберігалася інтерпретація історичного процесу виключно за російськими наративами: на кшталт трактування “національно-визвольної війни українського народу 1648-1654 років” маніпулятивними тезами про “бажання українського народу визволитися від польсько-шляхетського панування” і об'єднатися із братнім російським народом”, яке автор називає “маркером декомунізованої свідомості авторів” ... попри зростання ваги “державотворчих процесів”¹⁷. Не менш одіозною була ситуація і політичного спротиву наративів у освітніх реформах 2000-х роках: зокрема низка злочинних діянь (за визначенням Половського), що фактично викреслили з історії України період 1928 – 1939 років, зокрема рішенням міністра освіти Табачника викинуто з курсу історії тем індустріалізації,

---

¹⁷ Половський В. Українська школа. *Культурна експансія*. Вип. ред. Остап Українець, Твоя підпільна гуманітарка, 2022. 240 с. на с. 212;

колективізації, Голодомору 1932-1933 років (вже визнаного на той момент в Україні геноцидом), репресії 1930-х років¹⁸.

Не зупиняючись на скрупульозному аналізі ролі (ролей) українців в Другій світовій війні, рефлексію на події війни в Києві можна почути з уст Олександра Довженко і звіренні (пошепки) Миколі Глуценку у грудні 1943 року: “Жах у тому, що собор підірваний нами, і я збираю про це різноманітні відомості. <... > Ніколи німці не знищували собор, бо для них робити це немає сенсу й користі. Хрещатик також підірваний нами. Зверніть увагу, що всі будинки радянського періоду стоять на місці – і на Хрещатику, і в інших місцях. Були також підкладені бомби під Оперний театр та інші будинки. Жахливо діє мертвий зруйнований Київ і ще важче, коли знаєш, що це скоїли не німці, а росіяни”¹⁹.

Доля України наприкінці Другої світової війни Олександр Довженку здавалася невизначеною, але геть не оптимістичною: “Україна зараз – в центрі міжнародної уваги, її географічне розташування, тяжкість боротьби, яку вона виносить, інтриги і домагання висувають Україну у фонді міжнародного становища “нових Балкан”. Можливість сепаратного миру цілком імовірна, за рахунок експансії на схід (німців – прим. О. О.): тобто за рахунок України, чим можна пояснити заходи радянського уряду щодо створення видимості самостійної України”²⁰.

Найстрашніша частина підсумку тодішнього настрою О. Довженка дуже співзвучна відчуттям подій 2022 – 2023 років в наступній частині цитати, якою митець підсумовує прикру “відсутність” в українському суспільстві лідера, “за яким міг би піти народ”: “Можна заново створити Дніпрогес, але для людей потрібні покоління”. Здається, відновлення цих поколінь і людей, і наші в цьому зусилля, і наступних поколінь українців

---

¹⁸ Половський В. Українська школа. *Культурна експансія*. Вип. ред. Остап Українець, Твоя підпільна гуманітарка, 2022. 240 с. на с. 216;

¹⁹ Лебедева, К. Микола Глуценко – художник і шпигун. Київ-Харків : Бібліотека українського мистецтва, видавець Олександр Савчук, 2022. 160 с., 80 іл. на с. 72;

²⁰ Лебедева, К. Микола Глуценко – художник і шпигун. Київ-Харків : Бібліотека українського мистецтва, видавець Олександр Савчук, 2022. 160 с., 80 іл. на с. 82;

затребувані у пошуку повноцінного суспільного порозуміння щодо ідентичності, мовної і культурної ідентифікації, а також сприйняття нашої колективної пам'яті – цілісної болісної картини історії української культури і її виживання.

Використані джерела:

1. Агеєва В. За лаштунками імперії. Есеї про україно-російські культурні відносини. Київ : Віхола, 2022. 360 с.

2. Біляєва С.О., Гуленко К.С., Фіалко О.Є., Ієвлев М.М., Грабовська О.В., Манігда О.В., Чубенко О.В., Симоненко О.В., Дзনেладзе О.С., Сікоза Д.М. На розі двох світів. Історична спадщина України та Литви на території Херсонської області. Київ – Херсон: Гілея, 2018, 72 с.

3. Богдан, О. Деякі аспекти культурних практик і культурної інфраструктури України: результати всеукраїнського опитування. Аналітичний звіт. Одеса, ВГО «Асоціація сприяння самоорганізації населення», 2019. 75 с.

4. Горбачов Д. Лицарі голодного Ренесансу. Упор. О. Сінченко. Київ : Дух і Літера, 2020 р. 376 с з іл.

5. Гриценко О. Культурний простір і національна культура: теоретичне осмислення та практичне формування: монографія. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2019. 256 с.

6. Кулик В. Дискурс українських медій. Монографія. Київ : Критика, 2010. 656 с.

7. Лебедева, К. Микола Глущенко – художник і шпигун. Київ-Харків : Бібліотека українського мистецтва, видавець Олександр Савчук, 2022. 160 с., 80 іл.

8. Половський В. Українська школа. Культурна експансія. Вип. ред. Остап Українець, Твоя підпільна гуманітарка, 2022. 240 с.

9. Синчук Є. Динаміка ідентичності російськомовних громадян України до та після Революції гідності. Агора. Журнал соціальних наук. 2022. Вип. 1, No 1. Острого : НУ "Острозька академія". С. 47-60. <https://doi.org/10.25264/26.01.2023-1/1-47-60>

10. Станкевич М. Автентичність мистецтва. Питання теорії пластичних мистецтв. Вибр.пр. Львів, 2004. 192 с.

11. Prieur, A., Savage, M. Updating cultural capital theory: a discussion based on studies in Denmark and in Britain: *Poetics*, 39(6), 2011. Doi:566-580. [10.1016/j.poetic.2011.09.002](https://doi.org/10.1016/j.poetic.2011.09.002)

References:

1. Ageyeva Vira. *Za lashtunkamy imperiyi. Eseyi pro ukrainsko-rosiyski vidnosyny*. Kyiv, Vihola, 2022. 360 p.
2. Biliaieva, S. O., Hulencko, K. S., Fialko, O. Ye., Iievlev, M. M., Hrabovska, O. V., Manihda, O. V., Chubenko, O. V., Symonenko, O. V., Dzeladze, O. S., Sikoza, D. M. *Na rozi dvokh svitiv. Istorychna spadshchyna Ukrainy ta Lytvy na terytorii Khersonskoi oblasti*. Kyiv; Kherson: Hileia, 2018. 72 p.
3. Bohdan, Olena. *Deyaki aspekty kulturnyh praktyk i kulturnoyi infrastruktury Ukrainy: rezultaty vseukrayinskogo opytuvannya. Analychnyy zvit*. Odesa. VGO "Asotsiatsia spryyannya samoorganizatsii naselennya", 2019. 75 p.
4. Horbachov Dmytro. *Lytsars golodnogo Renesansu*. Upor. O. Sinchenko. Kyiv : Duh i Litera, 2020 376 p iz il.
5. Grytsenko Oleksandr. *Cultural space and national culture: Theorizing to reshaping : monograph*. Kyiv : Institute for Cultural Research National Academy of Arts of Ukraine, 2019. 256 p.
6. Kulyk Volodymyr. *The Ukrainian Media Discourse: Identities, Ideologies, Power Relations. Monography*. Kyiv : Krytyka, 2010. 656 p.
7. Lebedeva Kateryna. *Mykola Gluschenko – hudozhnyk i shygun*. Kyiv – Kharkiv : Biblioteka ukrayinskogo mystetstva. Vydavets Oleksandra Savchuk, 2022. 160 p., 80 il.
8. Polovsky Volodymyr. *Ukrayinska shkola. Kulturna ekspansiia*. Vyp. red. Ostap Ukrainet. *Tvoia pidpilna humanitarka*, 2022. 240 p.
9. Prieur, A., Savage, M. (). *Updating cultural capital theory: a discussion based on studies in Denmark and in Britain: Poetics*, 39(6), 2011. Doi: 566-580. 10.1016/j.poetic.2011.09.002
10. Synchuk Yevhen *The dynamics of identity of Russian-speaking citizens of Ukraine before and after the Revolution of Dignity*. *Ahora. Journal of social sciences* 2022. Iss. 1, No 1. Ostroh : NU "Ostroh Academy". P. 47-60. <https://doi.org/10.25264/26.01.2023-1/1-47-60>
11. Stankevych Mykhailo. *Authencicity of Art. Questions of the theory of plastic arts. Main works*. Lviv, 2004 192 c.

Роман Орловський

ОТОТОЖНЕННЯ СУСПІЛЬСТВОМ МІЖНАРОДНИХ ДОСЛІДНИКІВ БІБЛІЇ З АДВЕНТИЗМОМ У ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ РОЗВИТКУ РУХУ

Релігійна організація Свідків Єгови стверджує, що є християнською, однак не належить до жодних основних напрямків християнського світу та наполягає на власній унікальній ідентичності. Однак, примітним фактом є те, що у кінці XIX – початку XX століть цей релігійний рух, коли він мав назву «Міжнародні дослідники Біблії», у тогочасному суспільстві нерідко ідентифікували з адвентизмом. У цьому дослідженні висвітлені приклади такого ототожнення та проаналізовано причини появи цього стереотипу.

Ключові слова: Свідки Єгови, Чарльз Тейз Рассел, серія книг «Світання Тисячоліття», Вільям Міллер, журнал «Вартова Башта».

Roman Orlovskyi

SOCIETY'S IDENTIFICATION OF INTERNATIONAL BIBLE STUDENTS WITH ADVENTISM IN THE EARLY DECADES OF THE MOVEMENT'S DEVELOPMENT

The religious organization of Jehovah's Witnesses claims to be Christian, but does not belong to any mainstream of Christendom and insists on its own unique identity. However, it is a remarkable fact that in the late 19th and early 20th centuries this religious movement, when it was called the International Bible Students, was often identified in society with Adventism. This study reflects examples of such identification and analyzes the reasons for the appearance of this stereotype.

Keywords: Jehovah's Witnesses, Charles Taze Russell, Millennium Dawn book series, William Miller, Watchtower magazine.

Представники релігійної організації Свідків Єгови ідентифікують себе як християн, однак зазначають: «багато в чому ми відрізняємося від інших релігій, які називають себе християнськими»¹. Інакше кажучи, вони не відносять себе до жодної з трьох основних гілок християнства: католицизму, православ'я чи протестантизму². Натомість вважають себе єдиною правдивою релігією³. Відмітимо, що однією з причин прийняття рішення у 1931 р. заміни назви релігійного руху «Міжнародні дослідники Біблії» на «Свідки Єгови», – було вказання чіткого розмежування між цією організацією та усіма конфесіями християнського світу⁴.

Подібним чином Свідки Єгови у своїх публікаціях середини ХХ століття описували історію появи першого осередку Дослідників Біблії, керівником яких був Чарльз Тейз Рассел (1852–1916): «ця громада була повністю відірвана від релігійних систем загальноновизнаного християнства»⁵; «невелика група осіб, не пов'язаних з адвентистами чи жодною з релігійних сект християнського світу»⁶; «вони навчалися самостійно, щоб не дивитися на Біблію через сектантські окуляри.»⁷.

---

¹ Are Jehovah's Witnesses Christians?. *Watchtower ONLINE LIBRARY*. URL: <https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/502012470> (date of access: 10.05.2023).

² Are Jehovah's Witnesses Protestants, Fundamentalists, or a sect?. *Watchtower ONLINE LIBRARY*. URL: <https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/102010295> (date of access: 17.05.2023).

³ How Can You Recognize True Worship?. *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*. 2011. URL: <https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/2011568> (date of access: 12.05.2023).

⁴ Their Modern Development and Growth. *Jehovah's Witnesses—Who Are They? What Do They Believe?*. 2000. URL: <https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/1102000101> (date of access: 03.05.2023).

⁵ Fighters Against God Losing the Battle. *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*. 1977. URL: <https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/1977924> (date of access: 04.05.2023).

⁶ “Here Is the Bridegroom!”. *God's Kingdom of a Thousand Years Has Approached*. 1973. URL: <https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/1101973021> (date of access: 10.05.2023).

⁷ “Here Is the Bridegroom!”. *God's Kingdom of a Thousand Years Has Approached*. 1973. URL: <https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/1101973021> (date of access: 10.05.2023).

Однак, можна помітити, що вже в офіційній праці з історії своєї релігійної організації, виданої Свідками Єгови у 1993 р., було зазначено наступне: «Рассел відкрито визнавав, що у вивченні Біблії йому допомагали інші». Особливо наголошується, що серед перших таких осіб були служителі деномінації адвентистів-християн⁸. Також у цій книзі вказано, що Чарльз Рассел був тією постаттю, хто зібрав «розрізнені частинки істини», які сповідували різні християнські конфесії⁹.

Тепер детальніше торкнемося питання адвентизму. Адвентизм – це сукупність релігійних груп, які отримали свій початок від руху Вільяма Міллера (1830–1844). Це був рух серед протестантських деномінацій США та Європи, який робив акцент на дослідженні апокаліптичних пророцтв книг Даниїла та Об'явлення. Кульмінацією міллеритського руху стало 22 жовтня 1844 р.. Саме тоді, згідно з інтерпретацією Вільямом Міллером пророчого періоду у 2300 «вечорів-ранків» (Даниїл 8:14), мав відбутися другий прихід Ісуса Христа на хмарах небесних. Також очікувалось, що цю подію повинні будуть побачити всі мешканці земної кулі. Після пережитого розчарування з міллеритського руху утворилися декілька адвентистських течій, а саме: євангельські адвентисти, адвентисти-християни, адвентисти сьомого дня, група «Союз життя і приходу», адвентисти прийдешнього віку¹⁰.

Тепер простежимо повідомлення читачів журналу «Вартова Башта», які були опубліковані у цьому періодичному виданні, яке належало руху Міжнародних дослідників Біблії у перші десятиліття існування цієї релігійної течії. Звернемо увагу на ті випадки, де зустрічаються ототожнення поглядів цього релігійного руху з адвентизмом.

Звернемо увагу на лист Чарльза К. Стюарта, опублікованого у «Вартовій Башті» за 1907 р.. Автор листа – зацікавлений читач серії книг під назвою «Світання Тисячоліття», написаної

---

⁸ Jehovah's Witnesses: proclaimers of God's kingdom – Brooklyn. Brooklyn, N.Y. : Watchtower Bible and Tract Society of New York, 1993. P. 45.

⁹ Jehovah's Witnesses: proclaimers of God's kingdom – Brooklyn. Brooklyn, N.Y. : Watchtower Bible and Tract Society of New York, 1993. P. 49.

¹⁰ Rowe D. L. Millerites. *The Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements* / ed. by R. A. Landes. New York, 2000. P. 467–474.

Чарльзом Расселом. Однак Стюарт на той час не був членом руху Дослідників Біблії, натомість ідентифікував себе як колишній вірянин Християнської Католицької Апостольської Церкви, заснованої у 1896 р. Джоном Олександром Доуї. Автор листа описує ставлення одного служителя тієї деномінації до поглядів, відображених у серії «Світання Тисячоліття» Чарльза Рассела – «грубими неправильними тлумаченнями простого Слова Божого». Також він підмічає, що це – значною мірою є «одухотворений адвентизм сьомого дня»¹¹. Можна зробити припущення, що у цьому випадку ототожнення з адвентизмом сьомого дня полягало саме в акценті праць Рассела на виконання біблійних пророцтв, числові пророчі періоди та близький прихід Божого царства. А замітка про те, що цей адвентизм «одухотворений», свідчить про схильність руху Міжнародних дослідників Біблії до символічного тлумачення деталей есхатологічних біблійних пророцтв, зокрема в описанні подій, які будуть супроводжувати другий прихід Христа. Водночас адвентисти сьомого дня та інші адвентистські спільноти ті есхатологічні пророцтва сприймали буквально.

В наступному прикладі розповідається про члена методистської церкви, який переконався у правдивості вчення Дослідників Біблії. Той намагався поширювати ці погляди у біблійному класі недільної школи своєї деномінації, однак був сприйнятий як проповідник вчення адвентизму. Такий висновок інших методистів автор листа виділив особливими символами, що підкреслювало його здивування «teaching doctrines of Adventism (?)»¹².

Одна дописувачка Мейбл Браун розповіла у «Вартовій Башті», що в одній світській газеті вона прочитала проповідь Рассела на тему несвідомого стану померлих, яка справила на цю жінку велике враження. Однак оскільки її знайомі були адвентистами сьомого дня, які мали такі самі погляди на це питання, вона ідентифікувала автора статті як адвентиста. Також ця жінка

---

¹¹ American Farmers Forming a Union. *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1907. Vol. 28, no. 7. P. 100.

¹² Encouraging Letters. *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1896. Vol. 17, no. 9. P. 100.

цікавилась темою біблійних пророцтв та числових пророчих періодів. Примітно, що у тій адвентистській сім'ї серед книг, які висвітлювали ці питання, знаходилась книга «Настав час», другий том серії «Світання Тисячоліття». Мейбл Браун звернула увагу на цю книгу і взяла почитати. Цікаво зауважити, що до того як ця жінка дізналася, якого релігійного напрямку насправді був автор тієї книги, вона вважала пояснення пророцтв у цій книзі адвентистськими. Також друковані проповіді Рассела, згідно з її сприйняттям, «здавалося, були в одному руслі думок» з адвентизмом¹³.

І іншому випадку, коли Місіс С. К. Сторі з штату Арканзас натрапила на серію книг «Світанок Тисячоліття», то спершу стала вважати їх адвентистськими. А оскільки вона до цього віровизнання ставилася негативно, то почала читати ці книги з великим недовір'ям, оскільки вважала, що вони можуть містити доктрини, з якими ця жінка не може погодитись¹⁴.

Варто відзначити, що на шпальтах «Вартової Башти» публікувалися листи адвентистів-християн, які побачили у вченні Дослідників Біблії спорідненість поглядів і одночасно помітили щось таке, що здалося їм новим і дуже привабливим.

Наприклад, Пейтон Боумен спочатку належав до церкви баптистів, згодом став піонером поширення вчення адвентистів-християн у штаті Південна Кароліна. Однак, прийнявши вчення Рассела, він повідомив, що здійснив «ще один крок уперед», та побачив «Божий шлях більш досконало»¹⁵.

В іншому повідомленні за 1913 р. Вільям Х. Баттерсон зі штату Небраска перейшов до адвентистів-християн, полишивши церкву баптистів «Свобідної волі», усвідомивши хибність поглядів про природне безсмертя людської душі та вічних мук грішників. Також ставши членом цієї деномінації він вперше усвідомив, що Бог виконує свої плани у належний час, можливо посилаючись на чітку інтерпретацію виконання біблійних

---

¹³ Some Interesting Letters. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1911. Vol. 32, no. 18. P. 366.

¹⁴ Encouraging Words from Faithful Workers. *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1908. Vol. 29, no. 4. P. 63.

¹⁵ Dawn Vol. II. Wanted. *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1887. Vol. 8, no. 12. P. 8.

періодів в історії людства, яка була притаманна адвентизму. Однак згодом Баттерсон усвідомив, що будь-які деномінації є лише людськими установами, і тому вирішив залишити адвентизм. Врешті-решт його привабили погляди руху Міжнародних дослідників Біблії, який позиціонував себе як неденомінаційний. Баттерсон засвідчив, що прийнявши це вчення він здійснив «крок, який зробив його вільним»¹⁶.

А Гаррі Дункан з Куби розповідає, що коли прочитав адвентистські книги, то став «абсолютно впевнений» у правдивості Біблії та впевнився в правдивості та гармонійності вчення цієї деномінації. Однак, його почала турбувати майбутня доля тих багатьох мільйонів осіб які не будуть спасеними, оскільки за своє життя не мали жодної можливості почути істину. І відповідь на своє питання він знайшов у працях Рассела¹⁷.

Місіс Джеймс Форсіт з штату Каліфорнія з дитинства вона належала до баптистів-кальвіністів, які вірили у вічні муки грішників. Однак, коли вона натрапила на періодичне видання церкви адвентистів-християн під назвою «Світова криза», і прийняла адвентизм. Зокрема вчення про несвідомий стан померлих та вічне знищення грішників. Однак не зважаючи на те, що адвентисти не вірять, що душі померлих страждають у пеклі, цю жінку турбувало питання, що згідно з вченням адвентизму, її ненавернені родичі будуть знищені в озері огняному після другого приходу Христа. Втім навіть такий вид покарання для своїх ненавернених рідних, у сприйнятті Джеймс Форсіт, був певною мірою тотожним з вічними стражданнями у пеклі. Однак, коли вона почула з літератури Дослідників Біблії, що і після повернення Христа люди матимуть шанс на спасіння, цю ідею вона радо сприйняла¹⁸.

Своєю чергою місіс А. С. Барні зі штату Род-Айленд багато років належала до церкви адвентистів-християн, однак стала помічати, що вони у пізнанні істини «ніби стояли на місці». Тому

---

¹⁶ Finds help in Vow. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1913. Vol. 34, no. 14. P. 222.

¹⁷ Some Interesting Letters. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1911. Vol. 32, no. 2. P. 30.

¹⁸ Encouraging Words from Faithful Workers. *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1907. Vol. 28, no. 20. P. 319.

вона відкрила для себе нове світло на «велику надію на відновлення» можливості спасіння для всього людства, яке було відображено у вченні Міжнародних дослідників Біблії¹⁹.

Інший автор листа коли був молодим у 1840-х рр. належав до руху Вільяма Міллера. Наступні десятиліття він, напевно належав до адвентистів-християн, оскільки активно очікував другого приходу Христа у 1870-х рр. Початок публікації Чарльзом Расселом журналу «Вартова Башта» у липні 1879 р. він сприйняв, як такий, що повністю відповідає поглядам автора листа. З того часу його «серце глибоко та щасливо співчуває доктринам», які сповідували Дослідники Біблії²⁰.

Отже, аналізуючи вище вказані приклади, можна помітити, що сторонні люди порівнювали вчення Рассела та Міжнародних дослідників Біблії з адвентизмом через акцент на дослідженні пророчих періодів книг Даниїла та Об'явлення, та нетрадиційний для основних християнських конфесій погляд, що заперечує віру у природне безсмертя людської душі та безконечні муки нечестивих у пекельному вогні.

References:

1. "Here Is the Bridegroom!". God's Kingdom of a Thousand Years Has Approached. 1973. URL: <https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/1101973021> (date of access: 10.05.2023).
2. American Farmers Forming a Union. Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1907. Vol. 28, no. 7. P. 100.
3. Are Jehovah's Witnesses Christians?. Watchtower ONLINE LIBRARY. URL: <https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/502012470> (date of access: 10.05.2023).
4. Are Jehovah's Witnesses Protestants, Fundamentalists, or a sect?. Watchtower ONLINE LIBRARY. URL: <https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/102010295> (date of access: 17.05.2023).
5. Dawn Vol. II. Wanted. Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1887. Vol. 8, no. 12. P. 8.
6. Encouraging Letters. Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1896. Vol. 17, no. 9. P. 100.

---

¹⁹ Interesting Letters. *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1902. Vol. 23, no. 23. P. 366.

²⁰ View from the Tower. *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1883. Vol. 4, no. 8. P. 1.

7. Encouraging Words from Faithful Workers. Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1908. Vol. 29, no. 4. P. 62–63.
8. Encouraging Words from Faithful Workers. Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1907. Vol. 28, no. 20. P. 318–319.
9. Fighters Against God Losing the Battle. The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom. 1977. URL: <https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/1977924> (date of access: 04.05.2023).
10. Finds help in Vow. The Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1913. Vol. 34, no. 14. P. 222.
11. How Can You Recognize True Worship?. The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom. 2011. URL: <https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/2011568> (date of access: 12.05.2023).
12. Interesting Letters. Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1902. Vol. 23, no. 23. P. 366–367.
13. Jehovah's Witnesses: proclaimers of God's kingdom – Brooklyn. Brooklyn, N.Y.: Watchtower Bible and Tract Society of New York, 1993. 750 p.
14. Russell C. T. Harvest Gleanings in Three Volumes / arr. by Chicago Bible Students Book Republishing Committee. Chicago : Chicago Bible Students Book Republishing Committee. Vol. 3. 889 p.
15. Rowe D. L. Millerites. The Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements / ed. by R. A. Landes. New York, 2000. P. 467–474.
16. Some Interesting Letters. The Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1911. Vol. 32, no. 18. P. 366.
17. Some Interesting Letters. The Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1911. Vol. 32, no. 2. P. 29–30.
18. Their Modern Development and Growth. Jehovah's Witnesses—Who Are They? What Do They Believe?. 2000. URL: <https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/1102000101> (date of access: 03.05.2023).
19. View from the Tower. Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1883. Vol. 4, no. 8. P. 1–2.

Василь Рожко

LAUDATO SI' ПАПИ ФРАНЦИСКА – ЙОГО ВПЛИВ НА ГЛОБАЛЬНІ ТА МІСЦЕВІ ХРИСТИЯНСЬКІ ЕКОЛОГІЧНІ ІНІЦІАТИВИ

В роботі аналізується енцикліка Laudato Si' Папи Франциска стала ключовим нагадуванням для глобальної та місцевої християнської спільноти про їхню відповідальність перед природою та необхідність діяти для її збереження. Ця енцикліка спонукає людей до діалогу, співпраці та конкретних дій для забезпечення сталого розвитку та збереження дарів створіння для майбутніх поколінь.

Ключові слова: Папа Римський, енцикліка, екологічна ініціатива церкви.

Vasyl Rozhko

LAUDATO SI' OF POPE FRANCIS – HIS IMPACT ON GLOBAL AND LOCAL CHRISTIAN ENVIRONMENTAL INITIATIVES

The work analyzes the encyclical Laudato Si' of Pope Francis, which became a key reminder for the global and local Christian community about their responsibility to nature and the need to act for its preservation. This encyclical encourages people to dialogue, cooperation and concrete action to ensure sustainable development and preserve the gifts of creation for future generations.

Keywords: Pope, encyclical, environmental initiative of the church.

Ключова ідея енцикліки Папи Франциска Laudato Si' полягає в тому, що все людство несе відповідальність за створений світ, і кожен вірянин повинен стати інструментом в руках Бога для спасіння Його творіння. У вужчому сенсі, вчення енцикліки

спрямоване до християн, зокрема до вірян Католицької Церкви, і слугує керівництвом для життя і ставлення до навколишнього світу відповідно до християнської доктрини [1]. Це, безсумнівно, заклик до екологічного навернення – глобального, але особистого – а також практичні вказівки, як його здійснити. Вражає безкомпромісність вчення Папи Франциска про те, що повне життя у Христі вимагає належного ставлення до створеного світу. З іншого боку, Святіший Отець стверджує, що недостатнє усвідомлення важливості екологічних викликів та пасивне ставлення до їх вирішення є свідченням того, що людина ще не до кінця зустрілася з Христом. Тому Папа особливо закликає християн до екологічного навернення, через яке наслідки їхньої зустрічі з Ісусом Христом проявляться в їхньому ставленні до навколишнього світу.

М. Л. МакКалум проаналізував реакцію суспільного інтересу до навколишнього середовища після випуску *Laudato Si'*. Він дійшов висновку, що зацікавленість залежить від країни та її рівня розвитку, і що початкові показники свідчать про більший суспільний інтерес до екологічних питань, особливо в католицьких країнах після листа Папи [3]. Хоча інтерес загалом залежить від журналів, політичні та соціальні виміри цієї енцикліки виділяються над релігійними чи науковими інтересами, ймовірно, через поточну національну та міжнародну економічну та політичну ситуацію [4]. Також підтверджено зацікавленість громадськості цією енциклікою та те, як вона відображається в засобах масової інформації та соціальних медіа.

The National Catholic Reporter, незалежне католицьке інформаційне агентство зі штату Канзас-Сіті, яке спеціалізується на кліматичному висвітленні, знайшло приклади по всьому світу, коли окремі католики, парафії та установи відгукувалися на *Laudato Si'* [2]. Так, єпископи на Філіппінах борються з електростанціями, що працюють на вугіллі. Американські католицькі черниці та їхні партнери в Гані запустили програму переробки пластику, щоб зменшити відходи та збільшити зайнятість. Іншим прикладом є Глобальний католицький кліматичний рух. Запущений разом із випуском *Laudato Si'*, він охопив 900 католицьких організацій у десятках країн. Організація очолила деякі

з найпомітніших кліматичних акцій католицизму, від релігійних молодіжних кліматичних страйків до переконання все більшої кількості католицьких установ припинити свої інвестиції в компанії, що займаються викопним паливом.

Використані джерела:

1. Енцикліка «Laudato Si» Святішого отця Франциска про турботу за наш спільний дім. Київ, Івано-Франківськ, Дрогобич: «Коло», 2019. 184 с.
2. Bruggers J. It's been 5 years since Pope Francis sounded alarm on climate change – did Tennessee Catholics listen? URL: <https://www.knoxnews.com/story/news/local/2020/10/02/tennessee-catholics-lag-embracing-pope-francis-climate-change-plans/3448965001/>
3. McCallum M. L. Perspective: Global country-by-country response of public interest in the environment to the papal encyclical, Laudato Si'. *Biological Conservation*, 2019. № 235. P. 209–225.
4. Molina M. C., Pérez-Garrido M. LAUDATO SI' and its influence on sustainable development five years later: A first LOOK at the academic productivity associated to this encyclical. *Environmental Development*, 2022, №43. P. 100–109.

Олександр Шевчук

РОЗМАЇТТЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

Найчастіше культурні пограниччя трактують як простір поміж двох країн, де відбувається зустріч культур, їхня співпраця або, дуже часто, зіткнення культур. Проте пограниччя, передовсім, є простором діалогу, який може сприяти порозумінню або віднайденню компромісу. І розуміння багатогранності й складності світу ідентичностей на пограниччях – одна із головних умов стабільного співжиття і діалогу там.

Ключові слова: ідентичність, різноманітність, пограниччя

Oleksandr Shevchuk

DIVERSITY OF IDENTITIES IN THE CONDITIONS OF THE EUROPEAN BORDER

Most often, cultural borderlands are interpreted as a space between two countries where cultures meet, their cooperation or, very often, a clash of cultures. However, the borderland is, first of all, a space for dialogue, which can contribute to understanding or finding a compromise. And understanding the multifacetedness and complexity of the world of identities on the borderlands is one of the main conditions for stable coexistence and dialogue there.

Keywords: identity, diversity, borders.

Пограниччя можна розуміти не лише як певну територію, яка знаходиться поодаль від центру, але й, передовсім, простором співіснування ідентичностей. Дуже часто увага акцентується на тому, що це периферія, яка віддалена від центру, тож там формується свій унікальний культурний візерунок, який властивий

лише цим територіям. Цілковите усвідомлення багатоманітності культурного простору пограниччя, усвідомлення його оригінальності у повній мірі, дають змогу правильно і максимально раціонально витворити концепцію добросусідства.

Одним із яскраво виражених подібних обшарів із власним світом ідентичностей, є пограниччя, а від 2008 року як окремішня країна, яку частково визнають у світі, це Косово. Домінуючі ідентичності, які представлені на цій території – це сербська та албанська, які постійно знаходяться у певній суперечці за цю територію. Як зазначає науковиця Данута Гібас-Кшак (Gibas-Krzak 2019, s.15-16), албанці апелюють до іллірійського походження, стверджуючи, що іллірійці заселили цю територію раніше слов'ян. Функціонує гіпотеза про те, що завдячуючи топонімам, антонімам і викутим у камінні написам, сучасний албанська мова має зв'язок із іллірійською мовою. Це викликає заперечення у сербів, адже Косово відіграє значну роль для сербської культури та ідентичності. Як пише Конрад Павловські у праці «Косово: Конфлікт та інтервенція», у середньовіччі воно було частиною Сербії. Й грає велику роль у відчутті і власної державності й власної ідентичності. Тут варто згадати слова сербського діяча В.Драшковича, який однознчано стверджував, що Косово «фундамент народу і держави, символ і джерело всього, що робить нас сербами і християнами» (Pawłowski 2008, s. 38). І тепер ця територія залишається певним наріжним каменем у ідентичності сербів. Не заглиблюючись у складну історію конфліктів на цій території, потрібно, однак визнати, що вона й далі має великий вплив на життя не тільки цих двох ідентичностей, але й на європейське життя загалом. Після подання заявки на членство у Євросоюзі наприкінці 2022 року на теренах Косово знову вибухнули протести, що спровокувало залучення миротворців. І ці аспекти функціонування ідентичностей на згаданій території впливає буквально і до сьогоднішнього дня. 22 червня, Укрінформ повідомило про те, що очільник європейської дипломатії Жозеф Борель запросив Президента Сербії Александара Вучича та прем'єра Косова Альбіна Курті на термінові переговори до Брюсселя. Однією із причин, це сутички поліцією та учасниками акцій, які протестують проти

приходу до влади мерів, що є етнічними албанцями, у районах проживання сербського населення. Знаковими у цьому аспекті є слова Бореля про те, що деескалація ситуації в Косово є «найважливішим для регіону та ЄС»(Укрінформ 2023). Попри те, як було сказано, що Косово перебуває у стані визнання та становлення власної незалежності, можна стверджувати, що воно і надалі має риси та функції пограничної території, де існування та взаємодія ідентичностей, як можна пересвідчитися, впливає на життя не лише певного регіону, але й цілої Європи.

Однак вкрай наївним виглядало акцентування уваги на зіткненні культур на європейських пограниччях. Новітня історія явно, а подекуди й вкрай категорично ілюструє нам іншу, теж уже згадану рису пограниччя, яку умовно можна охарактеризувати як активізація міжкультурного та міжетнічного діалогу. І один із таких яскравих прикладів є польсько-українське пограниччя. Власне, саме воно залишається доволі симптоматичним прикладом існування погранич у Європі. Із щоразу зростаючою мобільністю у світі, відкритістю кордонів та появою нових глобальних проектів у галузі культури, освіти, економіки, etc, etc, польсько-українське пограниччя збагатилося великою кількістю представників різних народів, часто і тих, які не проживають, у Європі (наприклад, під час однієї поїздки у ліфті можна було почути кілька розмов іноземною мовою), та найпоширенішими ідентичностями, які властиві саме цьому обшару є поляки та українці. Так же само, ці два народи мають історію взаємин не тільки напружених, але й трагічних. Але... Але обидва народи також можуть засвідчити і багату історію побудови взаємного діалогу. Одним із активних етапів народження нового етапу співпраці – початок 21 століття. Завдяки спільним науковим проектам, мистецьким подіям, які відбувалися на території, більшою мірою, саме на пограниччі, ініціювали не лише розширення взаємної співпраці, але й осмислення минулого.

Вага і незамінне значення добросусідства стали визначальними після повномасштабного вторгнення росії в Україну. Саме пограничні міста на теренах Польщі були і залишаються не лише прилистом для українців, які рятувалися від війни, але й хабом, де зародилася найрізноманітніша діяльність на користь

України. Налагоджується нова співпраця між містами (приміром, Люблін і Кривий Ріг стали містами-побратимами), той же Люблін стане територією для доставки допомоги з Мюнстера до Вінниці. Так же те ж польське місто засвідчило готовність допомогти Старобільську. Це окремі із великої кількості прикладів діяльності на користь Україні тільки завдяки діалогу на пограниччі, яке у тому числі й сприяло нарощуванню підтримки України у боротьбі з російським агресором.

Можна також припустити, що саме це пограниччя може стати у майбутньому чинником, який сприятиме не лише майбутній відбудові України, але й подальшій потужній євроінтеграції. Й це теж приклад того, як ситуація на пограниччі впливає не лише на певні країни чи регіон, але й на добробут вцілому.

Європа, можна сказати, територія багатства культур, ідентичностей. Можна навести велику кількість прикладів. І ось ця різноманітність вимагає створення діалогу та взаємної співпраці. Різноманіття ідентичностей збагачується діалогічністю.

Діалогічність на пограниччях стає запорукою стабільності та сталості у цілій країні, у цілому регіоні. Власне, розуміння різноманітності ідентичності найбільш, а іноді й винятково доступна лише в ситуації діалогу. І діалог ідентичностей зокрема, культур загалом стає ключем до позитивного, раціонального співжиття. Адже дуже часто співжиття на пограниччях мають глобальний вплив на спільноту вцілому.

Використані джерела:

1. Боррель запросив лідерів Сербії та Косово на термінові переговори до Брюсселя / <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3726123-borrel-zaprosiv-lideriv-serbii-ta-kosovo-na-terminovi-peregovori-do-brussela.html> (22.06.2023)
2. Gibas-Krzak D. (2009). Serbsko-albanski konfliktu o Kosowo w XX wieku. Uwaronkowania – przebieg – konsekwencje, Toruń: Adam Marszałek, 266 s.
3. Pawłowski K. (2008). Kosowo konflikt i interwencja, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 257 s.

Олена Шершньова, Ярослава Гаврилова, Вікторія Кілянчук

ДОСВІД ПРОЄКТУ TEXTOUR У ФОРМУВАННІ МОДЕРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

У тезах розкрито характеристики Шляху Via Regia та роль Рівненської області в його межах. Також подано досвід проєкту TEXTOUR, який впроваджується в Україні Управлінням культури та туризму Рівненської обласної державної адміністрації, у формуванні модерних ідентичностей під час його реалізації.

Ключові слова: *проєкт, TEXTOUR, ідентичність, Via Regia, Рівненська область.*

Shershnova Olena, Havrylova Yaroslava, Kilianchuk Viktoriia

THE TEXTOUR PROJECT EXPERIENCE IN THE MODERN IDENTITIES' FORMATION

The theses reveal the characteristics of the Via Regia and the Rivne region's role within its frames. The TEXTOUR project experience, which is implemented in Ukraine by the Department of Culture and Tourism of the Rivne Regional State Administration, in the formation of modern identities during its implementation, is also presented.

Keywords: *project, TEXTOUR, identity, Via Regia, Rivne region.*

Згідно з даними Ради Європи, Via Regia є найстарішим та найдовшим шляхом, що з'єднує Східну та Західну Європу. Наявні дані засвідчують, що Via Regia, який пролягає на південь від льодовикової шапки та на північ від середньої гірської зони, був улюбленим регіоном переходу мігруючих племен ще в кам'яному віці. Сьогодні маршрут з'єднує європейські країни і має протяжність 4,5 тис. км., а також є Європейським коридором розвитку III [1].

Via Regia, який ще називають «Шляхом Королів», був частиною найважливішої дорожньої системи Раннього Середньовіччя. З плином часу ця дорога постійно змінювалась, адаптуючись до нових епох, зберігаючи своє вирішальне економічне значення для міжрегіональної торгівлі. Така довга історія відображається у багатій спадщині, починаючи від архітектури та закінчуючи нематеріальними традиціями, які сформували європейський континент [2]. Він проходить через 8 країн, включаючи Україну, де перетинає 5 регіонів. Серед них і Рівненщина, яка завжди була важливою частиною шляху, оскільки це була батьківщина могутньої європейської династії князів Острозьких, які мали значний вплив на політичне, економічне, наукове та культурне життя Європи.

Via Regia має більше значення не як дорога, а як шлях передачі ідей і культурних цінностей, формування модерних ідентичностей. Так, резиденції князів Острозьких, у тому числі у Дубно та Острозі, були епіцентрами обміну думками, які сприяли багатьом перетворенням у Європі та й на сучасній території Рівненської області. Сьогодні науково-культурні здобутки тих часів є основою культурної спадщини, яка також є вбудованою в європейську культурну спадщину та дозволяє комплексно впливати на формування модерних ідентичностей українців як європейців. Саме тому Рівненщина стала однією з пілотних територій, які беруть участь у проєкті «Соціальні інновації та технології для сталого зростання через розвиток культурного туризму (TExTOUR)» [2].

Загалом, метою проєкту TExTOUR є розробка дієвих стратегій розвитку культурного туризму для територій з різним потенціалом та різними локальними соціально-економічними викликами, адже пілотними територіями проєкту є пілот № 1 «Селище Креспі д'Адда (Італія)», пілот № 2 «Місто Нарва (Естонія)», пілот № 3 «Дестинація «Умгебінделянд» (Німеччина)», пілот № 4 «Культурний шлях Via Regia» (Україна/ Німеччина), пілот № 5 «Місто Требінье (Боснія і Герцоговина)», пілот № 6 «Місто Тарновські Гури (Польща)», пілот №7 «Долина Коа (Португалія) та печера Сієга-Верде (Іспанія)», пілот №8 «Місто Енфе (Ліван) та Фікарду (Кіпр)». Також проєкту TExTOUR будуть

використані для розробки модульного та масштабованого Плану дій Європейського Союзу з розвитку культурного туризму.

Рівненщина, пілот №4 проекту TExTOUR, – регіон із визначною історико-культурною спадщиною, яка є не лише унікальною серед регіонів України, а й важливою частиною європейської спадщини. За даними Управління культури і туризму Рівненської обласної державної адміністрації (ОДА), у області розташовано: 8 замків (Острозький та Дубенський); 84 пам'ятки монументального мистецтва; 1761 пам'ятка історії; 1088 ам'яток археології; 388 пам'яток архітектури; 1174 культові споруди, з них 248 пам'яток архітектури. Крім того, в області є 20 монастирів, які зберігають старовинні, чудотворні та освячені ікони. Працюють 84 готелі, 30 баз відпочинку, 45 садіб сільського туризму та 7 Туристичних Інформаційних Офісів [4].

Враховуючи історичні свідчення, Via Regia на Рівненщині змінював свій напрямок залежно від ситуації на ринку та змін торгових шляхів. Початковий маршрут проходив через місто Острог. Пізніше королі почали переїжджати до Дубна, який був визначним торговим центром Європи і де відбувалися Контрактові ярмарки. Враховуючи важливість культурної спадщини, пов'язаної з обома варіантами маршруту, загальна площа пілотної території становить 10 518,8 км². Це територія двох районів – Дубенського (3269 км²) та Рівненського (7249,8 км²).

За даними Управління культури і туризму Рівненської ОДА, до початку російської агресії на Рівненщині проживало 1159,6 тис. осіб, з них у міських поселеннях – 549,6 тис. осіб, у сільській місцевості – 607,7 тис. осіб. Питома вага населення області в загальній чисельності населення України становить 2,7 %, у тому числі міського – 1,9 %, сільського – 4,7 %. Збільшення чисельності жителів області відбувається внаслідок природного приросту та міграційних процесів. У віковій структурі населення переважають особи віком від 16 до 59 років (60%) [5].

Для того, щоб якісно інкорпорувати весь наявний туристичний та історико-культурний потенціал Рівненщини для Стратегії розвитку культурного туризму пілоту №4 було проведено серію воркшопів з локальним та регіональними стейкхолдерами (липень-вересень 2022 року). Так, воркшоп №1 «Цілі та спільне мапування» показав, що місцеві громади все ще мають вузьке

бачення інноваційних можливостей і не мають досвіду використання сучасних інструментів, особливо в ІКТ, для популяризації спадщини або створення нових пропозицій, які можуть відповісти очікуванням туристів. Збагачення основних гравців ефективними інструментами та надання їм можливості створити унікальний туристичний імідж як частини міжнародного маршруту Via Regia є ключовим пунктом інтересу Рівненської області для участі в проєкті TExTOUR.

Разом з тим, спільними сподіваннями за результатами роботи у воркшопі №1 послали: активізувати туристичну діяльність місцевих громад; залучати кошти для розвитку місцевих громад через сталий туризм; створити умови для безбар'єрного туризму культурного маршруту Via Regia у Рівненській області; розвивати Україну як Європу через сталий культурний туризм; розвивати SMART-технології на культурному маршруті Via Regia у Рівненській області; оцифрувати все для сталого культурного туризму; покращити туристичну інфраструктуру та залучення культурної спадщини на культурному маршруті Via Regia у Рівненській області; підвищити рівень зайнятості місцевого населення; посилити регіональний розвиток через сталий культурний туризм; зберігати та розвивати історико-культурні об'єкти культурного маршруту Via Regia у Рівненській області; популяризувати культурний маршрут Via Regia в Україні та за кордоном.

Реалізація визначених сподівань в межах реалізації Стратегії розвитку культурного туризму пілоту №4 за результатами проєкту TExTOUR, дозволить покращити процеси формування ідентичностей як належних до європейських, зі спільним минулим та впевненим майбутнім, адже і у Стратегії розвитку Рівненської області на період до 2027 року представлено таке бачення регіонального розвитку: «РІВНЕНЩИНА – лідер Північно-західного регіону України, територія зі сприятливим інвестиційним кліматом, розвиненою інфраструктурою та унікальними природними ресурсами, де створено рівні можливості для ведення бізнесу та гармонійного розвитку людини» [5]. Разом з тим, спільні цінності, які були згенеровані під час роботи у воркшопі № 1, були систематизовані за такими блоками, як: Сталість, що включає чисте довкілля, Розвиток місцевої громади та Збере-

ження культурної спадщини; Доступність, що включає інклюзивність, безбар'єрність, технічні інновації (SMART-технології) та вільний доступ до інформації; Гостинність, що включає розвиток персоналу, соціальні інновації та повагу до гідності; Права людини, що включає свободу та рівність; Безпека та мужність, які мають вирішальне значення в нинішній ситуації в Україні.

Відтак, досвід TExTOUR у формуванні модерних ідентичностей є беззаперечно важливим та необхідним для інших територій з огляду на демографічну ситуацію та наслідки російсько-української війни. Адже, до прикладу, за даними Управління культури та туризму Рівненської обласної державної адміністрації, з лютого по листопад 2022 рокуна Рівненщину прибуло 82 тис. переселенців. Близько 38 тис., серед них третина – діти, залишилися на території до сьогодні (чисельність населення області зросла на 4,3%). Окрім того, переважна більшість переселенців належать до вразливих груп – майже 15 тис. сімей (матері з дітьми), 7 тис. пенсіонери, 2 тис. людей з інвалідністю. Всі ці внутрішньо переміщені особи потребують бути включеними в життя регіону та формувати нові ідентичності, в чому допомагають різноманітні активності проєкту «Соціальні інновації та технології для сталого зростання через розвиток культурного туризму (TExTOUR)».

Використані джерела:

1. About Via Regia. URL: <https://via-regia.org.ua/en/pro-via-regia/> (дата звернення 05.06.2023).

2. TExTOUR project site. URL: <https://textour-project.eu/> (дата звернення 05.06.2023).

3. Via Regia – Cultural Route of the Council of Europe certified in 2005. URL: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/via-regia> (дата звернення 05.06.2023).

4. Розпорядження голови Рівненської обласної державної адміністрації від 28 травня 2020 р. № 325 «Про Стратегію розвитку туризму та рекреації в Рівненській області на період до 2027 року». URL: <https://www.rv.gov.ua/npas/pro-strategiyu-rozvitku-turizmu-ta-rekreaciyi-v-rivnenskiy-oblasti-na-period-do-2027-roku-325-2020> (дата звернення 05.06.2023).

5. Стратегія розвитку Рівненської області на період до 2027 року. URL: <https://www.rv.gov.ua/storage/app/sites/11/2020/strategia-2027-proekt.pdf> (дата звернення 05.06.2023).

Mariya Shcherbyna, Anastasiia Shket

SCHOOLS, EDUCATION, AND GENDER: POINTS OF INTERACTION

The article explores the points of interaction between schools, education, and gender, focusing on the concept of the hidden curriculum. The article aims to shed light on the ways in which schools and education systems can perpetuate or challenge gender norms and inequalities. By examining the hidden curriculum, the article highlights the subtle messages and practices within educational institutions that influence students' understanding of gender roles and expectations. The implications of these interactions are discussed, emphasizing the importance of promoting gender equality and inclusivity in educational settings.

Keywords: *schools, education, hidden curriculum, gender norms, gender stereotypes, gender equality.*

Марія Щербина, Анастасія Шкет

ШКОЛА, ОСВІТА І ГЕНДЕР: ТОЧКИ ВЗАЄМОДІЇ

Досліджуються точки взаємодії між шкільною освітою та гендерною рівністю з допомогою концепції прихованого навчального плану. Стаття має на меті прояснити практики, з допомогою яких освітні системи можуть підтримувати гендерну нерівність або протидіяти гендерним стереотипам. Авторки висвітлюють ті приховані послання та практики, що впливають на розуміння учнями гендерних ролей та очікувань та підкреслюють важливість просування гендерної рівності та інклюзивної культури в освітніх установах.

Ключові слова: *школи, освіта, гендер, прихований навчальний план, гендерні норми, гендерні стереотипи, гендерна рівність.*

Education plays a crucial role in shaping individuals' identities, beliefs, and values, and schools serve as key social institutions in this process. However, schools are not neutral spaces; they often reflect and reinforce societal norms and expectations, including those related to gender. Although women and men in Ukraine have equal rights at the legislative level and this fact is fully ensured by the Constitution of Ukraine, unfortunately, the goal of gender equality has not yet been achieved in real life, including in education. Accordingly, it is not just a matter of legislation, but of changing practices. The fight for gender equality in education is a complex process, involving a myriad of interacting elements, including ingrained gender stereotypes, the hidden curriculum, resistance to societal change, intersectionality, teacher training and stakeholder engagement.

Understanding the nature and influence of gender stereotypes as a mythological elements (Shcherbina, 2019) in the educational system is a crucial step towards dismantling them. These stereotypes, deeply ingrained societal beliefs about behaviors, abilities, and roles appropriate for different genders, constitute a significant barrier to achieving gender equality in schools. They permeate the classroom and the broader school environment, influencing not only academic achievement but also students' self-perception and future aspirations.

In the educational setting, these stereotypes often become implicitly accepted truths, influencing both teaching and learning processes. For instance, the stereotype that boys are better at STEM and girls excel in languages and arts can steer teachers' expectations and students' self-concept, ultimately impacting their performance and future career choices.

The curriculum, as a significant component of education, can either challenge or reinforce gender stereotypes by its part which is called hidden curriculum. HC refers to the unwritten, implicit lessons that students learn through the socialization process within educational institutions. While the formal curriculum comprises academic subjects and explicit learning goals, the hidden curriculum encompasses the values, attitudes, and behaviors that are conveyed indirectly (Shcherbyna, Shket 2022). In Ukraine, as in many countries, the hidden curriculum can perpetuate gender inequalities by implicitly reinforcing traditional gender norms. For instance,

the notion that certain subjects or activities are more 'fitting' for one gender than another could restrict opportunities and heavily influence career choices.

If the curriculum presents a biased view of gender roles – for example, by depicting men primarily in professional roles and women in domestic settings – it further consolidates these stereotypes. Similarly, textbooks and learning materials can unwittingly propagate gender stereotypes through language use (e.g. avoiding feminines in gendered languages such as Ukrainian, addressing the text only to male students, lack of female historical figures, etc.), imagery, and the roles assigned to male and female characters.

Teacher attitudes and behaviors are another key factor. Teachers' interactions with students can inadvertently perpetuate gender stereotypes and expectations. Research shows that teachers often interact differently with boys and girls, even unconsciously, based on their gender expectations. They may allocate more classroom time to boys, offer them more constructive feedback, or steer them towards certain subjects or activities, thus reinforcing the gender dichotomy, leading to disparities in attention, feedback, and opportunities for participation. These biases can influence students' self-perception, academic performance, and career aspirations. Awareness of these biases is crucial for promoting fair and inclusive educational practices. (Jones, Dindia, 2004)

Schools can often be divided into gendered spaces, with certain subjects, activities, and roles being associated more strongly with either boys or girls. This division can reinforce traditional gender norms and limit students' opportunities for exploration and self-expression.

Student-to-student interactions also contribute to perpetuating gender stereotypes. Peer pressure often encourages conformity to traditional gender norms. For example, girls might be discouraged from pursuing interests in areas like computer science due to the stereotype of it being a 'boys' field'. These interactions can shape students' perceptions of what is 'appropriate' for their gender, limiting their potential and choices.

In Ukraine, overcoming these deep-seated gender stereotypes and discriminatory practices in the educational system involves a critical

assessment of the broader educational culture and the introduction of practices that promote gender equality. Thanks to the 2030 Strategy for Gender Equality in Education, Ukraine has a roadmap that facilitates such a reassessment of the education system. However, the road to implementing these changes is fraught with challenges. It requires concerted efforts at all levels – from policymakers to educators to students themselves. The implementation of gender-sensitive curricula, teacher training in gender equality, and the promotion of a school culture that values diversity and challenges traditional gender norms are all crucial steps in this direction.

Efforts must also be directed towards empowering students to challenge these stereotypes. This includes fostering critical thinking skills, encouraging open discussions about gender issues, and providing role models that break traditional gender norms. With these efforts, schools can play a pivotal role in dismantling gender stereotypes, paving the way for a more equitable society.

Implementing gender equality in education may face resistance from individuals who are accustomed to traditional gender roles and norms. Overcoming resistance requires raising awareness, providing training, and fostering a supportive and inclusive school culture that values diversity and equality.

Gender intersects with other dimensions of identity, such as race, ethnicity, socioeconomic status, and disability. It is essential to consider these intersecting identities to ensure that the needs and experiences of all students are addressed in a comprehensive and inclusive manner.

Building the capacity of educators is crucial for the successful implementation of gender equality initiatives. Teacher training programs and professional development opportunities should focus on promoting gender-sensitive pedagogies, addressing biases, and developing inclusive teaching practices.

Achieving gender equality in education requires collaboration and engagement from various stakeholders, including teachers, administrators, parents, and community members. Establishing partnerships and involving stakeholders in the decision-making process can help create a supportive network and foster a sense of ownership in implementing gender equality initiatives.

Regular monitoring and evaluation of progress are essential to assess the effectiveness of gender equality initiatives and identify areas for improvement. Collecting disaggregated data, conducting surveys, and engaging in qualitative research can provide valuable insights into the impact of interventions and guide future actions.

Gender equality principles should be integrated into the formal curriculum across various subjects and grade levels. This integration can help challenge stereotypes, promote critical thinking, and foster a more inclusive understanding of gender roles and identities.

Creating safe and inclusive environments is crucial for supporting students' diverse needs and experiences. Schools should implement anti-bullying and anti-discrimination policies, provide resources and support for all the students, and establish mechanisms for reporting and addressing incidents of gender-based discrimination or harassment.

Engaging parents, families, and community members in gender equality initiatives can strengthen support networks and create a more cohesive approach to promoting gender equality both within and outside the school setting.

Ongoing professional development opportunities should be provided to educators, enabling them to stay updated on best practices, research, and policies related to gender equality in education. These initiatives can empower educators to address emerging challenges and foster inclusive and equitable learning environments.

The implementation of the Strategy for Gender Equality in Education until 2030 presents a significant opportunity to promote gender equality within Ukrainian educational institutions. By addressing challenges and considering key considerations, such as gender stereotypes, resistance to change, intersectionality, and teacher training, educators and stakeholders can work together to create inclusive and empowering learning environments. Through collaborative efforts, continued monitoring and evaluation, and a commitment to challenging traditional norms, Ukraine can move closer to achieving gender equality in education and fostering a more equitable and inclusive society.

References:

1. Shcherbina M. M. Between i and we-thinking: phenomenology, mythology, gender stereotyping. *Гендер. Екологія. Здоров'я : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 18–19 квітня 2019 р.)*. Харків : ХНМУ, 2019. С. 34–36.
2. Shcherbyna M. The Hidden Curriculum Through the Lens of Humanities / M. Shcherbyna, A. Shket. *Культура в XXI столітті: дослідження, збереження, розвиток. Всеукр. наук.-прак. конф. з міжнар. участю*. Київ, 2022.
3. Jones S. A Meta-Analytic Perspective on Sex Equity in the Classroom.,/ S. Jones, K. Dindia. *Review of Educational Research*. 2004. № 74. С. 443–471.
4. Пресслужба Міністерства освіти і науки України. Уряд схвалив стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року [Електронний ресурс] // <https://mon.gov.ua>. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-shvaliv-strategiyu-vprovadzhennya-gendernoji-rivnosti-u-sferi-osviti-do-2030-roku>.

Жанна Янковська

ХУДОЖНІЙ КОД НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ «ТРИ МАРТИ» ІРИНИ САВКИ

Термін «ідентичність» є полісемантичним і наскрізь людино-мірним. Найбільш значимою серед інших вчені вважають саме національну ідентичність, яка проявляється через риси ментальності етнофорів, у рисах їхнього характеру, поведінки, переконаннях і навіть у зовнішності.

У художніх творах також чітко простежуються ці риси. Зокрема, у цій розвідці проаналізовано, як відображено риси національної ідентичності у романі «Три Марти» сучасної письменниці Ірини Савки.

Ключові слова: ідентичність, ментальність, характер, Ірина Савка, роман «Три Марти».

Janna Yankovska

THE ARTISTIC CODE OF NATIONAL IDENTITY IN THE NOVEL «THREE MARTHAS» BY IRYNA SAVKA

The term «identity» is polysemantic and thoroughly human-dimensional. Among others, scientists consider the national identity to be the most significant, which is manifested through the features of the mentality of ethnophores, in their character traits, behavior, beliefs, and even in their appearance.

These features are also clearly visible in works of art. In particular, this investigation analyzes how the features of national identity are reflected in the novel «Three Marthas» by the modern writer Iryna Savka.

Keywords: identity, mentality, character, Iryna Savka, the novel «Three Marthas».

Сьогодні поняття ідентичності широко використовується в наукових дослідженнях. За «Енциклопедією сучасної України», термін «ідентичність» походить від латинського «*identicus*», що означає однаковий тотожний [1]. Дослідники виділяють різні типи ідентичності в залежності від того, за якими критеріями розпізнають те чи інше явище, народ чи людину: національна, етнічна, культурна, релігійна, соціальна, професійна і т. д.

Національна ідентичність серед усіх цих видів є найбільш значимою, оскільки визначає ідентифікацію особистості у приналежності її до певної етнічної спільності, народу, нації, культури, що, відповідно, зумовлює її ставлення до інших та самої себе, а також спонукає задуматися над тим, як ідентичність співвідноситься із ментальністю, менталітетом й такими його складовими, як характер, звички, поведінка, навіть зовнішність.

В умовах військових протистоянь, а надто в часи повномасштабних війн між різними народами-націями, проблеми усвідомлення національної ідентичності постають надзвичайно гостро. Це можемо простежити нині в Україні, під час російсько-української війни, яка триває. У цих умовах постає нагальна потреба переосмислення українських культурних цінностей та історії. Виборюючи нині свою справжню незалежність на полі бою, Україна поступово позбавляється болісних рефлексій «радянщини», прокреслюючи шляхи подальшого національного поступу в умовах незалежності.

Проживання у поліетнічному світі (а він сьогодні є саме таким), в умовах протистоянь загострюється не лише відчуття власної ідентичності, але й міжетнічні відносини, навіть у повсякденному житті, де така взаємодія буває не такою однозначною, як на полі бою. І «вирівнювання» таких стосунків, долання міжнаціональної ворожнечі – процес дуже складний, що може тривати десятиліттями, а то й століттями, якщо взагалі можливий. Реально таке протистояння та міжнаціональна ненависть можуть бути подолані тільки між самодостатніми народами, коли, вийшовши з-під впливу «негативних державних лідерів» та політики експансії, вони проводять мирну політику, що базується на ідеях міжетнічного плюралізму. Сьогодні можемо це простежити у відносинах між Україною з одного боку та Польщею й Німеччиною з другого.

Проте на скрижалях історії відносини України з цими державами також не були однозначними. Ми пам'ятаємо операцію «Вісла», «волинську трагедію» та інші політичні події, пов'язані із нині дружньою Польщею, а надто II Світову війну, яка надовго посіяла зерно незгоди між українським та німецьким народами. І це не тільки ідеї, політичні перипетії, але й зламані чи змінені долі цілих родин, взаємодія із представниками інших національностей. Про це найбільше, включаючи емотивний аспект, можемо дізнатися не лише з історичних анналів та праць, але і з художніх творів, адже авторська словесність – це «художнє відображення дійсності».

Цікаво про вияв та стосунки представників різних національних ідентичностей в роки II Світової війни та у повоєнний період писала у своїх творах сучасна письменниця Ірина Савка, іноді використовуючи метод біографізму, родинні історії, вияскравлюючи риси героїв за допомогою художньої деталі, що їй вдається надзвичайно добре. Особливо ця проблема оприявлена у її новелах із збірки «Шипшинове намисто» [2] та автобіографічному романі «Три Марти» [3]. Серед новел, у яких відображена ця тема, варто назвати твори «Шипшинове намисто», «Кася з дідом», «Під ранок», «Гобелени долі», деякі інші. У них іноді буквально декількома штрихами або за допомогою художньої деталі письменниця ідентифікує найбільш яскраві риси українців, євреїв, німців, поляків, також підкреслює, що серед представників цих народів є різні характери, а при взаємодії або тривалому перебуванні серед представників іншого етносу ці риси ніби «притираються», «пом'якшуються», навіть синтезуються. Щодо українців, то вони зображені такими, що люблять рідну землю (це їх архетипна риса), готові прийти на допомогу іншим, ризикуючи у складний воєнний час навіть своїм власним життям (новела «Під ранок»), шанують родинні цінності, як, скажімо, в новелі «Шипшинове намисто», де шипшиновий куц є наскрізною деталлю, яка символізує продовження роду. Але Ірина Савка не боїться писати й про негативні риси тих же українців, що уособлені, наприклад, в образі Генделіка зі згаданої новели «Під ранок».

Польська ідентичність представлена у новелі письменниці «Гобелени долі», в образі Мариси, доглядальниці пані із Відня –

Матільди. Вона стримано пронесла крізь життя хрест своєї нелегкої долі, маючи вроджену шляхетність та стриманість. Проте найвиразніше простежується взаємодія представників польської та української ідентичності за сторінками «родинної саги» Ірини Савки «Три Марти».

Три жінки протягом життя торкнулися серця головного героя Романа, і за іронією долі усі мали одне ім'я. Перше його кохання – Марта Закревська із його рідного села, «красива, багата, яка мала бути його» [3, с. 25]. Вона була україркою, але батьки розлучили їх, видавши дівчину заміж за поляка. А його ще довго не відпускали «їхні весни, де зріло їхнє кохання, що обіцяло бути вічним» [3, с. 25]. Його кохана виїхала до Польщі, довгі роки прожила там, засвоїла багато рис, які єднали її з цим народом. Коли через багато років вони зустрілися, то Роман ображено озвався: «Ви давно польська пані. [...] Згадали про українського хлопа, чи це знов якісь панські бадури?» [3, с. 107] І хоч опісля він злагіднів та поговорив із нею ласкаво, з жалем та гіркотою в душі, проте в цьому звертанні відчувається різниця ідентичностей, що підсвідомо виринула у розмові. Адже вона, послуховавши батьків, згордувала ним, обравши за чоловіка поляка.

Друга Марта Зборовська (в заміжжі Іванич) – із поляків, які залишилися жити в його селі після переселення. Це його дружина, з якою одружився спочатку у пам'ять про своє перше кохання, але потім полюбив усім серцем, ростив із нею доньку Марійку. Вона усвідомлювала себе полькою, проте, виростаючи і живучи між українцями, увібрала багато наших рис ідентичності, навіть свята святкували разом («жили разом, на Різдво ділилися вечерями» [3, с. 80]), оскільки костел у селі зруйнували, хоч жінка про нього пам'ятала і «завжди була насторожі, у відданості і щасті, що він у неї є» [3, с. 26]. Вона була натурою шляхетною, проте, як україрка, поступливою, м'якою, роботящою. За те її, особливо після заміжжя прийняли в українській громаді, поважали, вважали мудрою, розсудливою жінкою, радилися із нею, оскільки була примирливою, давала раду й на полі, й у сім'ї, вміла втамовувати пристрасті, які іноді збурювалися у її думках.

Родина героїні вирішила не переселятися до Польщі, а залишитися в Україні. Як відзначає вона у своїх роздумах-спогадах,

«скрізь є люди з дурним розумом» [3, с. 80]. Вона пригадує, як її й таких, як вона ображали місцеві дівчата-українки (молодь завжди відзначалася загостреним радикалізмом), називаючи «мазурками», не пускаючи на свої свята і гуляння. Дуже добре пам'ятає вона, як Стефка Задирачка (так її називали по-вуличному) кричала: «До нашого фестину ляхам зась, сидіть собі тихо, ваше вже не мелеться!» [3, с. 80], ще й у розпалі розірвала на ній нову «чорну плісовану спідничку» [3, с. 80], коли йшла з подругами на «український фестин» зі співами й танцями. Багато вона пережила й коли заміж виходила за українця.

Ментальність жодного народу не була однорідною, в тому числі й українців та поляків, описаних в аналізованому романі. Брат Марти, Марек, виїхавши до Польщі, зазнавав усе подальше життя зневаги за те, що його сестри «замішалися шлюбом із місцевими українцями» [3, с. 80]. А такі, як він, хотіли тільки «спокій в хатах без принижень, вони не бидло у своєму домі» [3, с. 80]. Із цього можемо судити про гордовитість поляків, нетерпимість та дещо зневажливе ставлення до українців. Хоч не такою була «третя Марта» у житті Романа.

Із третьою Мартою Домбровською, самотньою полькою (чоловік помер перед війною), Роман зустрівся у Польщі, вона порятувала його, коли утік із німецького полону. Одного разу між ними виникла мимовільна близькість. Роман повернувся додому, в Україні, а в Польщі зростала його донька Анета.

Цікавою є колізія роману, вибудована так, що всі ці Марти присутні у житті героя до кінця. Марта Домбровська з донькою Анетою приїждять до України і гостюють у сім'ї Романа, нічим, навіть натяком не виказуючи погорди чи зневаги до українців. Матір зберігає таємницю народження доньки. Про це він дізнається тільки на її весіллі. А нареченим дівчини став Влодек – син Марти Закревської «першої», українки, яка була першим нездійсненим коханням Романа. За текстом твору можна простежити, як взаємодіють та переплітаються ознаки ідентичностей трьох однойменних героїнь.

Використані джерела:

1. Енциклопедія сучасної України. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-13770>.
2. Савка І. Шипшинове намисто. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 158 с.
3. Савка І. Три Марти. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 256 с.

ABOUT JEAN MONNET

Jean Monnet, (born Nov. 9, 1888, Cognac, France – died March 16, 1979, Houjarray), French political economist and diplomat who initiated comprehensive economic planning in western Europe after World War II. In France he was responsible for the successful plan designed to rebuild and modernize that nation's crumbled economy.

During World War I Monnet was the French representative on the Inter-Allied Maritime Commission, and after the war he was deputy secretary-general of the League of Nations (1919-23). Then, after reorganizing his family's brandy business, he became the European partner of a New York investment bank in 1925.

At the start of World War II he was made chairman of the Franco-British Economic Co-ordination Committee. In June 1940 it was he who suggested a Franco-British union to Winston Churchill. After the Franco-German armistice he left for Washington, D.C., and in 1943 he was sent to Algiers to work with the Free French administration there.

After the liberation of France, Monnet headed a government committee to prepare a comprehensive plan for the reconstruction and modernization of the French economy. On Jan. 11, 1947, the Monnet Plan was adopted by the French government, and Monnet himself was appointed commissioner-general of the National Planning Board. In May 1950 he and Robert Schuman, then the French foreign minister, proposed the establishment of a common European market for coal and steel by countries willing to delegate their powers over these industries to an independent authority. Six

countries – France, West Germany, Italy, Belgium, the Netherlands, and Luxembourg – signed the treaty in 1951 that set up the European Coal and Steel Community (ECSC). From 1952 to 1955 Monnet served as the first president of the ECSC's High Authority. The ECSC inspired the creation of the European Economic Community, or Common Market, in 1957.

In 1955 Monnet organized the Action Committee for the United States of Europe and served as its president from 1956 to 1975. In 1976 the heads of the nine Common Market governments named Monnet a Citizen of Europe. In the same year, he published his *Mémoires* (Memoirs, 1978).

Source:

1. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Jean Monnet". Encyclopedia Britannica, 5 Nov. 2022, <https://www.britannica.com/biography/Jean-Monnet>.

ABOUT ERASMUS+ JEAN MONNET ACTIONS

Jean Monnet Programme has transformed into Jean Monnet Actions under ERASMUS+ Programme since 2014.

The **Jean Monnet actions** offer opportunities in the field of higher education and in other fields of education and training. The Jean Monnet actions contribute to spread knowledge about the European Union integration matters. The following actions are supported:

- Jean Monnet Actions in the field of higher education
- Jean Monnet Actions in other fields of education and training
- Jean Monnet policy debate (higher education and other fields of education and training)

These actions will be implemented by **the European Education and Culture Executive Agency (EACEA)**.

The Jean Monnet Actions in the field of Higher Education supports teaching and research in the field of European Union studies worldwide.

European Union studies refers to the teaching, learning and research about the European Union, its history, aims, structures, functions and/or its policies.

The Jean Monnet actions also strive to function as a vector of public diplomacy towards third countries, promoting EU values and enhancing the visibility of what the European Union stands for and what it intends to achieve.

The Jean Monnet “Teaching and Research” actions will:

- promote excellence in teaching and research in the field of European Union studies worldwide;
- foster the dialogue between the academic world and society, including local, regional, state and EU level policy-makers, civil servants, civil society actors, representatives of the different levels of education and of the media;
- generate knowledge and insights in support of EU policy-making and strengthen the role of the EU within Europe and in a globalised world;
- reach out to a wider public and spread knowledge about the EU to the wider society (beyond academia and specialised audiences) bringing the EU closer to the public.

The actions also strive to function as a vector for public diplomacy towards third countries not associated to the Programme, promoting EU values and enhancing the visibility of what the European Union actually stands for and what it intends to achieve.

The Jean Monnet “Teaching and Research” must take one of the following forms: Modules, Chairs, Centres of Excellence

- **Modules** are short teaching programmes or courses in the field of European Union studies at offered at a higher education institution. Each Module has a minimum duration of 40 teaching hours per academic year for a duration of three years. Modules may concentrate on one particular discipline in European studies or be multidisciplinary in approach and therefore call upon the academic input of several professors and experts. They can also take the form of short specialised or summer programmes.

- **Chairs** are teaching posts with a specialisation in European Union studies (as described above) for university professors for a duration of three years. A Jean Monnet Chair is held by only one professor, who provides the minimum of 90 teaching hours per academic year. The Chair may also have a team to support and enhance the activities of the Chair, including the provision of additional teaching hours.

• **Jean Monnet Centres of Excellence** are focal points of competence and knowledge on European Union subjects. They should gather the expertise and competences of high-level experts aiming to at develop synergies between the various disciplines and resources in European studies (as described above) as well as at creating joint transnational activities, they also ensure openness to civil society. Jean Monnet Centres of Excellence have a major role in reaching out to students from faculties not normally dealing with European Union issues as well as to policy makers, civil servants, organised civil society and the general public at large.

Sources:

Jean Monnet Actions: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/programme-guide/part-b/jean-monnet-actions>

Jean Monnet actions in the field of higher education: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/programme-guide/part-b/jean-monnet-actions/higher-education>

More information:

Erasmus+ (EU programme for education, training, youth and sport) (2021-2027): https://www.eacea.ec.europa.eu/grants/2021-2027/erasmus_en

Erasmus+ Programme Guide: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/erasmus-programme-guide>

Jean Monnet Actions: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/programme-guide/part-b/jean-monnet-actions>

Jean Monnet actions in the field of higher education: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/programme-guide/part-b/jean-monnet-actions/higher-education>

Jean Monnet Activities – Database from 1995 – 2021: https://www.eacea.ec.europa.eu/grants/2021-2027/erasmus/jean-monnet-activities-database_en

Наукове видання

**ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В СИТУАЦІЇ СУЧАСНОГО ДІАЛОГУ КУЛЬТУР**

Матеріали XVI Міжнародної наукової конференції
(м. Острог, 22-23 червня 2023 р.)

**THE PROBLEM OF CULTURAL IDENTITY IN THE SITUATION
OF CONTEMPORARY DIALOGUE OF CULTURES**

Materials of the 16th International Scientific Conference
(Ostroh, June 22-23, 2023)

Комп'ютерна верстка Крушинської Наталії

Формат 42x30/4. Ум. друк. арк. 8,25. Нклад 100 прим.
Зам. № 23-23. Гарнітура «Cambria».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.